

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Юридичний факультет

ДЕРЖАВА І ПРАВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

**ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ
XVI Міжнародної науково-практичної конференції
«ВІД ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА -
ДО ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ»**

04 червня 2025 року

м. Харків

Рекомендовано до друку:

Вченою радою юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, протокол № 15 від 16.06.2025

Д 25 Держава і право в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення в Україні: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави» (Харків, 04 червня 2025 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. 269 с.

До збірника увійшли тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Від громадянського суспільства – до правової держави», що відбулася 04 червня 2025 року і була присвячена тематиці «Держава і право в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення в Україні». Організатором конференції став юридичний факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Тези наукових доповідей розподілені на сім напрямів (секцій): «Формування правових засад сталого розвитку суспільства і держави: історико-теоретична характеристика», «Конституційно-правові засади громадянського суспільства і правової держави в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення в Україні», «Проблеми дотримання прав людини в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення в Україні», «Юридичні проблеми запровадження стандартів європейського врядування в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України», «Приватне право в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України», «Кримінально-правова охорона прав людини та інтересів держави. Правові засади протидії воєнним злочинам», «Міжнародне і європейське право як інструменти формування справедливого світового правопорядку».

Редколегія: В.О. Серьогін, д. ю. н., проф. (головний редактор); Г.В. Зубенко, к.ю.н., доц.

Редколегія може не поділяти погляди, викладені у збірнику. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за їх зміст. Тези друкуються в авторській редакції.

ОРГКОМІТЕТ
XVI Міжнародної науково-практичної конференції
«ВІД ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА -
ДО ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ»

ДЕРЖАВА І ПРАВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

СЕРЬОГІН Віталій Олександрович – декан юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор – голова організаційного комітету.

ЗУБЕНКО Ганна Вікторівна – заступник декана юридичного факультету з наукової роботи, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент – відповідальний секретар організаційного комітету.

ВОРОНОВ Марк Миколайович – завідувач кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент.

ГРИШИНА Наталія Вікторівна – завідувач кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент.

ЖИТНИЙ Олександр Олександрович – завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України.

СИРОЇД Тетяна Леонідівна – завідувач кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор.

УСТИМЕНКО Олена Анатоліївна – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

БАГАТОРІВНЕВЕ УПРАВЛІННЯ: ПРАВОВИЙ ВИМІР В АСПЕКТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Кагановська Тетяна Євгеніївна,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
ректор Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Концепція багаторівневого управління на сьогодні є однією з найбільш популярних і впливових на політико-правовій мапі сучасної Європи та Північної Америки. Її сутність полягає, з одного боку, у відмові від суто ієрархічних структур в управлінні суспільними процесами на користь горизонтальних, координаційних побудов, а з іншого – у переході від командно-адміністративних методів розробки та виконання суспільних завдань до відкритого діалогу й колективного пошуку оптимальних варіантів рішень і спільної їх реалізації за активної участі усіх зацікавлених сторін. Звісно, це ускладнює управлінський процес, передбачає перенесення акценту з примусу на переконання, вимагає більше часу на підготовку й опрацювання пропозицій, змушує сторони ретельно обґрунтовувати свою позицію, але в підсумку – це той підхід, який найбільш повно відповідає ідеям демократії та самоврядування.

Із самого початку свого формування (наприкінці ХХ століття) і дотепер концепція багаторівневого управління орієнтувалася на поліпшення інструментів володарювання, а відтак мала і продовжує мати здебільшого політологічний за своєю природою характер. Втім в умовах правової державності вимоги щодо необхідності координації між органами державної влади, місцевим самоврядуванням та інституціями громадянського суспільства, широкими колами громадськості потребує юридичного оформлення, перетворення на конкретні правові норми та юридичні процедури з чітким обсягом взаємних прав та обов'язків усіх учасників такого багаторівневого й поліцентричного спілкування. Іншими словами, на сьогодні важливим завданням є «юридизація» даної доктрини – наповнення її чітким юридичним змістом і переведення у площину правових відносин і правового регулювання. Відповідно, «багаторівневе управління» повинен стати юридичним, одержавши безпосереднє закріплення у чинному законодавстві, що стосується статусу органів публічної влади чи секторів (сфер) публічного управління, а згодом – у межах конституційної реформи щодо децентралізації влади – закріплення й на рівні Основного Закону України.

Поряд із цим має отримати юридизацію й партисипаторна

демократія в Україні, оскільки саме така модель демократичного режиму найбільш гармоніє з багаторівневим управлінням. Відповідно, процедури громадського обговорення, публічних консультацій та інших інструментів демократії участі мають отримати відображення в нормативно-правових актах, які визначають порядок роботи тих чи інших органів публічної влади, передусім у регламентах органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Варто відзначити, що «багаторівність» публічного управління має два аспекти: вертикальний і горизонтальний. Багаторівнє управління у вертикальному аспекті означає продовження і поглиблення політики децентралізації, подальше зміцнення місцевого й регіонального самоврядування. Для України це означає продовження реформи щодо децентралізації, розпочатої в 2014 р., та обов'язкове виведення її на найвищий – конституційний рівень.

Багаторівнє управління в горизонтальному аспекті вимагає формування поліцентричної, мережевої системи прийняття адміністративних рішень, законодавчого закріплення інструментів демократії участі, оскільки саме інструменти партисипаторної демократії дозволяють диверсифікувати публічну владу, донести її до максимально широкого кола громадян. Першим кроком на цьому шляху можна вважати доповнення чинного Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» статтею 6¹, яка передбачає розгорнутий перелік локальних форм політичної активності громадян, орієнтований на високі вимоги європейського управління («European governance»). При цьому відповідні норми щодо участі в багаторівневому управлінні, зокрема про право на ініціювання та участь в обговоренні владних рішень, мають бути включені до тексту тих законів, які визначають правовий статус громадських формувань («Про громадські об'єднання», «Про молодіжні й дитячі громадські організації», «Про творчі спілки», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про благодійництво і благодійні організації», «Про волонтерську діяльність» та інші), у тому числі статус тих, що представляють інтереси бізнес-структур («Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності»).

Визнаючи важливість широкого обговорення питань, пов'язаних з публічним управлінням, серед широкого кола зацікавлених суб'єктів, важливо мати на увазі й проблему юридичної відповідальності за прийняті рішення. Річ у тім, що відповідальність за законність, обґрунтованість і ефективність прийнятого владного рішення, незалежно від способу його розробки, несе саме компетентний орган публічної влади, а не інші суб'єкти, котрі долучалися до його обговорення. Відповідно, багаторівнє управління в юридичному аспекті, у першу чергу, передбачає визначення того рівня територіальної організації влади і того конкретного суб'єкта владних повноважень, котрий буде спроможний (організаційно,

матеріально-фінансово, інформаційно) в межах своєї компетенції оперативно приймати ефективні рішення і повною мірою нести за них юридичну відповідальність. При цьому в процесуальному плані принципово важливо, щоб багаторівневе управління було відображене в регламентах роботи відповідних органів влади у вигляді відповідних організаційно-правоових форм діяльності, строків здійснення відповідних стадій і процесуальних дій тощо.

На сьогодні цілком зрозуміло, що зміцнення системи багаторівневого управління в Україні відповідно до європейських стандартів є важливим як у сучасних умовах воєнного стану, так і для повоєнної відбудови та відновлення України, для подальшої інтеграції нашої держави до Європейського Союзу. Продовження удосконалення законодавчої бази у цій сфері та сприяння у наданні якісних публічних послуг населенню з урахуванням положень законодавства ЄС та міжнародно-правових договорів Ради Європи, зокрема Європейської хартії місцевого самоврядування, слугуватиме ефективним інструментом для досягнення цієї мети. Тож необхідно фіналізувати реформу територіальної організації публічної влади, яка поки так і не дійшла до обласного і районного рівнів. Це є критично важливим, адже децентралізація має охоплювати всю систему територіальної організації влади, а не лише місцеве самоврядування на рівні територіальних громад. Вона має бути комплексною, збалансованою та відповідати сучасним викликам, у тому числі враховувати негативні наслідки війни в частині економіки, екології, демографії, інфраструктури тощо. Крім того, децентралізація має вийти за межі владних структур і включати в себе делегування окремих державних і муніципальних функцій інституціям громадянського суспільства (у тому числі на засадах аутсорсингу). Багаторівневе управління надає Україні додаткові можливості для забезпечення стійкості в умовах війни і динамічного повоєнного відновлення, але починати реалізовувати його потужний потенціал потрібно вже сьогодні, аби не згаяти час і не втратити історичний шанс на повернення нашої держави до когорти успішних європейських демократій.

ЄВРОПЕЙСЬКА ГРОМАДЯНСЬКА ІНІЦІАТИВА: АНАЛІЗ ПРАКТИК І ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

ВОРОНОВ Марк Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного
і муніципального права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Європейська громадянська ініціатива (ЄГІ) є безпрецедентним для міжнародної спільноти інструментом прямої участі громадян у наднаціональному врядуванні. З конституційно-правового погляду, запровадження ЄГІ зміцнює принцип народовладдя в Європейському Союзі (ЄС) та доповнює представницьку демократію новою формою взаємодії суспільства з владою. Серед ключових її переваг варто відзначити, що ЄГІ створює канал прямого впливу громадян ЄС на порядок денний Союзу, адже мільйон підписантів отримують право офіційно вимагати від Європейської Комісії (Єврокомісія) розгляду певного питання. Жодна інша форма петицій чи звернень на рівні ЄС не має такого статусу.

ЄГІ сприяє формуванню загальноєвропейського громадянського суспільства і транснаціональної публічної сфери. Кампанія на підтримку ініціативи змушує громадян різних країн об'єднуватися, обговорювати спільні проблеми, координувати дії, що приводить до фактичної реалізації демократичної участі на наднаціональному рівні. Європейські ініціативи спонукають інституції ЄС до більшої прозорості та підзвітності. Кожна успішна ЄГІ, навіть якщо не реалізована, зобов'язує Єврокомісію оприлюднити офіційну позицію з питань, піднятих громадянами, і аргументувати свої рішення. Це підвищує відкритість європейської політики та дає громадськості інструмент контролю порядку денного. Нарешті, у разі коли ініціатива буде результативною, її переваги стають очевидним, громадяни прямо ініціюють правові зміни, відчуючи свою причетність до формування політики Союзу.

Так, після реформування процедури ЄГІ в 2019 році зросла частка ініціатив, що реально впливають на політичні рішення. Останні дослідження фіксують, що нові умови ЄГІ сприяють політичним змінам не тільки на рівні ЄС, але й стимулюють реформи в окремих державах та регіонах [1]. Приклад європейської ініціативи «End the Cage Age» засвідчив, що наполегливість громадян може привести до ухвалення нового загальноєвропейського закону, що стало потужним прецедентом, що надихає активістів. За більш ніж десять років дії механізму ЄГІ

громадяни ЄС зареєстрували понад 100 ініціатив, але лише невелика їх частина досягла стадії розгляду в Єврокомісії, і одиниці отримали відчутне продовження у вигляді нових політичних рішень.

Розглянемо декілька показових прикладів, що ілюструють як успіхи, так і невдачі цього інструменту, а також причини таких результатів.

Європейська ініціатива «Right2Water» («Право на воду») є першою ЄГІ, що здолала поріг у 1 млн підписів (зібрано ~1,66 млн у 2012–2013 рр.). Метою ініціативи було визнати доступ до чистої води та санітарії фундаментальним правом людини і не допустити приватизації водних ресурсів. Ця кампанія отримала широкий розголос та підтримку профспілок і громадських рухів, особливо в Німеччині та інших великих державах [2]. Єврокомісія у відповіді (березень 2014 р.) привітала заклик громадян і визнала значення води як спільного блага. Однак Єврокомісія вирішила не пропонувати окремої директиви про воду, пославшись на вже чинні норми й ініціативи (зокрема, Водну рамкову директиву та інші заходи) [3]. Натомість було обмежено комунікацією та рекомендаціями, зокрема щодо того, що послуги водопостачання мають залишатися у віданні публічних органів. Тобто законодавчого акту на виконання вимог «Right2Water» не прийнято, хоч сама ініціатива стимулювала широку дискусію про право на воду в Європі.

Ініціатива «One of Us» («Один із нас») була ініціативою 2013 р., що зібрала рекордні ~1,72 млн підписів, стала другою успішною за формальними ознаками. Вона вимагала припинити фінансування з бюджету ЄС діяльності, пов'язаної з знищенням людських ембріонів, передусім наукових досліджень ембріональних стовбурових клітин та абортів у програмах допомоги за межами ЄС. Єврокомісія у червні 2014 року відхилила цю ініціативу, аргументувавши свою бездіяльність тим, що чинне законодавство та політики ЄС у галузі біоетики і так достатньо враховують етичні аспекти, а запропоновані обмеження суперечать раніше узгодженим підходам [4]. Відмова Єврокомісії викликала різку критику з боку організаторів, які вважали рішення політично вмотивованим. Вони навіть намагалися оскаржити дії Єврокомісії у Суді ЄС, проте Суд відмовив у задоволенні їх позову, підтвердивши широку дискрецію Єврокомісії у питанні реагування на ЄГІ [5]. Цей приклад продемонстрував інституційну обмеженість ЄГІ. Незважаючи на велику підтримку громадян це не гарантує змін, якщо ініціатива зачіпає чутливі питання, щодо яких у ЄС немає консенсусу (в даному разі це біоетика та право на життя).

«Stop Vivisection» («Зупинити вівісекцію») стала третьою успішною ініціативою (зібрано ~1,17 млн підписів у 2012–2015 рр.), яка спрямована на повну заборону дослідів над тваринами в ЄС. Організаторами ініціативи були рухи захисту тварин, які вимагали скасувати чинну Директиву 2010/63/ЄС про охорону тварин, яких використовують для наукових цілей,

і замінити експерименти над тваринами альтернативними методами досліджень. Єврокомісія після розгляду у червні 2015 року не підтримала цю вимогу, пославшись на те, що повна відмова від дослідів наразі передчасна і поставила б під загрозу науковий прогрес. Натомість Єврокомісія зобов'язалася прискорити впровадження альтернативних методів і переглянути існуючу директиву з метою максимальної заміни тестувань на тваринах [5]. Слід зазначити, що законодавчих змін одразу не відбулося, але були запропоновані наукові програми з пошуку альтернатив. Отже, ініціатива «Stop Vivisection» не досягла своєї головної мети, хоча стимулювала ЄС приділити більше уваги гуманнішому підходу в науці.

Європейська ініціатива «Ban Glyphosate» («Заборонити гліфосат», 2017 р.) була ініціативою, що вимагала заборонити використання гербіциду гліфосату в ЄС та посилити контроль за пестицидами. Її підтримали понад 1,3 млн громадян на тлі суспільних дебатів щодо шкоди цього хімікату. На момент розгляду ініціативи Єврокомісія саме вирішувала питання про поновлення дозволу на гліфосат. У своїй відповіді (квітень 2018 р.) Єврокомісія частково задовольнила вимоги, вона продовжила ліцензію на гліфосат ще на 5 років (до кінця 2022 р.) замість запропонованих 15, але не запровадила негайної заборони [6]. Водночас було ініційовано законодавство щодо підвищення прозорості наукової оцінки пестицидів, зокрема, ухвалено Регламент (ЄС) 2019/1381 про прозорість оцінки ризиків в харчовому ланцюгу [7]. Цей крок розглядається як побічний результат тиску громадянської ініціативи. Таким чином, прямої заборони не сталося, але ініціатива вплинула на посилення регулювання у сфері пестицидів.

Ініціатива «Minority SafePack» («Пакет захисту меншин», 2017–2018 рр.) – ініціатива, спрямована на розширення прав національних і мовних меншин у ЄС. Її підтримали ~1,1 млн громадян, переважно з країн Центрально-Східної Європи [8]. Організатори запропонували цілий комплекс заходів, насамперед, від захисту мов меншин до створення фондів підтримки культур. Варто зазначити, що Єврокомісія у січні 2021 року вже традиційно не підтримала більшість пропозицій, пославшись на відсутність компетенції ЄС у деяких сферах (освіта, мова є прерогативою держав-членів ЄС) та на існування чинних програм. Лише окремі ідеї було взято до уваги в межах наявних політик. Це розчарувало організаторів і вкотре показало, що політично чутливі чи широкомасштабні ініціативи важко реалізувати без згоди Єврокомісії.

Ініціатива «End the Cage Age» («Припинити еру кліток», 2018–2019 рр.) є однією з новітніх ініціатив, що зібрала ~1,4 млн підписів на підтримку заборони кліткового утримання сільськогосподарських тварин в ЄС. Це звернення стало шостою успішною ЄГІ в історії і отримало позитивний резонанс у суспільстві. У червні 2021 року Єврокомісія дала

офіційну позитивну відповідь, тобто зобов'язалася до 2023 року підготувати законопроект про поетапну відмову від використання кліток для курей-несучок, свиноматок, телят, кролів та інших тварин, згаданих в ініціативі. Ця пропозиція включена в стратегію ЄС “від ферми до вилки” і узгоджується з пріоритетами Європейського зеленого курсу [9]. Єврокомісія офіційно визнала, що завдяки наполегливості громадян питання добробуту тварин буде піднесене на якісно новий рівень. Вважаємо, що успішний результат цієї ініціативи показує, що голос громадян здатен привести до конкретних законодавчих пропозицій. Таким чином, ініціативи «End the Cage Age» можна вважати прикладом справжнього впливу ЄГІ на політику ЄС. Унаслідок реалізації цієї ініціативи очікується ухвалення загальноєвропейського закону, який відображає безпосередню волю громадян. Слід зазначити, що підготовка цього законопроекту трохи затрималась і станом на початок 2025 року триває його узгодження, але політичне рішення на найвищому рівні уже прийняте.

Наведенні кейси дозволяють виокремити фактори, що сприяють чи перешкоджають реалізації ЄГІ. Успіх ініціатив в сенсі їх фактичної реалізації спостерігається тоді, коли вимоги громадян збігаються зі стратегічними цілями ЄС або знаходять підтримку серед впливових політичних акторів. Невдачі ж спіткають ініціативи, які торкаються сфер, де в ЄС немає єдності або достатніх повноважень (як-то етичні питання життя і смерті, права меншин, податкові питання тощо), або які суперечать чинному курсу Союзу. У таких випадках Єврокомісія, користуючись своїм правом, системно відхиляє вимоги, посиляючись на правові чи політичні аргументи. На жаль, за відсутності юридичного зобов'язання, навіть мільйон підписів не гарантує практичного результату, і це одна з головних критичних тез щодо ЄГІ.

З погляду конституційного права, основним викликом сьогодення є спроби знайти баланс між прямою демократією і збереженням ефективності ухвалення рішень у ЄС. Нині ЄГІ відіграє радше консультативно-стимулюючу роль, ніж власне законодавчу. Викликом є запобігти перетворенню ЄГІ на бутафорію, тому що, якщо громадяни й далі сприйматимуть її як інструмент без реальної дії, це може поглибити недовіру до ЄС. Через це актуальним є вдосконалення механізму. Перш за все, обговорюється можливість посилення зобов'язальності ЄГІ, наприклад, шляхом установлення обов'язку для Єврокомісії обґрунтовано реагувати на повторні ініціативи або передавати питання на розгляд Європейського Парламенту, якщо Єврокомісія не діє. Вже зараз Єврокомісія змушена чітко пояснювати відмови, але, як показує ситуація з ініціативою «One of Us», громадськість не завжди задоволена такими поясненнями [9]. Іншим викликом стає інституційна підтримка ініціаторів. Новий онлайн-портал і консультації є прикладом прогресу, але, можливо,

варто запровадити фонди або гранти ЄС для допомоги громадянським ініціативам (особливо неполітизованим), аби зрівняти шанси різних груп. Ще одним викликом є подальше спрощення процедури, зокрема, продовження строку збору підписів понад 12 місяців у виняткових випадках, зменшення мінімальних порогів для окремих країн, уніфікація вимог до даних підписантів (нині в різних державах різні вимоги до персональних даних, що ускладнює збір). На стратегічному рівні, варто замислитися над трансформацією ЄГІ у більш зобов'язувальний механізм, аж до проведення референдумів ЄС з питань, підтриманих громадянами (що потребуватиме змін до установчих договорів).

Таким чином, ЄГІ стала важливим нововведенням Лісабонської доби, заклавши підвалини для прямого залучення громадян до європейського політичного процесу. Проведений конституційно-правовий аналіз показує, що ЄГІ пройшла шлях від «революційного» задуму до стриманого старту і подальшого реформування задля підвищення ефективності. Перші роки виявили як значний демократичний потенціал цього інструменту, так і його обмеженість. Так, громадяни ЄС отримали новий голос, проте цей голос нерідко залишався непочутим владою. Відсутність гарантованого впливу успішних ініціатив на законодавство ЄС породила скепсис та вимоги змін. Водночас інститути ЄС відреагували на критику, зокрема оновлений Регламент 2019/788 [11] спростив процедури, зробив ЄГІ більш дружньою для громадян та прозорішою. Попри це, на нашу думку, ключова конституційна парадигма залишилась дотепер незміною, ЄГІ є інструментом участі, а не прямого нормотворення громадян.

Список використаних джерел:

1. European Citizens' Initiative: Data & Figures. Data of May 2022. URL: https://citizens-initiative-forum.europa.eu/sites/default/files/2022-05/ECI_Infographic_2022.pdf (дата звернення: 30.05.2025).
2. Fein S. A Right2Water rally in Dublin (CC BY 2.0). URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2017/04/07/european-citizens-initiative-five-years-old/#:~:text=> (дата звернення: 30.05.2025).
3. van den Berge J., Boelens R., Vos J. How the European Citizens' Initiative 'Water and Sanitation is a Human Right!' Changed EU Discourse on Water Services Provision. URL: <https://utrechtlawreview.org/articles/10.36633/ulr.568> (дата звернення: 30.05.2025).
4. Pfafferott C. The European Commission refused the European Citizens' Initiative 'One of Us', which aimed at ending the financing of research that destruct human life before birth. URL: <https://www.democracy-international.org/eci-one-us-rejected#:~:text=international,financing%20of%20research%20that> (дата звернення: 30.05.2025).
5. Silini G. The Revival of the European Citizens' Initiative. URL: <https://mondointernazionale.org/focus-allegati/the-revival-of-the-european->

[citizens-initiative#:~:text](#) (дата звернення: 30.05.2025).

6. Weisskircher M. The European Citizens' Initiative is five years old – and it has been no step forward for EU democracy. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2017/04/07/european-citizens-initiative-five-years-old/#:~:text=The%20European%20Citizens%27%20Initiative%20is,all%20three%20instances%2C%20the> (дата звернення: 30.05.2025).

7. Regulation (EU) 2019/1381 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on the transparency and sustainability of the EU risk assessment in the food chain and amending Regulations (EC) No 178/2002, (EC) No 1829/2003, (EC) No 1831/2003, (EC) No 2065/2003, (EC) No 1935/2004, (EC) No 1331/2008, (EC) No 1107/2009, (EU) 2015/2283 and Directive 2001/18/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/1381/oj/eng> (дата звернення: 30.05.2025).

8. Minority SafePack. URL: <https://minority-safepack.eu/> (дата звернення: 30.05.2025).

9. Commission to propose phasing out of cages for farm animals. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/commission-propose-phasing-out-cages-farm-animals_and_en#:~:text=Citizens%27%20Initiative%20,the%20Farm%20to%20Fork%20Strategy (дата звернення: 30.05.2025).

10. Puppink Gr. The European Citizens' Initiative ONE OF US challenges the European institutions before the General Court of the European Union. Strasbourg, July 25th 2014. URL: <https://en.ordoiuris.pl/international-activity/european-citizens-initiative-one-us-challenges-european-institutions-general#:~:text=The%20European%20Citizens%27%20Initiative%20ONE,neither%20impossibility%2C%20nor%20absenc> (дата звернення: 30.05.2025).

11. Regulation (EU) 2019/788 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the European citizens' initiative. *Official Journal of the EU*, L 130, 17.05.2019. P. 55–81.

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВИХ ОСНОВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

ГАВРИЛЕНКО Олександр Анатолійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Проблема продовольчої безпеки залишається однією з найбільш актуальних у світі, особливо з огляду на сучасні виклики – воєнні конфлікти, зміни клімату, пандемії та економічні кризи. Забезпечення населення достатньою кількістю якісної та безпечної їжі є не лише

соціально-економічним, а й важливим правовим завданням, що вимагає чіткого нормативного регулювання на національному та міжнародному рівнях. Цю проблему особливо підкреслюють Цілі сталого розвитку ООН (2015), де ціль №2 формулюється як «Ліквідація голоду, забезпечення продовольчої безпеки, покращення харчування та сприяння сталому сільському господарству» [1]. Історичний розвиток правових основ продовольчої безпеки розкриває, як у різні епохи через право намагалися гарантувати стабільність і доступність харчових ресурсів.

Вже в давньогрецьких полісах сформувалися перші складні правові механізми контролю за продовольством. Відомий самоський «Хлібний закон» (II століття до н.е.) містив положення про державні закупівлі зерна, утримання стратегічних запасів, безкоштовний розподіл частини продуктів громадянам, а також суворі санкції за зловживання [2]. Аналогічні інститути працювали в Афінах та низці інших грецьких полісів, де магістратури ситонів контролювали ціноутворення і запобігали спекуляції, що сприяло соціальній стабільності [3, с. 96-97]. Така модель поєднувала державне управління, громадський контроль і приватну ініціативу, закладаючи фундамент для подальшого розвитку правового регулювання.

У середньовічній Європі та Візантії продовольче право розвивалося через заборони на експорт зерна під час криз, максимальні ціни, а також вимоги феодалам піклуватися про своїх підданих у важкі часи. З розвитком централізованих держав у Новий час (XVI–XVIII ст.) підвищилася роль держави у регулюванні аграрного виробництва та ринку продуктів. Меркантилістські теорії акцентували увагу на необхідності контролю над внутрішніми ресурсами. В епоху Просвітництва з'явилися перші нормативні акти, які розглядали харчове забезпечення як складову загального добробуту. У Франції Людовика XIV було запроваджено систему *bureaux de subsistances* – спеціальні хлібні комісії, які контролювали закупівлі зерна, формування запасів і регулювання цін на хліб, що був основним продуктом харчування. Ці органи мали завдання забезпечити доступність хліба для населення, особливо у періоди неврожаю чи криз, і тим самим підтримати суспільну стабільність [4]. В Австрійській імперії й Пруссії також приймалися аналогічні нормативні акти, які встановлювали державний контроль над продовольчими ресурсами, включно із заходами проти спекуляції та маніпуляції цінами. Ці нормативи відображали розуміння того, що харчове забезпечення є не лише питанням економіки, але й політичної безпеки держави.

Індустріалізація, урбанізація й розвиток міжнародної торгівлі у XIX – початку XX століття поставили нові завдання перед правом: закони про продовольчий контроль, страхування врожаїв, регулювання бірж. Великі кризи, зокрема Великий ірландський голод 1845-1849 рр. [5], стимулювали появу комплексних підходів до запобігання голоду. Уряди країн, яким загрожували подібні катастрофи, почали розробляти нормативні акти і

політики, спрямовані на створення державних запасів продовольства як стратегічних резервів, здатних швидко мобілізуватися у разі неврожаю чи стихійних лих; впровадження соціальних програм підтримки населення, що перебуває у зоні ризику голоду, зокрема безкоштовних або пільгових продовольчих роздач; розвиток інфраструктури зберігання та розподілу продуктів, щоб уникнути втрат і нерівномірного розподілу харчів; законодавче врегулювання ринку продовольства, спрямоване на боротьбу зі спекуляцією, монополізацією та маніпуляцією цінами; моніторинг продовольчих запасів і стану аграрного виробництва як регулярної державної функції для запобігання кризи. Ці заходи поклали початок формуванню систем державного продовольчого страхування, соціальної підтримки та комплексного регулювання продовольчих ринків – підходів, які в подальшому стали нормативною базою для боротьби з голодом і забезпечення продовольчої безпеки в масштабах національних держав і міжнародних організацій.

Під час Першої і Другої світових війн держави впроваджували централізоване управління продовольством: карткові системи, нормування споживання, державні закупівлі і контроль цін. Ці заходи, хоча й жорсткі, дозволили цивілізованим державам Європи уникнути масового голоду серед цивільного населення. Післявоєнний період ознаменувався створенням міжнародних організацій, зокрема Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО), що стало початком системного міжнародно-правового регулювання продовольчої безпеки [6; 7].

У другій половині XX століття сформувалася концепція права на достатнє харчування як фундаментального права людини, закріпленого в ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966) [8] та інших міжнародних актах. Водночас міжнародне право продовольчої безпеки залишається фрагментованим [9, с. 220], що ускладнює узгоджені дії під час глобальних криз.

На національному рівні держави обирають різні моделі правового забезпечення. Україна визначає продовольчу безпеку як складову національної безпеки і розробляє системи державного резервування та підтримки аграрного сектору, що особливо важливо в умовах воєнної агресії. У Європейському Союзі продовольча безпека інтегрована в Спільну аграрну політику, яка поєднує підтримку виробництва, екологічні стандарти і захист прав споживачів. У США діють комплексні програми підтримки населення, суворий контроль якості та біобезпеки, що є складовою національної безпеки.

Сучасні виклики – збройні конфлікти, кліматичні зміни, пандемії – виявили прогалини в системах правового регулювання. Кліматична криза загрожує стабільності продовольчих систем, збройні конфлікти руйнують інфраструктуру і порушують ланцюги постачання [10], а пандемії показали

вразливість глобальних харчових мереж. Біотехнологічні інновації та цифрові технології відкривають нові можливості, але потребують оновлення правових норм щодо безпеки, етики і захисту даних. На міжнародному рівні гостро стоїть питання розробки універсальних і обов'язкових стандартів продовольчої безпеки, посилення відповідальності держав за порушення права на харчування, особливо в умовах збройних конфліктів. Майбутнє правового забезпечення продовольчої безпеки лежить у гармонізації міжнародного і національного права, інтеграції сталого розвитку та кліматичних політик, а також у створенні ефективних механізмів контролю і відповідальності [11].

Отже, правове регулювання продовольчої безпеки – це результат тривалої еволюції, що сьогодні вимагає адаптації до складних глобальних викликів. Лише поєднання історично сформованих правових традицій із сучасними підходами дозволить гарантувати стійкість і доступність харчування для всього населення планети.

Список використаних джерел:

1. Our Work on the Sustainable Development Goals in Ukraine. URL: <https://ukraine.un.org/en/sdgs> (дата звернення: 31.05.2025).
2. Гавриленко О. А. З досвіду античного законодавства про продовольчу безпеку (Самос, II ст. до н.е.): історико-правове дослідження. *Форум права*. 2013. № 4. С. 47-52. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_10.pdf (дата звернення: 31.05.2025).
3. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.): монографія. Харків: Парус, 2006. 352 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Havrylenko_Oleksandr/Antychni_derzhavy_Pivnichnoho_Prychornomoria_bilia_vytokiv_vitchyznianoho_prava/ (дата звернення: 31.05.2025).
4. Moullier I. Une recomposition administrative : le bureau des subsistances, de l'Ancien Régime à la fin du premier Empire. *Annales historiques de la Révolution française*. 2008. № 352. P. 29-51. <https://doi.org/10.4000/ahrf.11124> (дата звернення: 31.05.2025).
5. Litton H. *The Irish Famine: An Illustrated History*. Dublin : Wolfhound Press ; Minneapolis, Minn. : Irish Books and Media, 1994. 141 p. URL: <https://archive.org/details/irishfamineillus0000litt> (дата звернення: 31.05.2025).
6. United Nations Food and Agriculture Organization. Constitution, with annexes, signed at Quebec. October 16, 1945. URL: <https://www.droitcamerounais.info/files/0.93.10.45-Constitution-of-16-October-1945-of-the-Food-and-Agriculture-Organisation-of-the-United-Nations--FAO-.pdf> (дата звернення: 31.05.2025).
7. Волченко Н. В. Міжнародно-правове регулювання захисту права на індивідуальну продовольчу безпеку в межах ФАО. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2022. № 1. С. 308-311. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/77> (дата звернення: 31.05.2025).

8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Прийнято 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 31.05.2025).

9. Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О. Продовольча безпека і гендерна рівність: міжнародно-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*. 2023. Вип. 36. С. 219-226. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-27> (дата звернення: 31.05.2025).

10. Артеменко Л., Мариненко Н., Крамар І., Гац Л. Продовольча безпека України в умовах військової агресії: стан та перспективи. Соціально-економічні проблеми і держава (електронний журнал). 2023. Вип. 1 (28). С. 115-128. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2023/23albstp.pdf> (дата звернення: 31.05.2025).

11. Clapp J. Food Security and International Trade: Unpacking Disputed Narratives. Background paper prepared for The State of Agricultural Commodity Markets 2015–16. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome, 2015. 43 p. https://www.researchgate.net/publication/292315342_Food_Security_and_International_Trade_Unpacking_Disputed_Narratives (дата звернення: 31.05.2025).

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВА В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ЕЛЕКТРОННІ ПРАВОЧИННИ

МІЧУРІН Євген Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Цифровізація суспільства як прогресивний процес і цифрові інновації як його результат наразі вже вийшли з вузького кола суто технологічного розуміння. Вони стали глобальною тенденцією, завдяки якій з використанням цифрового середовища виникають відповідні відносини, частина з яких є правовими. Результатом цього у договірному праві стало широке впровадження електронних договорів, зокрема – смарт-контрактів. Тому виникає необхідність у знайденні співвідношення між класичними уявленнями про договір і новими тенденціями у його розвитку завдяки цифровізації.

Як вірно визначив академік В. В. Луць, місце договору як юридичного факту серед правових засобів визначається його активною роллю у механізмі правового регулювання цивільних відносин. Проте роль договору не обмежується тільки тим, що він породжує, змінює, припиняє їх, але й визначає зміст конкретних прав та обов'язків учасників договірної зобов'язання. У цьому розумінні договір виступає засобом регулювання поведінки сторін у цивільних правовідносинах [1, с. 48]. Правильність цих концептуальних положень договірної права, які залишаються незмінними, доповнюється особливостями з огляду на можливість укладення та виконання договорів з використанням цифрового середовища. Це враховує специфіку електронних договорів; договорів, що виконуються у вигляді смарт-контрактів завдяки технології блокчейн.

Серед аспектів, що потребують уточнення з точки зору впливу цифровізації на договірне право є наступні: розвиток електронних договорів; співвідношення правових категорій «електронний договір» та «смарт-контракт»; укладення договору за допомогою електронного носія; форма електронного договору.

Цифрові технології дозволили укладати договори без паперових носіїв, в мережі Інтернет, на відповідних блокчейн-платформах. Електронний документообіг, цифрові підписи та смарт-контракти стають усе більш поширеними у сучасному договірному праві.

При цьому необхідно підкреслити, що згідно з ч. 2 ст. 639 ЦК України якщо сторони домовилися укласти договір за допомогою інформаційно-комунікаційних систем, він вважається укладеним у письмовій формі. Тому саме у контексті письмової форми договору згідно до вимог ЦК України необхідно тлумачити «електронну форму договору», що згадується у Законі України «Про електронну комерцію». Відтак електронна форма договору є різновидом письмової форми договору згідно до вказаної норми ЦК України. Такий підхід є вірним та узгоджується із доктриною договірної права й чинним правовим регулюванням.

Щодо співвідношення категорій «електронний договір» і «смарт-контракт». Електронний договір згідно із визначенням, закріпленим у ст. 3 Закону України «Про електронну комерцію» є домовленістю двох або більше сторін, що спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків та оформлена в електронній формі. Поняття смарт-контракту надано Ніком Сабо як набору обіцянок, визначених у цифровій формі, включаючи протоколи, в рамках яких сторони виконують ці обіцянки [2]. Зі створенням блокчейну як ланцюжку децентралізованого зберігання інформації на багатьох незалежних від одного носіях теоретична концепція смарт-контракту почала широко втілюватися у життя.

З урахуванням вказаного поняття «електронний договір» і «смарт-

контракт» тісно пов'язані між собою, але мають відмінності. Електронний договір – це правочин, оформлений у цифровому форматі за допомогою електронних засобів. Він має юридичну силу та регулює правовідносини між сторонами відповідно до чинного законодавства через електронний документообіг. Смарт-контракт на блокчейні сприяє виконанню зобов'язань через застосування спеціальної комп'ютерної програми. Взаємозв'язок вказаних категорій полягає у тому, що смарт-контракт дозволяє виконати зобов'язання між сторонами з використанням технологічних засобів глобального цифрового середовища.

Правова природа смарт-контракту визначається особливістю, яка відрізняє його від класичного договору. Смарт-контракт містить у своєму змісті юридичну та технічну (програмовану) частини. Згідно до останньої відбувається автоматичне програмоване виконання зобов'язань у блокчейні за відсутності прямого контролю відповідних процесів з боку людини.

Смарт-контракт є не лише електронним договором, а програмованою системою, що автоматично виконує зобов'язання за заданим алгоритмом. Через смарт-контракт здійснюється автоматизоване (програмоване) виконання договорів.

Активізація смарт-контрактів на блокчейні потребує їхнього узгодження із доктринальними положеннями договірного права.

Смарт-контракт є договором у цивільному праві. При його укладенні мають бути додержані вимоги щодо чинності правочинів (ст.203 ЦК України). Для укладення смарт-контракту необхідним є додержання вимог ст. 638 ЦК України. При вчиненні смарт-контрактів необхідно дотримуватися меж здійснення цивільних прав, встановлених у ст. 13 ЦК України. Зокрема, при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Алгоритмізація процесів виконання зобов'язань сама собою не означає юридичну вірність смарт-контракту. Для цього він має відповідати нормам цивільного права та не порушувати законодавчо встановлені обмеження. Відтак, правомірними є лише ті смарт-контракти, які укладені з дотриманням вимог законодавства, принципів свободи договору, добросовісності та недопустимості зловживання правом.

Смарт-контракт має відповідати правовим принципам, що застосовні для будь-якого з них. Зокрема: смарт-контракти не можуть створювати загрози людству; смарт-контракти не можуть мати предметом вбивство, фізичне насильство чи приниження людини; смарт-контракти підкоряються праву про договори (контракти) держави, на території якої знаходяться сторони, а якщо сторони знаходяться у різних державах – згідно до норм міжнародного приватного права [3, с. 59].

Для ефективного правового регулювання необхідно доповнити

Цивільний кодекс України нормами про смарт-контракти у загальних положення про договори. Спеціальні норми про смарт-контракти можуть вміщуватися у статтях ЦК України про окремі види договорів.

До тенденцій договірної права належить поширення публічних договорів, що впроваджуються завдяки цифровізації [4, с. 4-13]. Так, окремим смарт-контрактам властиві ознаки публічних договорів. Це стосується продажу товарів, робіт, послуг на інтернет-платформах (OpenSea, Binance тощо), де однією стороною є споживач. Іншою стороною є особа, що володіє правами на інтернет-платформу або третя особа, що здійснює продаж товарів, робіт, послуг через інтернет-ресурс. Публічні договори щодо цифрового контенту укладаються згідно із ст. 2 Закону України «Про цифровий контент та цифрові послуги»: фізична або юридична особа надає або зобов'язується надати споживачеві цифровий контент чи послугу в межах підприємницької діяльності, зокрема: комп'ютерні програми, застосунки, відео-, аудіо- та музичні файли, цифрові ігри й електронні книги. Порядок здійснення цифрових прав може бути на початку врегульовано правилами (умовами) користування певними вебсайтами [5, с. 128], публічними договорами, що на них розміщені.

Загалом для охорони та захисту прав суб'єктів договірних правовідносин необхідно проведення подальших досліджень виявлення впливу технологічних досягнень на договірне право з метою здійснення подальшої правової регламентації з урахуванням притаманних таким договорам особливостей.

Список використаних джерел:

1. Луць В. В. Договір як правова форма розпорядження власника щодо належного йому майна. *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 47-50.

2. Szabo N. Smart Contracts: Building Blocks for Digital Markets'. URL: http://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/InformationInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart_contracts_2.html (дата звернення: 20.05.2025).

3. Мічурін Є. О. Смарт-контракт у приватному праві. *Форум Права*. 2025. № 81(1). С. 53–59. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.13923187> (дата звернення: 20.05.2025).

4. Мічурін Є.О. Публічний договір у мережі «Інтернет» та новели законодавства про цифровий контент. *Університетські наукові записки*. 2023. № 5(95). С. 4-13. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/95_4-13/359 (дата звернення: 20.05.2025).

5. Тарасенко Л. Цифрові права: правова природа та еволюція. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2024. Випуск 79. С. 123–133.

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ

НАЛИВАЙКО Лариса Романівна,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
головний науковий співробітник сектору
теоретико-методологічних проблем
організації державної влади
відділу проблем теорії держави і права
Науково-дослідного інституту державного
будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України

Права дитини становлять одну з фундаментальних складових системи міжнародного захисту прав людини, нормативно закріплену, зокрема, у Конвенції ООН про права дитини від 1989 року [1]. Проте в умовах тимчасової окупації окремих територій України реалізація зазначених прав істотно ускладнена. Це зумовлено відсутністю належного юрисдикційного контролю з боку української держави, численними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права, а також запровадженням систематичних обмежень окупаційними адміністраціями, що фактично унеможлиблює повноцінну реалізацію прав і свобод дітей, гарантованих міжнародним та національним законодавством.

Конвенція ООН про права дитини 1989 року встановлює універсальні стандарти захисту прав дітей, включаючи право на життя, освіту, охорону здоров'я, захист від насильства та експлуатації. Стаття 38 Конвенції окремо наголошує на захисті дітей у період збройних конфліктів, а Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000) забороняє залучення дітей до бойових дій [1]. Крім того, Женевські конвенції 1949 року, зокрема IV Конвенція, та Додаткові протоколи 1977 року встановлюють обов'язки держав щодо захисту цивільного населення, включаючи дітей, під час окупації [2].

На тимчасово окупованих територіях дія цих норм ускладнена через невизнання окупаційними адміністраціями міжнародних зобов'язань. Відповідно до статті 4 Женевської конвенції IV, діти, як частина цивільного населення, мають право на особливий захист [2]. Проте, окупаційні адміністрації часто ігнорують ці норми, що призводить до системних порушень.

Зарубіжний досвід в цьому плані свідчить, що для кращого розуміння того, як військові дії і внутрішнє переміщення впливає на дітей та їхні родини, необхідно збирати кращі, актуальні та доступні дані та докази, дезагреговані за віком, статтю, інвалідністю, статусом переміщеного населення та географічним місцем проживання (міське,

приміське, сільське) як на місцевому, так і на національному рівнях [3].

Тимчасово окуповані території України, відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/68/262 від 27 березня 2014 року, визнаються частиною суверенної території України [4]. Окупаційна держава несе відповідальність за забезпечення прав людини на цих територіях, включаючи права дітей. Проте, на практиці окупаційні адміністрації створюють паралельні правові системи, що суперечать міжнародному праву, що ускладнює захист прав дітей.

Теоретично, права дітей на тимчасово окупованих територіях мають забезпечуватися через комбінацію норм міжнародного гуманітарного права та права прав людини. Однак відсутність ефективного моніторингу з боку міжнародних організацій, таких як Комітет ООН з прав дитини, ускладнює оцінку та реагування на порушення.

Важливим є той факт, що хоча міжнародним та національним законодавством і передбачено механізми захисту прав дітей під час воєнного стану, але у випадку, якщо одна зі сторін не виконує зобов'язання, то механізм їх реалізації на практиці значно ускладнюється чи стає неможливим.

Сьогодні актуальним є запровадження в Україні єдиного підходу в забезпеченні прав дитини, яка отримала поранення, контузію, каліцтво, незалежно від отримання інвалідності, запровадження для таких дітей одноразової грошової допомоги; надання розширеного переліку необхідних їм медичних послуг та лікарських засобів. Це міжнародні злочини проти українських дітей, що не мають строків давності [5].

Для подолання зазначених проблем необхідна комплексна стратегія, яка поєднує міжнародний тиск, національні ініціативи, співпрацю з громадськими організаціями та використання сучасних технологій.

Спираючись на досвід Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, необхідно розширити мандат таких місій для охоплення тимчасово окупованих територій. Застосування геопросторового аналізу та даних із відкритих джерел (OSINT) може допомогти документувати порушення, як це було зроблено Amnesty International у звіті про порушення прав людини в Сирії (2020). Це дозволить фіксувати випадки мілітаризації чи обмеження доступу до освіти. Україна має активніше використовувати майданчики Генеральної Асамблеї ООН, Ради з прав людини та Ради Європи для привернення уваги до порушень прав дітей.

Україна може створити централізовану базу даних, подібну до системи документування воєнних злочинів, розроблену Офісом Генерального прокурора України. Ця база має включати категорії порушень (освіта, здоров'я, мілітаризація) та бути доступною для міжнародних партнерів.

У контексті тимчасової окупації частини територій України виникає нагальна потреба у забезпеченні безперервного доступу дітей до якісної

освіти. Відповідно до статті 28 Конвенції ООН про права дитини 1989 року, кожна дитина має невід'ємне право на освіту, а стаття 29 цієї ж Конвенції акцентує увагу на необхідності формування поваги до національної ідентичності, культурних цінностей, мови та традицій [1].

У зв'язку з тим, що на тимчасово окупованих територіях відсутній належний контроль з боку української держави, а навчальний процес часто відбувається в умовах ідеологічного впливу окупаційних адміністрацій, виникає необхідність формування альтернативних моделей забезпечення освітнього процесу, орієнтованих на збереження зв'язку дитини з українським освітнім простором та ціннісними орієнтирами.

З-поміж таких моделей доцільно виокремити:

1. Запровадження цифрових освітніх платформ, зокрема, розвиток національних інструментів дистанційного навчання, аналогічних до ініціативи «Всеукраїнська школа онлайн», з урахуванням специфіки потреб дітей, які проживають на тимчасово окупованих територіях. Такі платформи мають забезпечувати доступ до навчальних матеріалів українською мовою, що також сприятиме протидії інформаційній дезінформації та збереженню культурно-національної ідентичності.

2. Створення мобільних навчальних центрів у прифронтових та суміжних із тимчасово окупованими територіями регіонах України. Ці центри можуть забезпечити освітній процес для дітей, які тимчасово виїжджають із окупованих територій, а також надавати психологічну підтримку.

3. Залучення міжнародного фінансування для підтримки альтернативних освітніх програм. Україна має можливість звернутися до міжнародних партнерів і донорських структур, зокрема до Європейського Союзу та Світового банку, з метою фінансування відповідних проєктів.

Таким чином, у сучасних умовах збройного конфлікту питання забезпечення права дитини на освіту набуває не лише правової, а й гуманітарної ваги, а реалізація альтернативних форм навчання виступає важливим напрямом виконання державою своїх зобов'язань у сфері захисту прав дитини.

Діти, народжені на тимчасово окупованих територіях, часто стикаються з проблемами отримання документів, що підтверджують громадянство України. Окупаційні адміністрації видають власні документи, які не визнаються на міжнародному рівні, що призводить до стану «юридичної невизначеності» правового статусу дитини. Це ускладнює доступ до соціальних послуг, освіти та захисту прав. Вирішення цієї проблеми можливо шляхом впровадження механізмів видачі документів для дітей, народжених на тимчасово окупованих територіях, через спрощені адміністративні процедури.

Враховуючи масштаб порушень прав дітей, необхідним є ухвалення національної стратегії захисту прав дітей, постраждалих від збройного

конфлікту, яка має включати як нормативно-правові, так і організаційні, фінансові та інформаційні механізми реагування. Така стратегія повинна базуватись на принципах недискримінації, пріоритетності інтересів дитини, міжвідомчої координації та дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Таким чином, забезпечення прав дітей на тимчасово окупованих територіях України є комплексною проблемою, що потребує інтегрованого підходу, заснованого на поєднанні правових, інституційних та гуманітарних засобів реагування з урахуванням міжнародного досвіду та правових зобов'язань України.

Подальші наукові розробки мають бути спрямовані на аналіз ефективності запропонованих механізмів, зокрема цифрових освітніх платформ і баз даних порушень, а також на розробку стратегій психологічної та соціальної реінтеграції дітей після деокупації. Реалізація цих заходів потребує координації між державою, міжнародними організаціями та громадянським суспільством

Список використаних джерел:

1. Конвенція ООН про права дитини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 30.05.2025).
2. Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: прийнятий 25.05.2000 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text (дата звернення: 30.05.2025).
3. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 30.05.2025).
4. Саммон Е., Бороздіна К. Методичні рекомендації щодо проведення моніторингу дотримання права дітей на захист від насильства та жорстокого поводження в умовах воєнного стану. *Рада Європи*. Київ, 2023. URL : <https://rm.coe.int/methodological-recommendations-on-monitoring-b5-final-2764-1709-0824-6/1680ac5cb5> (дата звернення: 30.05.2025).
5. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/68/262 від 27.03.2014 р. URL : <https://un.mfa.gov.ua/news/tekst-rezolyuciyi-generalnoyi-asambleyi-onn-bezpeka-ta-zahishchenist-yadernih-obyektiv-ukrayini-vklyuchayuchi-zaporizku-aes-vid-11-lipnya-2024-roku> (дата звернення: 30.05.2025). (дата звернення: 30.05.2025).
6. Наливайко Л. Р. Правовий статус дитини, яка постраждала від війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 77-81. URL : <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/310765/301975> (дата звернення: 30.05.2025).

УПРАВЛІНСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ НАЦІОНАЛЬНІЙ КІБЕРБЕЗПЕЦІ В АСПЕКТІ АКТИВІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

ПЕРЕДЕРІЙ Олександр Сергійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна;

МРИНСЬКА Марія Костянтинівна,
студентка групи ЮМП-21
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Сучасні загрози кібербезпеці України обумовлюють необхідність досягнення нашою державою загальноєвропейського рівня колективного ситуативного усвідомлення кіберзагроз. Прикметною особливістю Стратегії кібербезпеки України 2021 р. є визначення основних управлінсько-правових засад протидії загрозам кіберпростору [1]. Узагальнюючи основні положення документу, виокремимо базові з них.

Першою засадою є формування цілісної інституційної системи протидії загрозам кібербезпеки. Так, реалізація Стратегії безпосередньо здійснюється Національним координаційним центром кібербезпеки РНБО, основними суб'єктами забезпечення національної системи кібербезпеки, Міністерством закордонних справ України, Міністерством цифрової трансформації України, Міністерством освіти і науки України та іншими суб'єктами забезпечення кібербезпеки в межах їх компетенції. Діяльність зазначеної системи органів здійснюється під координацією Президента України та РНБО. Саме РНБО здійснює розроблення планових заходів, які необхідні для забезпечення національних інтересів у сфері кібербезпеки, захисті інформаційної національної інфраструктури. У зазначеному контексті слід погодитися з деякими науковцями, які РНБО у питаннях забезпечення кібербезпеки відводять роль координаційного і інформаційно-аналітичного хабу у системі органів державної влади [2, с. 318].

Другою засадою є формування на управлінському рівні конкретних форм реагування на кіберзагрози. Зокрема, це забезпечення дієвої кібероборони України (кадровий і технологічний розвиток підрозділів з повноваженнями ведення збройного протистояння в кіберпросторі, регулярне вдосконалення зазначених структур), забезпечення безперервного здійснення контррозвідувальних заходів з виявлення,

попередження та припинення розвідувально-підривної діяльності іноземних держав, забезпечення набуття правоохоронними органами та державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями спроможностей для мінімізації загроз кіберзлочинності, посилення їх технологічного і кадрового потенціалу для проведення превентивних заходів та розслідування кіберзлочинів, розвиток асиметричних інструментів стримування агресивних дій у кіберпросторі проти України шляхом застосування економічних, дипломатичних, розвідувальних заходів, а також залучення потенціалу приватного сектору. Так, сьогодні у системі Збройних Сил України функціонують кібервійська і, як справедливо зазначає Н. Лесько, такі підрозділи постійно перебувають на етапі формалізації у правовому полі та складаються як із самоорганізованих добровольців, так і представників різних держорганів [3, с. 225].

Третьою засадою є проведення і постійний розвиток активної політики співробітництва з Європейським Союзом задля розробки і впровадження спільних дій, спрямованих на протидію кіберзагрозам. Так, розділ 7 Стратегії кібербезпеки 2021 р. передбачає необхідність поглиблення євроінтеграційних процесів шляхом уніфікації підходів, методів і засобів забезпечення кібербезпеки з усталеними практиками ЄС, вжиття узгоджених з європейськими партнерами заходів, спрямованих на посилення кіберстійкості України, розвиток спроможностей національної системи кібербезпеки та захист національних інтересів у кіберпросторі. У період 2022-2025 рр. Україна зробила колосальний крок уперед в аспекті поглиблення міжнародного співробітництва не лише з ЄС, а й з іншими стратегічними партнерами держави включаючи зарубіжні країни і військово-політичні блоки (НАТО).

Україна станом на 2025 р. сформувала систему організаційно-правових засад попередження і протидії кіберзагрозам, які постають перед національним інформаційним середовищем. Представники юридичної науки, експертне середовище, працівники органів управління та, зокрема, Сектору безпеки і оборони, мають постійно тримати діалог задля оперативного вироблення спільних дієвих підходів до відвернення кіберзагроз. Від цього безпосередньо залежить ефективність національної економіки, динаміка гуманітарних процесів у суспільстві, стан правопорядку у державі та рівень захисту прав і свобод особи. Лише за таких умов Україна розширюватиме вікно можливостей для входження у загальноєвропейський цифровий простір з метою набуття членства у ЄС.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 70. Ст. 4417.

2. Сироватченко М. Правові аспекти забезпечення кібербезпеки в Україні: сучасні виклики та роль національного законодавства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. Том 11, № 1(41). С. 314-320.

3. Лесько Н. В., Кіра С. О. Кібербезпека як частина національної безпеки України в умовах війни. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2023. № 5. С. 224-226. URL: http://lsej.org.ua/5_2023/55.pdf (дата звернення: 20.05.2025).

НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ КОМПЕНСАЦІЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ В УКРАЇНІ

САВЧЕНКО Віктор Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна;
науковий співробітник
Оксфордського університету

Повномасштабна війна проти України, що розпочалася в лютому 2022 року як продовження попередніх актів агресії з 2014 року, призвела до значних збитків та викликала нагальну потребу у всебічній компенсації завданої шкоди. Масштаби та характер збройної агресії випробовують межі та адаптивність існуючих міжнародно-правових механізмів. Характер конфлікту, що завдає системних та широкомасштабних збитків, створює проблеми, з якими традиційні механізми репарацій, часто розроблені для постконфліктних сценаріїв або меншого обсягу шкоди, можуть мати труднощі.

Поняття «збройної агресії» є центральним для встановлення правової основи для відшкодування шкоди завданої внаслідок війни. Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 3314 (XXIX) містить визначення, що агресія — це застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, що суперечить Статуту Організації Об'єднаних Націй [1, ст. 1]. Дане визначення перераховує конкретні дії, що кваліфікуються як агресія, включаючи вторгнення або напад збройних сил, військову окупацію, анексію силою, бомбардування та блокаду портів або узбережжя.

У Римському статуті Міжнародного кримінального суду (МКС) визначено злочин агресії як планування, підготовку, ініціювання або

виконання особою, яка має можливість ефективно здійснювати контроль над політичними чи військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабом є явним порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй [2]. Міжнародне право характеризує агресію як найсерйознішу та найнебезпечнішу форму незаконного застосування сили та злочин проти міжнародного миру, що за своєю суттю породжує міжнародну відповідальність для держави-агресора [3].

У Звіті Комісії з міжнародного права про відповідальність держав зазначено, що держава, яка має нести відповідальність, зобов'язана повністю відшкодувати шкоду, завдану міжнародно-протиправним діянням і що це включає будь-яку шкоду, матеріальну чи моральну, завдану міжнародно-протиправним діянням держави [4, ст. 31].

Зазвичай до основних форм відшкодування збитків завданих війною відносять реституцію, компенсацію, реабілітацію та сатисфакції. Проте сам процес притягнення до відповідальності включає національні та міжнародні механізми.

Україна прийняла низку нормативних актів, спрямованих на надання компенсації постраждалим фізичним та юридичним особам. Зокрема, у ЗУ № 2923-IX від 23.02.2023 р. закріплено механізм компенсації шкоди громадянам України за пошкодження та руйнування житла. Постановою № 326 від 20.03.2022 р. затверджено «Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації». Постановою № 380 від 26.03.2022 р. впроваджено порядок збору, обробки та обліку інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно. Постановою № 473 від 19.04.2022 р. окреслено процедури огляду пошкоджених об'єктів, які зазвичай проводяться виконавчими органами місцевих рад або військовими адміністраціями. Указом Президента від 18.05.2022 р. було створено Робочу групу з питань розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів компенсації за шкоду, завдану Україні. Робота цієї групи відображає намір України домагатися компенсації шкоди через національні та міжнародні механізми.

Важливе значення для документування та компенсації шкоди має створення Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (RD4U), який було запущено під егідою Ради Європи у травні 2023 р. Першочергове завдання RD4U полягає у ретельному веденні обліку, закладаючи доказову базу для наступного етапу судового розгляду.

Паралельно з міжнародною програмою RD4U, Україна впровадила національні програми, що використовують цифрові технології для пришвидшення надання допомоги у разі пошкодження житла. Програма «Відновлення» розроблена для надання фінансової компенсації українцям, чиє житло було пошкоджено або зруйновано внаслідок бойових дій після початку повномасштабної війни. Однак національні зусилля

стикаються зі значними викликами та обмеженнями, в першу чергу, через величезний обсяг збитків, завданих російською агресією, що значно перевищує національні можливості України щодо забезпечення повної компенсації. По-друге, національні механізми малоефективні для притягнення агресора до відповідальності, хоча і мають важливе значення для подальшої роботи міжнародних інституцій.

Визнаючи обмеження існуючих міжнародних механізмів Україна активно виступає за створення спеціального Міжнародного механізму компенсації, який розглядається як трирівнева структура: 1) Реєстр збитків для України (RD4U) як початковий інструмент для збору доказів; 2) Комісія з компенсацій (Комісія з розгляду претензій), якій буде доручено проводити розгляд, оцінку та винесення рішень щодо претензій, зареєстрованих у RD4U; 3) Компенсаційний фонд, який стане фінансовим інструментом для виплати компенсації успішним заявникам, при цьому заморожені російські активи мають стати основним джерелом фінансування [5].

Прагнення України до компенсації передбачає складну взаємодію між національними та міжнародними ініціативами. Національні механізми України, такі як внутрішній компонент RD4U та програма eRecovery, мають вирішальне значення для швидкої реєстрації збитків та надання початкової, хоча й обмеженої, допомоги постраждалим громадянам. RD4U розроблений як перший крок у ширшому міжнародному механізмі компенсації, призначеному для передачі даних майбутній Міжнародній комісії. Ця запланована синергія є важливою для створення комплексної системи. Однак, без ретельної координації існують ризики створення паралельних процесів, що може призвести до дублювання зусиль, суперечливих стандартів доказування або адміністративного навантаження на жертв, яким, можливо, доведеться проходити через кілька процесів одночасно.

Для того, щоб процес компенсації був ефективним, він має бути орієнтований на жертву. Це означає пріоритет потреб та прав тих, хто постраждав від шкоди, – як фізичних, так і юридичних осіб. Процеси повинні бути розроблені таким чином, щоб бути доступними, прозорими, справедливими та своєчасними [6].

Збройна агресія проти України є кричущим порушенням міжнародного права, що однозначно встановлює міжнародну відповідальність Росії та її зобов'язання повністю вудшкодувати всі заподіяні збитки. Хоча Україна запровадила національні механізми реєстрації та компенсації збитків, вони обмежені величезними масштабами завданої шкоди та обмеженими ресурсами. На міжнародному рівні, хоча існуючі суди, такі як МС ООН, відіграють важливу роль у встановленні відповідальності держав, вони не оснащені для розгляду масових претензій. РК ООН (Кувейт) пропонує частковий прецедент, але його

створення під унікальним керівництвом Ради Безпеки ООН не є відтворюваним для України. Відповідно, зараз докладаються зусилля для створення спеціальної Міжнародної комісії з розгляду претензій та Компенсаційного фонду для України.

Перспективи отримання фізичними та юридичними особами в Україні адекватної, ефективної та своєчасної компенсації залежать від кількох критичних факторів. Першочергове значення має стійка та єдина міжнародна політична воля. Без цього правові та фінансові перешкоди, особливо ті, що пов'язані з конфіскацією та перепрофілюванням російських суверенних активів, можуть виявитися нездоланими. По-друге, для подолання складнощів суверенного імунітету та створення надійної правової основи для використання активів держави-агресора для репарацій будуть необхідні правові інновації та сміливе тлумачення міжнародного права. Обраний шлях незмінно створить значні прецеденти для міжнародного правопорядку щодо відповідальності за акти агресії. По-третє, операційний успіх Міжнародної комісії з розгляду претензій та Фонду компенсацій буде залежати від їхньої структури, ресурсів, ефективності та доступності для всіх жертв.

Список використаних джерел:

1. Resolution 3314 (XXIX) United Nations General Assembly «Definition of Aggression» : adopted 14 Dec. 1974. Doc. ООН A/RES/3314(XXIX). URL: https://crimeofaggression.info/documents/6/General_Assembly_%20Resolution_%203314.pdf (дата звернення: 20.05.2025).
2. Римський статут Міжнародного кримінального суду : прийнятий у м. Рим 17 липня 1998 р. ; набув чинності 1 липня 2002 р. *United Nations Treaty Series*. Vol. 2187, No. I-38544. P. 3.
3. The practical guide to humanitarian law. *Médecins Sans Frontières*. URL: <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/aggression/> (дата звернення: 20.05.2025).
4. Організація Об'єднаних Націй. Комісія міжнародного права. Доповідь Комісії міжнародного права про роботу її п'ятдесят третьої сесії (23 квітня – 1 червня та 2 липня – 10 серпня 2001 року). Нью-Йорк : ООН, 2001.
5. Компенсація для України: підсумки другого року роботи зі створення механізмів відшкодування. *Центр Дністрянського*. URL: <https://dc.org.ua/news/kompensaciya-dlya-ukrayiny-pidsumky-drugogo-roku-roboty-zi-stvorenniya-mehanizmiv-vidshkoduvannya> (дата звернення: 20.05.2025).
6. Moffett, L. Reparations for War in Ukraine: A Harm-Based Approach. *Opinio Juris*. URL: <https://opiniojuris.org/2024/07/12/reparations-for-war-in-ukraine-a-harm-based-approach/> (дата звернення: 20.05.2025).

ДОБРОВІЛЬНА ВІДМОВА ПРИ НЕЗАКІНЧЕНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ ТА ЇЇ МІСЦЕ Й СУТНІСТЬ У ЗАКОНІ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

ХАРЧЕНКО Вадим Борисович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Позитивна поведінка особи, яка вчиняється як із спонукань каяття, так і з іншої мотивації, може мати місце з самого початку вчинення кримінально протиправного діяння, тобто на стадії готування до кримінального правопорушення, замаху на кримінальне правопорушення або після закінчення кримінального правопорушення. І дійове каяття, і добровільна відмова можливі на стадії незакінченого кримінального правопорушення. Наведене обумовлено законодавчим визначенням добровільної відмови у ст. 17 Кримінального кодексу України [4] (далі – КК України) як остаточного припинення готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення, а також усталеними науковими підходами, що добровільна відмова може мати місце лише до моменту закінчення кримінального правопорушення (на стадії готування або замаху), тоді як дійове каяття – як при незакінченому, так і при закінченому кримінальному правопорушенні [3, с. 234].

Водночас, як і будь-які акти вольової поведінки людини, категорії кримінального права являють собою психофізичну єдність зовнішньої (фізичної) і внутрішньої (психічної) сторін, що їх визначають [2, с. 118]. Зовнішня сторона забезпечує прояв людської поведінки в об'єктивній дійсності, що виражається у формі дії або бездіяльності, спрямованої на зміну соціального середовища. Внутрішня – це психічні процеси, які відбуваються у свідомості людини, характеризують її волю і детермінують поведінку. Доктрина кримінального права виходить із того, що такий поділ ознак злочинної поведінки на об'єктивні та суб'єктивні є умовним. Він провадиться лише з метою більш глибокого вивчення кожної з них, з'ясування їх характерних особливостей та кримінально-правового значення. У дійсності суть злочинної поведінки полягає в єдності та взаємній обумовленості її психічних і фізичних властивостей, що і визначає її зміст [7, с. 209].

Статті 14 та 15 КК України, визначаючи готування до кримінального правопорушення та замах на кримінальне правопорушення, вказують не лише на відповідну поведінку особи, що їх характеризує, а й на конкретний зміст психічної діяльності особи, що полягає у спрямуванні

такої діяльності на доведення кримінального правопорушення до кінця (юридичного моменту закінчення кримінального правопорушення), а також причину, що обумовлює невідповідність психічного спрямування діяльності особи та об'єктивних ознак, в яких знайшла відображення його поведінка – з причин, що не залежали від волі особи. На цих підставах можна стверджувати, що готування до кримінального правопорушення та замах на кримінальне правопорушення характеризуються єдністю, взаємодією та обумовленістю психічних і фізичних рис, визначених у статтях 14 та 15 КК України.

Об'єктивні риси готування полягають у тому, що особа підшукує або пристосовує засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, підшукує співучасників або вчиняє змову на його вчинення, усуває перешкоди, а також умисно створює інші умови для вчинення кримінального правопорушення у подальшому. Замах на кримінальне правопорушення характеризують об'єктивні ознаки, пов'язані зі вчиненням особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, за умов недоведення кримінального правопорушення до юридичного закінчення. Але обидві вказані стадії (виходячи із назви розділу III Загальної частини КК України) характеризуються як спрямуванням волі особи на юридичне закінчення кримінального правопорушення, до якого вона готувалася, або замах на яке вона вчинила, так і умовами, через які закінчене кримінальне правопорушення фактично відсутнє – з причин, що не залежали від волі винного.

У той же час, у ст. 17 КК України наголошується на протилежний зміст психічної діяльності: особа усвідомлює можливість доведення кримінального правопорушення до кінця та за своєю волею остаточно припиняє вчинення поведінки, передбаченої частинами 1 статей 14 або 15 КК України. Отже, вважаю недостатньо обґрунтованим законодавче визначення, що при добровільній відмові особа припиняє готування до кримінального правопорушення або замах на кримінальне правопорушення. Така особа припиняє **діяльність щодо** (виділення автора – В.Х.) готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення, безумовно за власною волею та усвідомлюючи можливість доведення кримінального правопорушення до юридичного закінчення.

Відповідно до викладеного, вважаємо, що було б більш виправданим зазначити, що дійове каяття можливе з моменту готування, замаху або юридичного закінчення кримінального правопорушення, у той час як добровільна відмова може мати місце з моменту остаточного припинення за волею особи **діяльності щодо** (виділення автора – В.Х.) готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне

правопорушення. Такого уточнення, на моє переконання, потребує і ст. 17 КК України.

Більше того, вважаємо цілком обґрунтованим і виправданим, що автори проекту нового Кримінального кодексу України при визначенні добровільної відмови у ст. 2.6.4. цього документу не пов'язують його сутність з готуванням до злочину та замахом на злочин, а розкривають поняття добровільної відмови шляхом вказівки на альтернативні діяння, що вчиняються суб'єктом, який за своєю волею остаточно припинив створення умов для вчинення злочину або остаточно припинив дію чи бездіяльність, спрямовані на вчинення закінченого злочину [6]. Крім того, у зазначеному проекті зміст добровільної відмови розширений порівняно з чинним законом про кримінальну відповідальність вказівкою на ще одну альтернативну засаду – за умов, що суб'єкт відвернув наслідок дії чи бездіяльності.

Водночас залишається невизначеним місце добровільної відмови у структурі як чинного кримінального закону, так і проекту нового КК України. Як вже наголошувалося, ст. 17 КК України системно знаходиться у розділі III Загальної частини «Кримінальне правопорушення, його види та стадії». За визначенням добровільна відмова не може розглядатися ані як закінчене кримінальне правопорушення, ані як його вид. Вказане, на наш погляд, не потребує обґрунтування. Разом із тим, добровільна відмова не визнається і видом чи стадією незакінченого кримінального правопорушення, адже ч. 2 ст. 13 КК України чітко наголошує на тому, що незакінченим кримінальним правопорушенням є готування до кримінального правопорушення та замах на кримінальне правопорушення.

У цілому можна погодитися з твердженням Ю. В. Гродецького стосовно того, що «кожен етап, крім завершального, повинен містити потенційну можливість переходу до наступного. У зв'язку з цим стадії вчинення злочину у цілому та окремі їх види не можуть мати ознаку недоведення злочину до кінця з причин, що не залежать від волі особи [1, с. 50–51]. Водночас, слово «стадія» – це певний момент, період, етап у житті, розвитку кого-, чого-небудь, які мають свої якісні особливості [5, с. 118]. На підставі наведеного визначення можна стверджувати, що до стадій кримінального правопорушення слід віднести не тільки готування до кримінального правопорушення та замаху на нього, а й добровільну відмову, адже вона характеризує як певний момент, період, етап розвитку кримінально протиправної поведінки, так і має свої якісні особливості, що характеризують зовнішній прояв і волю особи. Та обставина, що добровільна відмова, на відміну від готування та замаху, не має своїм наслідком кримінальну відповідальність, жодним чином не слугує перешкодою для її визнання однією із стадій кримінального правопорушення, адже, як вже зазначалося, такий етап повинен містити *потенційну* (виділення автора – В.Х.) можливість переходу до

наступного [1, с. 51]. Разом з тим, усвідомлення можливості доведення кримінального правопорушення до кінця є обов'язковою ознакою добровільної відмови як за чинним законом про кримінальну відповідальність, так і за проектом нового КК України [4; 6].

Автори проекту нового КК України віднесли норму про добровільну відмову (ст. 2.6.4.) до розділу 2.6. «Незакінчений злочин». Водночас, виходячи із визначення незакінченого злочину у ч. 1 ст. 2.6.1. зазначеного проекту – «Незакінченим є злочин, вчинений з прямим умислом, якщо він не містить усіх ознак об'єкта або об'єктивної сторони складу закінченого злочину, передбачених частинами 1 та 2 статті 2.1.3 цього Кодексу», – добровільна відмова є одним з видів незакінченого злочину, адже така поведінка може характеризуватися виключно прямим умислом та не містить усіх ознак об'єкта або об'єктивної сторони складу закінченого злочину. Умови, що обумовлюють недоведення злочину до юридичного закінчення та визначають спрямованість волі особи у наведеній дефініції (що не залежать від волі суб'єкта або за його волею), не визначені як обов'язкова ознака незакінченого злочину. Разом з тим, у ч. 2 ст. 2.6.1. проекту нового КК України констатується: «Видами незакінченого злочину є готування до злочину та замах на злочин». Виникає питання, а чим за своєю сутністю є добровільна відмова? Перекоаний у тому, що добровільна відмова також є видом незакінченого злочину, але на відміну від готування та замаху не обумовлює підстави кримінальної відповідальності (за виключенням, якщо вчинена суб'єктом до добровільної відмови дія чи бездіяльність відповідала складу іншого кримінального правопорушення). У протилежному випадку норма про добровільну відмову у розділі 2.6. «Незакінчений злочин» проекту нового КК України системно не підпадає під її зміст.

Список використаних джерел:

1. Гродецький Ю. В. Поняття стадій вчинення злочину // Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення : матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. Столу (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / укладачі : Л. М. Демидова, К. А. Новікова, Н. В. Шульженко. Харків : Константа, 2019. С. 41–52. URL: <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/05/Збірник-круглий-стіл-4.pdf> (дата звернення: 30.05.2025).
2. Історія психології: від античності до початку XX століття : навч. посібник / авт.-уклад. О. П. Коханова. Київ : НВП «Інтерсервіс», 2016. 235 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р.

№ 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

5. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. : 200 000 сл. / уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко. Вид. 2-е, випр. Київ : Аконіт, 2007. Т. 3 : П–Я. 862 с.

6. Текст проекту нового Кримінального кодексу України станом на 02.04.2025. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf> (дата звернення: 30.05.2025).

7. Харченко В. Б. Кримінально-правова охорона прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації в Україні : монографія / В. Б. Харченко ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 479 с.

СЕКЦІЯ 1
ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД СТАЛОГО РОЗВИТКУ
СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНА
ХАРАКТЕРИСТИКА

**ДО 80-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗДОБУТКІВ І ВИКЛИКІВ**

ВОРОНОВА Ізабелла Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

За вісім десятиліть існування Організації об'єднаних націй (ООН) стала центральним майданчиком міжнародної співпраці, досягнувши чимало важливого в розвитку міжнародного права, миротворчості, прав людини та розвитку. Недарма зазначається, що серед найбільших досягнень ООН є формування цілісної системи міжнародного права, яка лягла в основу регулювання відносин між державами. Під егідою ООН були ухвалені й відкриті для підписання сотні багатосторонніх договорів, що охоплюють практично всі сфери – від підтримання миру і роззброєння до захисту прав людини, довкілля, боротьби з тероризмом тощо. Сьогодні Генеральний секретар ООН є депозитарієм більш ніж 550 багатосторонніх договорів, а у Реєстрі договорів ООН опубліковано понад 30 тис. міжнародних угод [1]. Під егідою ООН кодифіковано основоположні норми міжнародного права (наприклад, Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р., Конвенція ООН з морського права 1982 р. та інші). Створено інститути для розвитку і кодифікації права, зокрема Комісію міжнародного права (1947 р.). Також виникли нові міжнародні судові органи, зокрема, Міжнародний Суд ООН почав роботу в 1946 р. як головний судовий орган ООН, а згодом з'явилися спеціалізовані трибунали (для колишньої Югославії, Руанди тощо) та Міжнародний кримінальний суд (створений Римським статутом 1998 р., набув чинності 2002 р.) для притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини.

Особливо вагомий внесок ООН зробила у формування сучасної міжнародної системи захисту прав людини. Вже у 1948 році Генеральна Асамблея ухвалила Загальну декларацію прав людини, яка вперше в історії проголосила базові права і свободи універсально для всіх людей. Ця декларація надихнула й підготувала ґрунт для прийняття понад 70 міжнародних правозахисних договорів на глобальному та регіональному

рівнях [2, с.2]. Серед них ключові пакти ООН, насамперед, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (обидва 1966 р.), Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965), Конвенція про права дитини (1989) та багато інших. Поступово вибудована інституційна система: спочатку Комісія ООН з прав людини, а з 2006 року – Рада ООН з прав людини, договірні комітети зі спостереження за виконанням основних конвенцій, Моніторингові місії тощо. Усе це створило комплексну правову базу, що зобов'язує держави поважати і забезпечувати права людини.

Слід зазначити, що ООН відіграла провідну роль у процесі деколонізації. З моменту заснування ООН понад 80 колишніх колоній здобули незалежність, серед них усі 11 підопічних територій, що перебували під опікою Ради ООН з Опіки. Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН у 1960 р. (резолюція 1514 (XV)), закріпила право на самовизначення та дала потужний імпульс ліквідації колоніалізму. В результаті до 1970-х років більшість колишніх колоній стали суверенними державами, збільшивши членство ООН із 51 держави-засновниці до 193 держав нині. Виконавши свою місію, Рада Опіки ООН призупинила діяльність у 1994 році після здобуття незалежності останньої підопічної території [3].

На нашу думку, серед найпомітніших практичних здобутків ООН є її миротворча діяльність. Починаючи з 1948 року, коли була створена перша спостережна місія ООН (UNTSO на Близькому Сході), Організація провела понад 70 миротворчих операцій на різних континентах. Сили «блакитних шоломів» допомогли припинити конфлікти або підтримати хитке перемир'я в багатьох країнах – від Синайського півострова (1956) і Конго (1960) до Камбоджі (1992), Мозамбіку (1993), Східного Тимору (1999) та інших [3]. Миротворці ООН здійснюють патрулювання, роз'єднання ворогуючих сторін, захист цивільного населення, сприяють проведенню виборів і відновленню державності після воєн. За свій внесок у справу миру миротворчі сили ООН були відзначені Нобелівською премією миру (1988 р.). Хоча не всі місії були успішними (про невдачі – далі), загалом миротворчість стала «візитівкою» ООН і правовим нововведенням. Так, була вироблена концепція операцій з підтримання миру, якої не передбачав Статут прямо, але яка вписалася в рамки цілей ООН.

Важливі досягнення мають місце і в сфері міжнародного розвитку та співробітництва. Під егідою ООН було проведено численні глобальні конференції з актуальних питань (щодо навколишнього середовища – Стокгольм 1972, Ріо-де-Жанейро 1992; щодо прав жінок – Найробі 1985, Пекін 1995; щодо населення і розвитку – Каїр 1994 тощо), що сприяло ухваленню відповідних міжнародних програм та договорів. У 2000 році держави-члени схвалили Декларацію тисячоліття і сформулювали Цілі

розвитку тисячоліття (ЦРТ0. Це вісім конкретних цілей зі зменшення бідності, голоду, хвороб, покращення освіти, гендерної рівності та охорони довкілля до 2015 року. Можна констатувати, що виконання ЦРТ дало історичні результати, зокрема, ціль щодо скорочення вдвічі рівня крайньої бідності була досягнута достроково, тобто частка людей, що живуть менше ніж на \$1.25 на день, впала більш ніж удвічі (з майже 50% у 1990 р. до 14% у 2015 р.) [4]. Кількість людей, які перебувають за межею крайньої бідності, зменшилася з 1,9 млрд у 1990 році до 836 млн у 2015 році. Значно підвищився доступ до освіти (глобальний показник охоплення початковою освітою зріс з 83% до 91% дітей) та медичних послуг, знизилися рівні дитячої та материнської смертності, були зупинені й відкинуті назад епідемії ВІЛ/СНІДу, малярії та інших хвороб [5]. Спираючись на ці успіхи, у 2015 році ООН ухвалила новий амбітний план – Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року з 17 Цілями сталого розвитку [6]. Ці цілі спрямовані на викорінення бідності у всіх формах, боротьбу зі зміною клімату, забезпечення рівного доступу до благ, миру і правосуддя. Вперше весь світ узгодив настільки широкий та комплексний набір цілей розвитку, що само по собі є великим досягненням міжнародного співробітництва. Отже, за 80 років діяльності ООН заклала основи сучасного міжнародного правопорядку та стала центром вироблення універсальних норм і підходів. Проте водночас накопичилися проблеми і нові виклики, які потребують реформ та оновлення Організації, особливо у сфері підтримання миру та дотримання міжнародного права.

Нинішня система ООН, успадкована з 1945 року, зіштовхнулася з низкою серйозних викликів, що ставлять під сумнів її ефективність. Передусім це криза колективної безпеки, пов'язана з обмеженістю мандату Ради Безпеки (РБ) та зловживанням правом вето постійними членами. На цьому тлі дедалі гучніше звучать заклики до реформи РБ ООН. Питання реформування Радбезу обговорюється ще з початку 1990-х, але досі держави не дійшли згоди, яким шляхом його оновити. Вважається, що склад РБ не відповідає реаліям ХХІ століття, адже постійні члени відображають баланс сил 1945 року.

Окрім питання складу РБ, стоїть проблема обмеження права вето або зміни процедури його застосування. Багато держав і правозахисних організацій вимагають, щоб постійні члени добровільно відмовлялися від вето у випадках масових злочинів – геноциду, воєнних злочинів, злочинів проти людяності.

Ще одним сучасним викликом є гарантування дотримання міжнародного права в умовах агресії та конфліктів, особливо коли агресором є впливова держава. Статут ООН забороняє застосування сили проти територіальної цілісності чи незалежності будь-якої держави (ст. 2(4)) [7], але ми бачимо, що це положення не завжди стримує агресорів. Прикладом є агресія РФ проти України, яка триває з 2014 року (анексія

Криму, війна на Донбасі, повномасштабне вторгнення 2022 р.). Росія грубо порушила основоположні принципи Статуту, і ООН виявилася неспроможною зупинити цю агресію традиційними засобами, зокрема через блокування рішень у РБ. Натомість, реагувати довелося Генеральній Асамблеї, яка хоч і не має обов'язкових до виконання повноважень у сфері миру й безпеки, але змогла згуртувати більшість країн на підтримку України. До сучасних викликів також належать нові загрози та проблеми, що не були актуальні у 1945 році. Серед них – міжнародний тероризм, кібербезпека, зміна клімату і загроза екологічних катастроф, глобальні пандемії. ООН намагається відповідати на них шляхом укладення нових угод (Паризька кліматична угода 2015 р., Глобальний контртерористичний стратегічний план ООН тощо) та створення спеціальних структур (наприклад, Рамкова конвенція ООН про зміну клімату і щорічні COP–конференції).

Список використаних джерел:

1. Advancing Global Transparency and Accountability. URL : <https://www.unanca.org/our-work/issues/international-law> (дата звернення: 27.05.2025).
2. Cançado Trindade A.A. Universal declaration of human rights. p.1-4, URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/udhr/udhr_e.pdf#:~:text=,global%20and%20regional%20levels (дата звернення: 27.05.2025).
3. The United Nations and Decolonization. A brief historical overview. URL : <https://www.un.org/dppa/decolonization/en/about#:~:text=Since%20then%2C%20more%20than%2080,determination%20through> (дата звернення: 27.05.2025).
4. The Millennium Development Goals. URL: <https://www.sportanddev.org/sport-and-development/sustainable-development-goals/millennium-development-goals> (дата звернення: 27.05.2025).
5. MDG Success Springboard for New Sustainable Development Agenda: UN Report. URL : <https://www.cepal.org/en/pressreleases/mdg-success-springboard-new-sustainable-development-agenda-un-report> (дата звернення: 27.05.2025).
6. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. URL : <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyi-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku> (дата звернення: 27.05.2025).
7. United Nations Charter (full text). URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення: 27.05.2025).

ВІДПОВІДНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОЇ ДЕФІНІЦІЇ ТЕРМІНО-ПОНЯТТЯ «КОЛІЗІЯ НОРМ ПРАВА» ПОЛОЖЕННЯМ СУЧАСНИХ ТЕОРІЙ ЮРИДИЧНИХ КОЛІЗІЙ І ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ

СЕРДЮК Ігор Анатолійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави та права,
конституційного права та прав людини
Дніпровського державного університету
внутрішніх справ

Важливим показником техніко-юридичної досконалості законодавчих актів, які визнаються в Україні основним джерелом об'єктивного права, є законодавчі дефініції. У межах своєї доповіді я акцентую увагу на тій із них, яка вперше знайшла своє закріплення в письмовому юридичному документі вищої юридичної сили – Законі України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX [5].

При підготовці тез цієї доповіді автор визначив за мету оцінити зміст терміно-поняття «колізія норм права», відображений у ч. 1 ст. 66 Закону України «Про правотворчу діяльність», на предмет його відповідності положенням сучасних теорій юридичних колізій і законодавчої техніки.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність використання герменевтичного методологічного підходу та спеціально-юридичного методу пізнання [4, с. 60-78], що дозволяють розкрити зміст припису ненормативного характеру, закріпленого в чч. 1 ст. 66 вищезгаданого закону.

Парадигму цього дослідження складають такі теоретичні положення, що відображають стан розвитку теорії юридичних колізій у національній правовій системі в частині її понятійно-категоріального апарату, термінологічного ряду, юридичної природи та багатоманітності проявів юридичних колізій як негативного явища правової дійсності:

1) будь-яка правова система взаємодіє із зовнішнім (соціальним) середовищем, внаслідок чого можуть виникати *матеріальні неузгодженості* (неузгодженості між нормами права і суспільними відносинами, які вони покликані регулювати, між нормами права та іншими соціальними нормами, зокрема моральними або релігійними, внаслідок відставання, неврахування в процесі нормотворення). Крім того, у сфері правового регулювання виникають юридичні колізії, тобто *формальні неузгодженості*, суперечності всередині правової системи як наслідок інтелектуальних помилок суб'єктів права, порушень правил юридичної техніки. Юридичні колізії призводять до порушень цілісності,

внутрішньої узгодженості та єдності правової системи [1, с. 244];

2) юридичні колізії залежно від правових форм діяльності, під час здійснення яких вони виникають (критерій для класифікації) диференціюються на такі різновиди: 1) правотворчі, тобто колізії, закладені в процесі правотворчості; 2) правозастосовні; 3) правоінтерпретаційні [1, с. 245];

3) на особливу увагу заслуговують неузгодженості між нормами права, які також іменують *колізіями між джерелами об'єктивного права*. Однойменне поняття інтерпретують як дефекти у джерелах права, тобто як порушення, деформації логіко-структурної побудови і розвитку системи права, його елементів та джерел [1, с. 245];

4) найбільш поширеним різновидом колізій у джерелах об'єктивного права України є колізії в законодавстві та його системі, під якими розуміють різновид юридичних колізій, що виникають за наявності розбіжності (зокрема, суперечності) між нормами права, які закріплені в законодавстві та регулюють одні фактичні відносини [1, с. 245].

Важливе значення в плані здійснення методологічної функції у межах цього дослідження має обґрунтоване та сформульоване Т. Подорожною судження, що розкриває зміст загальнотеоретичної категорії законодавчі дефініції. Як стверджує дослідниця, «законодавчі дефініції являють собою вихідні (основоположні), самостійні та специфічні державно-владні приписи, що є короткими визначеннями понять, які використовують у законодавстві. Це особливі елементи механізму правового регулювання, за допомогою яких стають зрозумілими, власне, регулювальні й охоронні приписи суб'єкта законотворчості, закріплені в спеціалізованих нормах права. Дефініція посідає центральне місце у структурі всього тексту нормативно-правового акта: вона його смисловий центр» [3, с. 149-150].

У ч. 1 ст. 66 Закону України «Про правотворчу діяльність» єдиний орган законодавчої влади в Україні використав терміно-поняття **«колізія норм права»** та визначив його у такий спосіб: *«це протиріччя або невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах, що регулюють одні й ті самі суспільні відносини»* [5].

Принагідно відзначити, що Український Парламент не обмежився дефініцією поняття, що складає предмет розгляду, а розкрив смислове навантаження словосполучень «протиріччя між нормами права у нормативно-правових актах» і «невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах», що використані як ключові при визначенні ним поняття колізія норм права. У розумінні суб'єкта законотворчості **«протиріччя між нормами права у нормативно-правових актах – це колізія норм права в нормативно-правових актах рівної юридичної сили»**, а **«невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах – це колізія норм права в нормативно-правових актах різної юридичної**

сили» [5].

Таким чином, вийшло своєрідне герменевтичне коло: колізія норм права – це протиріччя або невідповідність ..., натомість протиріччя або невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах – це колізія норм права.

Аналіз вищенаведених приписів, закріплених у ч. 1 ст. 66 вищезгаданого нормативно-правового акта вищої юридичної сили, в їх логіко-граматичному зв'язку між собою дозволяє виокремити лише одну суттєву ознаку категорії, що складає предмет дослідження: 1) як самотійне явище правової дійсності колізія норм права являє собою протиріччя або невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах рівної або різної юридичної сили, що регулюють одні й ті самі суспільні відносини.

Спроба Українського Парламенту на законодавчому рівні визначити терміно-поняття «колізія норм права» беззаперечно заслуговує на позитивну оцінку. А от судження, що розкриває його зміст, не позбавлене певних недоліків.

Так, зокрема, суб'єкт законотворчості вбачає можливість існування протиріч або невідповідностей між нормами права, закріпленими лише в одному джерелі права – нормативно-правовому акті. Однак у розумінні ч. 1 ст. 9 Конституції України та ч. 2 ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність» протиріччя об'єктивно можуть існувати і між нормами права, закріпленими в міжнародних договорах, ратифікованих Українським Парламентом, що в результаті цього стають частиною національного законодавства України, та нормативно-правовими актами (законами і підзаконними нормативно-правовими актами).

Некоректною з погляду теорії реалізації норм права є і назва статті 66. «Подолання колізій норм права під час реалізації нормативно-правових актів» Закону України «Про правотворчу діяльність» [5]. Підтвердженням цього умовиводу слугує не лише вищезгадана назва теорії реалізації норм права, але й неможливість одноактного й одночасного втілення в життя всіх уповноважуючих, зобов'язуючих і забороняючих приписів нормативно-правового акта [6, с. 77].

Отже, все вищевикладене свідчить як про техніко-юридичну недосконалість запропонованої суб'єктом законотворчості дефініції терміно-поняття «колізія норм права», так і необхідність її корегування з урахуванням положень теорій юридичних колізій і законодавчої техніки.

Із урахуванням такої вимоги правотворчої техніки до мови та стилю нормативно-правових актів, як стислість, однозначність і доступність для розуміння юридичної мови [1, с. 406], вважаю за необхідне внести зміни до ч. 1 ст. 66 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX та пропоную викласти її в такій редакції:

«Стаття 66. Подолання колізій норм права під час реалізації

приписів правових норм

1. Колізія норм права – це протиріччя між нормами права у чинних міжнародних договорах та/чи нормативно-правових актах або невідповідність у у нормативно-правових актах, що регулюють одні й ті самі суспільні відносини.

Протиріччя між нормами права у чинних міжнародних договорах та/чи нормативно-правових актах – це колізія норм права в міжнародних договорах і нормативно-правових актах або нормативно-правових актах різної юридичної сили.

Невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах – це колізія норм права в нормативно-правових актах однакової юридичної сили».

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2016. 392 с.

2. Куракін О. М., Сердюк І. А. Техніка правового регулювання (юридична техніка). *Теорія держави і права* : підручник / кер. авт. кол. Ю. А. Ведерніков. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 402-409.

3. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : монографія. Львів : ПАІС, 2009. 196 с.

4. Правозастосовна діяльність Національної поліції. Збірник тестових завдань : навч.-метод. посібник / І. А. Сердюк, Л. М. Сердюк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр.. справ, 2022. 128 с.

5. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення 30.05.2025).

6. Сердюк І. А. Реалізація норм права: питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 74-78.

ДЕМОКРАТІЯ УЧАСТІ ТА БАГАТОРІВНЕВЕ УПРАВЛІННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

СЕРЬОГІН Віталій Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Концепція багаторівневого управління (англ. *multilevel governance* – MLG) сформувалася наприкінці XX століття, натхненна вражаючими процесами розбудови ЄС як наднаціональної структури та поступового «розмивання» державного суверенітету й відходу від традиційного вертикально-орієнтованого директивного державного врядування. На сьогодні MLG розглядається як необхідний інструмент для забезпечення ефективного, результативного та належного управління, що, у свою чергу, є одним із принципів належного демократичного управління, як описано в Рекомендації CM/Rec(2023)5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам [1]. Відповідно, впровадження MLG для України є важливим як у контексті нинішнього членства в Раді Європи, так і в аспекті перспектив членства в Європейському Союзі. Врешті-решт, MLG потрібне Україні незалежно від зовнішньополітичних міркувань, а виключно з точки зору політико-правового реалізму – для оперативного й ефективного надання публічних послуг населенню, для успішного вирішення всіх тих завдань, котрі стоять перед нашою державою.

MLG стосується кооперативної моделі управління, тобто управління через міждержавну, міжгалузеву та міжсуб'єктну кооперацію. Воно може охоплювати міжнародний, наднаціональний, транскордонний, національний та субнаціональний (регіональний, проміжний та місцевий) рівні управління, може здійснюватися за участю всього народу, територіальних громад, інституцій громадянського суспільства та інших організацій і зацікавлених сторін.

Концепція MLG випливає з визнання того, що багато політичних питань не можуть бути ефективно вирішені урядом або іншим органом публічної влади самотужки та, відповідно, з необхідності вирішувати чимало проблем публічного управління відповідно до кооперативної моделі. Це стало особливо очевидним у контексті зростаючої глобалізації та різновекторної взаємодії як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівні, а також у зв'язку з необхідністю розробки і прийняття узгоджених на різних рівнях політичних рішень в умовах економічної кризи та/або надзвичайної ситуації.

Концепція MLG виходить з того, що управлінські питання, як правило, не є лише публічними чи приватними, вони часто є спільними, а

управлінська діяльність на всіх рівнях (від місцевого до наднаціонального) розпорошується між різними суспільними суб'єктами, чиї стосунки постійно змінюються. Ключовим принципом багаторівневого управління є розподіл повноважень та прийняття рішень між широким колом суб'єктів через процес переговорів. Кінцевим результатом є те, що розробка політики перетворюється з державно-орієнтованої та державно-керованої діяльності на складну суміш ієрархій, мереж та ринків [2].

Концепція багаторівневого управління спочатку була розроблена для теоретичного опису та пояснення специфічного порядку розробки політики, що склався в Європейському Союзі, в той час, коли так звана класична й досить пірамідальна модель управління-врядування (що включає наднаціональний, національний та субнаціональний рівні) була поставлена під сумнів новими між органами наднаціонального та регіонального/місцевого рівнів. Популяризації даної концепції також сприяли – у більш широкому загальноєвропейському контексті – тенденції до децентралізації, регіоналізації, та федералізації. Європейська хартія місцевого самоврядування Ради Європи (1985 року) [3] та Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (1980 року) [4] та її протоколи теж відіграли важливу роль формуванні та зміцненні даної тенденції.

Згодом MLG було додатково класифіковано на два типи: перший стосується статичного й досить формалізованого на рівні законодавства розподілу повноважень між владними суб'єктами за територіальною підвідомчістю, тоді як другий – динамічної (й доволі часто неформальної) взаємодії між різними за статусом, а також предметом і територією дії, але такими, що мають спільну зацікавленість суб'єктами з метою спільного вироблення й реалізації владних рішень [5]. Відповідно, на сьогодні багаторівневе управління передбачає триєдину спільність: загальноурядову взаємодію (багатогалузеве управління), субнаціональну взаємодію (багаторівневе територіальне управління), а також взаємодію стейкхолдерів (багатосуб'єктне управління).

Багаторівневе управління ґрунтується на таких базових принципах: 1) дотримання принципів належного демократичного управління; 2) повага до кожної інституції, що бере участь у взаємодії; 3) цільова обґрунтованість; 4) наявність відповідної нормативно-правової бази; 5) чіткий розподіл ролей (прав та обов'язків); 6) достатнє ресурсне забезпечення; 7) гнучкість і адаптивність; 8) підзвітність і відповідальність; 9) повага до ідентичності громади будь-якого рівня; 10) громадська участь (сприяння інклюзії); 11) транспарентність; 12) внутрішньодержавна та міжнародна координація діяльності.

MLG дозволяє адаптувати територіальний рівень управління до територіального масштабу, на якому певна політика забезпечується найефективніше. Деякі напрями публічної політики можуть краще

забезпечуватися на центральному або навіть міжнародному рівні, особливо ті, що передбачають так звану «економію масштабу». В економіці під економією масштабу розуміють зниження витрат на одиницю продукції при укрупненні виробництва, а в публічному управлінні це означає, що надання тих суспільних благ, які характеризуються економією масштабу, стає тим більш дешевим, чим більше людей задіяні в цьому процесі. Ці блага, зокрема, включають встановлення миру та безпеки та побудову надійної, сталої та стійкої інфраструктури для економічного розвитку та добробуту людини, що є ключовими елементами Порядку денного на період до 2030 року [6]. Політика також ефективніше здійснюється на вищих територіальних рівнях, коли односторонні дії одиниці нижчого рівня мають негативний побічний ефект для інших одиниць нижчого рівня. У цих випадках одиниця вищого рівня може локалізувати та пом'якшити такий побічний ефект [7].

Однак інші види публічних послуг краще надавати локалізовано. Зокрема, локалізоване надання суспільних благ має очевидні переваги, коли вподобання громадян різко відрізняються в різних регіонах країни. Нижчі рівні влади зазвичай частіше взаємодіють з місцевими мешканцями та можуть підтримувати постійний діалог із ними. Це дозволяє їм краще розуміти різноманітні вподобання тих, хто проживає на відповідній території, і відповідним чином коригувати свою політику. Чим більшою є група, тим складніше підтримувати змістовний діалог із ними, оскільки інформаційні витрати зазвичай зростають із розміром територіальної підвідомчості. Отже, ті публічні послуги, які передбачають особисте надання, особливо виграють від їх локалізації; до них можна віднести середню освіту, соціальне забезпечення та охорону здоров'я.

MLG описує розподіл влади між національним центральним урядом та іншими рівнями уряду (звідси багаторівневе) та неурядовими суб'єктами (звідси управління, а не врядування). Воно визначає розмиті межі між формальними та неформальними джерелами влади, що ускладнює формування чітких рішень або владних відносин. На внутрішній арені взаємозалежність між кількома рівнями публічної влади, а також публічними та приватними суб'єктами свідчить про те, що розробка політики не є результатом виключно здійснення формальних повноважень. Відповідно, центральні уряди повинні намагатися впливати на результати політики, а не керувати ними.

На сьогодні спостерігається зсув до нового балансу повноважень щодо розробки політики: від національних керівних установ – до наднаціональних та субнаціональних, від центрального уряду – до різних рівнів уряду та неурядових організацій, які взаємодіють із ними. Багаторівневе управління є результатом поєднання вибору та необхідності: вибір стосується конституційних домовленостей із вбудованим розподілом влади, а необхідність зумовлена відсутністю координаційної спроможності

центру. Чиновники і політики здатні зосередити свою увагу лише на невеликій частині своїх повноважень, тож змушені делегувати чи передавати свої повноваження багатьом іншим суб'єктам. Таким чином, багаторівневе управління описує проблему або, точніше, дилему управління, коли центральні уряди повинні збалансувати прагматизм, визнаючи обмеженість своїх повноважень, із виборчим імперативом, щоб підкреслити громадський контроль за своєю діяльністю.

MLG ускладнює та сповільняє процес розробки та прийняття публічно-владних рішень, додаючи до нього етапи переговорів та узгодження позицій між основними стейкхолдерами, але ці недоліки нівелюються обґрунтованістю прийнятих рішень та ефективністю їх реалізації. Водночас MLG підвищує культуру суспільного діалогу, змушуючи сторони обґрунтовувати свою позицію, знаходити переконливі аргументи на її користь. Ця концепція органічно поєднується з партиципаторною демократією (демократією участі), перетворюючи процес публічного управління на справді загальну, всенародну справу (*res publica*).

Список використаних джерел:

1. Recommendation CM/Rec(2023)5 of the Committee of Ministers to member States on the principles of good democratic governance (Adopted by the Committee of Ministers on 6 September 2023 at the 1473rd meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://search.coe.int/cm?i=0900001680abeb87> (дата звернення: 30.05.2025).
2. Richards D., Smith M. J. Interpreting the World of Political Elites. *Public Administration*. 2004. Vol. 82. Issue 4. P. 777-800.
3. Європейська хартія місцевого самоврядування Ради Європи від 15.10.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 30.05.2025).
4. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями від 21.05.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106#Text (дата звернення: 30.05.2025).
5. Hooghe I., Marks G. Multi-level governance and European integration. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2001. 251 p.
6. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku> (дата звернення: 30.05.2025).
7. Alesina A., Perotti, R., Enrico S. Together or separately? Issues on the costs and benefits of political and fiscal unions. *European Economic Review*. 1995. Vol. 39(3–4). P. 751–758. DOI: [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(95\)00082-O](https://doi.org/10.1016/0014-2921(95)00082-O) (дата звернення: 30.05.2025).

ПРАВОВА ФОРМА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ЯК ПІДСТАВА ВИОКРЕМЛЕННЯ РІЗНОВИДІВ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ

СЛИНЬКО Дмитро Вікторович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного
і міжнародного права та прав людини
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Вивчаючи юридичний процес, доцільно застосовувати системний підхід, розглядати це правове явище у якості: 1) прояву правової дійсності; 2) правової категорії; 3) діяльності суб'єктів права; 4) елементу правової системи; 5) елементу механізму правового регулювання.

Теперішній час обумовлює створення якісно нових стандартів діяльності державних органів і посадових осіб, що дозволить забезпечити пріоритет прав і свобод особистості в діяльності владних структур з урахуванням військової агресії проти України з боку Російської Федерації. З метою реалізації цього є необхідним встановлення нових стандартів у діяльності органів державного управління і наданні публічних послуг, висока якість роботи судової та правоохоронної системи і нові форми впливу населення на характер прийнятих цими органами рішень.

Правова форма є специфічною формою діяльності органів держави, посадових осіб та керуючих суб'єктів, котра здійснюється на підставі суворого дотримання вимог закону та інших нормативно-правових актів, результати якої завжди тягнуть або пов'язані із настанням певних юридичних наслідків. Оскільки правова діяльність, регламентується процесуально-правовими нормами, вона має своєю метою організацію всієї юридичної діяльності шляхом прийняття владних рішень як загального, так і індивідуального характеру [1, с. 25].

Г. М. Бистрик пропонує розуміти під правовими формами діяльності держави систему реалізованих уповноваженими органами державної влади у встановленому законом порядку юридично значущих дій та рішень організаційно-розпорядчого і управлінського характеру щодо забезпечення функцій держави в контексті державно-владного впливу на суспільні відносини [2, с. 7].

Н. М. Крестовська та Л. Г. Матвєєва, досліджуючи форми державної діяльності, відзначають що вони є однорідними організаційними та правовими механізмами виконання завдань, реалізації правомочностей органами держави і місцевого самоврядування. Зокрема, правова форма — це діяльність органів держави, пов'язана з ухваленням і виданням правових актів (правотворча, правозастосовча, правоінтерпретаційна) [3, с. 99].

Виокремлюючи форми діяльності держави, дослідники беруть за основу, як правило, специфічну діяльність окремих державних органів. Специфіка їх діяльності визначається правовим статусом державних органів та тим місцем, яке вони займають у системі органів держави, що складають механізм держави.

Виходячи із вищевикладеного, пропонуємо в якості підстави виокремлення різновидів юридичного процесу використовувати правову форму державної діяльності, оскільки вона є державно-правовим явищем, яке відображує найважливішу державно-правову закономірність – зв'язок держави і права [4, с. 25]. Отже, використовуючи в якості підстави виокремлення різновидів юридичного процесу правову форму державної діяльності, слід виділити наступні види юридичного процесу: правотворчий, правозастосовний, установчий, контрольно-наглядовий, інтерпретаційний.

Відповідно, правотворчий процес - специфічна діяльність уповноважених органів держави, громадських організацій та посадових осіб, що включає у себе систему дій із приводу підготовки, затвердження та офіційного оголошення нормативно-правових актів. Правотворчий процес, враховуючи юридичну силу нормативних актів, доцільно розділити на законотворчий процес та процес створення підзаконних актів.

Законодавчий процес - це діяльність, спрямована на виробленні системи законодавчих актів, що становлять основу законодавства держави, яка здійснюється вповноваженими державними органами та посадовими особами.

Процес створення підзаконних нормативно-правових актів (підзаконна правотворчість) – це діяльність уповноважених суб'єктів правотворчості, що полягає у створенні, зміні, припиненні та систематизації нормативно-правових приписів, які спрямовані на організацію та забезпечення виконання відповідних приписів, закріплених у законах.

У свою чергу, правозастосовний процес є специфічною діяльністю уповноважених органів держави, громадських організацій, посадових осіб із розгляду та вирішення найрізноманітніших індивідуальних справ, що мають юридичне значення. У залежності від юрисдикційності правозастосовний процес можна розділити на юрисдикційний та неюрисдикційний.

Юрисдикційний процес є формою втілення юридичних моделей, що містяться у внутрішньому і міжнародному законодавстві, у реальну систему правовідносин. До основних видів юрисдикційного процесу ми пропонуємо віднести адміністративний, господарський, конституційний, кримінальний, цивільний.

Неюрисдикційний процес є формою звичайної правореалізації за участі владного суб'єкта, тобто передбачає відсутність спору про право.

Він заснований на концепції саморегуляції та свободи волевиявлення моделі поведінки суб'єктів, метою яких виступає захист законних інтересів. Вибір варіантів поведінки сторін у неюрисдикційному процесі із забезпечення законного інтересу визначає характер саморегулювання. У цьому розумінні неюрисдикційний процес є особливою формою діяльності суб'єктів у відповідності із чинним законодавством і складається, на нашу думку, із бюджетного процесу, дозвольно-ліцензійного процесу, нотаріального процесу та реєстраційного процесу [5, с. 175-176].

Установчий процес являє собою складне матеріально-процесуальне утворення, що базується на взаємодії матеріальних і процесуальних правових норм і відповідних їм правовідносин, які є результатом правового регулювання і складаються у певній послідовності, спрямовані на формування, ліквідацію, чи реорганізацію органів, установ, посадових осіб та інших суб'єктів права і виступають у якості особливого нормативного порядку здійснення владної управлінської діяльності з приводу реалізації відповідних правових норм.

Контрольно-наглядовий процес – це правова форма діяльності державних органів, посадових осіб, громадських організацій, наділених відповідними повноваженнями, яка відображена у здійсненні юридично значущих дій, пов'язаних із наглядом та перевіркою відповідності виконання і додержання підпорядкованими суб'єктами нормативно-правових приписів та застосування у випадку їх порушень відповідних організаційно-правових засобів.

Інтерпретаційний процес – спеціальна інтелектуально-вольова діяльність вповноважених суб'єктів, яка носить логічний, послідовний характер та спрямована на встановлення змісту правових норм із метою правильного розуміння і належного застосування приписів права.

Список використаних джерел:

1. Олейников С. М. Функції держави і правові форми державної діяльності. *Державне будівництво і місцеве самоврядування*: зб. наук. праць. 2012. № 23. С. 150-154.
2. Бистрик Г. М. Правові форми діяльності держави в регулюванні суспільних відносин: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2013. 18 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
4. Олейников С. М. Методологічні основи дослідження правових форм діяльності держави. *Вісник Акад. правових наук України*. 1999. № 3(18). С. 25-33.
5. Слинько Д. В. Юридичний процес: історія, теорія, практика: монографія. Харків: НТМТ, 2017. 415 с.

СЕКЦІЯ 2
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА І ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО
СТАНУ ТА В ПЕРІОД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

**ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАКТИКИ
УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

ГУДЗЬ Людмила Вячеславівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
і муніципального права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

У сучасному світі цифрова трансформація стала визначальним чинником ефективного публічного управління, зокрема на рівні місцевого самоврядування. Громади дедалі активніше впроваджують електронні сервіси, онлайн-платформи для участі громадян, відкриті дані та інструменти смарт-врядування. Така трансформація дозволяє підвищити прозорість, доступність адміністративних послуг, оптимізувати витрати та налагодити якісний діалог між владою і громадянами. Успішна цифровізація сприяє також інституційній спроможності громад і загальному підвищенню якості життя населення.

Для України цифрова модернізація місцевого самоврядування є особливо актуальною в умовах воєнного стану та потреби в післявоєнному відновленні. Хоча країна має певні успіхи у впровадженні цифрових сервісів через проекти на кшталт «Дія.Цифрова громада», існує нагальна потреба у вивченні зарубіжного досвіду з метою ефективної адаптації найкращих практик. У цьому контексті важливим є порівняльний аналіз стратегій цифровізації, які застосовують країни з різним рівнем розвитку, управлінськими моделями та соціально-культурними особливостями. Такий аналіз дозволяє виявити дієві підходи, які можуть бути впроваджені в українських громадах з урахуванням національного контексту.

Лідерами з цифрової модернізації місцевого самоврядування є Естонія та Фінляндія. Естонія вважається одним з найуспішніших прикладів цифрової держави у світі. Починаючи з 2000-х років, країна послідовно впроваджувала цифрові рішення на всіх рівнях державного управління, включно з місцевим самоврядуванням. Сьогодні понад 99% державних послуг в Естонії доступні онлайн, включаючи адміністративні сервіси муніципального рівня – реєстрацію місця проживання, подачу

заявок на соціальну допомогу, отримання дозволів, участь у бюджетуванні тощо [1].

Ключовим елементом цифрової екосистеми Естонії є інфраструктура обміну даними X-Road, яка дозволяє органам влади безпечно обмінюватися інформацією та взаємодіяти між собою. Завдяки цьому громадяни можуть подавати документи до різних інституцій, а ті автоматично синхронізують дані без потреби дублювання процедур [2]. Наприклад, зміна місця проживання одразу оновлюється в базах муніципалітету, податкової, служби охорони здоров'я тощо. Це значно знижує адміністративне навантаження як на громадян, так і на посадовців.

Інструмент електронної ідентифікації (eID) є універсальним доступом до державних і муніципальних сервісів. Він дозволяє не тільки подавати заяви, але й брати участь у прийнятті рішень громади, наприклад, через електронне голосування або громадські обговорення [3].

Кожна естонська громада має доступ до централізованих рішень через національні платформи, водночас зберігаючи автономію у формуванні локальних цифрових стратегій. Наприклад, муніципалітети використовують цифрові інструменти для онлайн-бюджетування, збору зворотного зв'язку, електронної реєстрації на прийом, відкритих даних про роботу органів влади тощо. Громадяни активно користуються мобільними застосунками для спілкування з місцевою владою, надсилання звернень або отримання повідомлень про зміни в інфраструктурі.

Естонський підхід базується на принципі «лише один раз» (once-only principle): дані, які вже один раз були надані державі, не повинні повторно запитуватися. Це забезпечує максимальну зручність для громадян і ефективність адміністративної системи. Усі ці досягнення підтримуються високим рівнем цифрової грамотності населення, законодавчими гарантіями кібербезпеки та постійним розвитком електронної інфраструктури.

Цифровізація місцевих послуг в Естонії стала можливою завдяки цілеспрямованій державній політиці, широкому впровадженню інновацій та довірі між громадянами і державою. Естонський досвід вважається одним із найуспішніших у світі і активно вивчається в рамках програм цифрового розвитку ООН, ЄС, Світового банку та інших міжнародних організацій.

Фінляндія є також одним з лідерів Європи у сфері цифрового врядування та інновацій в публічному секторі. Високий рівень цифровізації місцевих послуг забезпечується завдяки ефективній державній політиці, міжмуніципальному співробітництву, широкому охопленню інтернетом та високій цифровій грамотності населення. Відповідно до рейтингу eGovernment Benchmark 2023, Фінляндія входить до трійки країн ЄС із найрозвиненішими цифровими послугами, зокрема в сегменті місцевого самоврядування [4].

Однією з ключових рис фінської моделі є система «єдиного вікна» (Single Window) для мешканців громад. Через єдину державну платформу Suomi.fi громадяни можуть отримувати широкий спектр місцевих послуг — від реєстрації місця проживання до отримання соціальної допомоги чи запису дитини до школи [5]. Муніципалітети інтегрують свої локальні послуги в національну інфраструктуру цифрового врядування, що дозволяє громадянам здійснювати більшість адміністративних процедур онлайн без фізичного відвідування установ.

Цифрова ідентифікація у Фінляндії забезпечується через електронні банківські коди, мобільні сервіси та державну ID-картку, що дає змогу безпечно взаємодіяти з державними й муніципальними платформами. Наприклад, жителі можуть авторизуватися на порталі MyKanta для отримання медичних даних, а також через Suomi.fi Messages — отримувати офіційні повідомлення від місцевих органів влади в електронному вигляді [6].

Фінські муніципалітети також активно використовують відкриті дані (Open Data). Міста, такі як Гельсінкі, Тампере чи Еспоо, публікують інформацію про міський транспорт, екологічні показники, містобудування, бюджетування тощо на відкритих платформах (HRI – Helsinki Region Infoshare). Це сприяє участі громадян у плануванні та підвищує прозорість управління [7].

Інноваційним напрямком є використання штучного інтелекту у муніципальних чат-ботах і автоматизованих сервісах. Наприклад, чат-бот AuroraAI розроблений для того, щоб допомагати мешканцям у складних життєвих ситуаціях — система автоматично підбирає послуги на основі життєвих подій, наприклад, втрата роботи, народження дитини тощо [8].

Цифровізація місцевих послуг у Фінляндії базується на принципах інклюзивності, орієнтації на користувача та міжвідомчої взаємодії. Велика увага приділяється цифровій рівності, зокрема через програми навчання цифровій грамотності для людей похилого віку та малозахищених груп. Усі ці фактори дозволили Фінляндії створити ефективну, доступну та прозору систему місцевого врядування, що активно адаптується до викликів цифрової доби.

Цифрова трансформація місцевого самоврядування в Україні є одним із ключових векторів реформування публічного управління, особливо в умовах воєнного стану та децентралізації. Починаючи з 2020 року, урядом ініційовано низку програм на підтримку цифровізації громад, зокрема проєкт «Дія.Цифрова громада», який передбачає розвиток цифрових компетенцій посадовців, створення цифрової інфраструктури та розширення доступу населення до е-послуг [9].

Україна активно переймає досвід країн-лідерів у сфері цифрового врядування, зокрема Естонії та Фінляндії. Так, впровадження portalу «Дія» відображає логіку «єдиного вікна» (Single Window), подібну до

фінського Suomi.fi. На національному рівні це дозволяє централізовано надавати послуги, однак на місцевому рівні досі існує значна варіативність у цифровій зрілості громад [10].

Окремі громади, наприклад, Тростянецька (Сумська обл.), Тернопільська, Львівська, демонструють приклади успішного використання цифрових сервісів на муніципальному рівні — впровадження електронного документообігу, онлайн-запису до комунальних служб, «відкритого бюджету», платформ участі громадян тощо. За зразком естонської практики, низка громад намагається налагодити обмін даними між локальними установами, хоча наявність єдиної інтероперабельної системи, подібної до X-Road, наразі відсутня [11].

Щодо відкритих даних, то Україна активно імплементує підходи, схожі на фінські. Через платформу data.gov.ua оприлюднюються дані з понад 2000 громад, включаючи інформацію про бюджети, комунальне майно, місцеві податки, транспорт та інфраструктуру. Ці дані доступні для мешканців, журналістів та дослідників, що сприяє зростанню прозорості [12].

Важливим кроком є розбудова Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП), які не лише надають послуги офлайн, а й частково інтегруються з цифровими платформами. Проте рівень цифрової інфраструктури та інтернет-доступу в сільських громадах суттєво поступається міським, що стримує масштабну цифрову трансформацію.

Адаптація зарубіжного досвіду потребує врахування українського контексту — різної спроможності громад, нестачі фахівців, низького рівня цифрової грамотності серед частини населення та відсутності сталої моделі міжмуніципального обміну даними. Для подолання цих викликів уряд впроваджує регіональні цифрові хаби, розробляє цифрові паспорти громад та впроваджує навчальні програми для службовців за участі міжнародних партнерів, зокрема Програми ООН із відновлення та розбудови миру, EU4DigitalUA, GIZ тощо [13].

Таким чином, попри виклики, Україна поступово рухається до моделі цифрового врядування, орієнтованої на користувача, з урахуванням кращих практик Естонії та Фінляндії. Подальше масштабування цього досвіду потребує державної підтримки, фінансування, правової бази та залучення громадян до процесів цифрової трансформації.

Список використаних джерел:

1. E-Estonia. The Digital Society. URL: <https://e-estonia.com> (дата звернення: 11.04.2025).
2. OECD. Digital Government Review of Estonia: Towards a Data-Driven Public Sector. Париж: OECD Publishing, 2020. 180 с. URL: <https://www.oecd.org/gov/estonia-digital-government-review-2020.pdf> (дата звернення: 11.04.2025).

3. Republic of Estonia Information System Authority. X-Road: the backbone of e-Estonia. URL: <https://x-road.global> (дата звернення: 11.04.2025).
4. European Commission. eGovernment Benchmark 2023. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/egovernment-benchmark-2023> (дата звернення: 11.04.2025).
5. Suomi.fi – Finnish Service Portal. URL: <https://www.suomi.fi/frontpage> (дата звернення: 11.04.2025).
6. Kanta.fi – MyKanta Pages. URL: <https://www.kanta.fi/en/my-kanta-pages> (дата звернення: 11.04.2025).
7. Helsinki Region Infoshare (HRI) – Open Data Service. URL: https://hri.fi/en_gb/ (дата звернення: 11.04.2025).
8. AuroraAI – Artificial Intelligence Programme. URL: <https://vm.fi/en/auroraai> (дата звернення: 11.04.2025).
9. Міністерство цифрової трансформації України. Проєкт «Дія.Цифрова громада». URL: <https://thedigital.gov.ua/projects/diyatsifrova-gromada> (дата звернення: 11.04.2025).
10. Дія – Портал державних послуг. URL: <https://diia.gov.ua> (дата звернення: 11.04.2025).
11. Децентралізація в Україні. Кращі практики громад. URL: <https://decentralization.gov.ua/news> (дата звернення: 11.04.2025).
12. Портал відкритих даних України. Data.gov.ua. URL: <https://data.gov.ua> (дата звернення: 11.04.2025).
13. EU4DigitalUA. Цифрові рішення для громад. URL: <https://eu4digitalua.eu> (дата звернення: 11.04.2025).

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ

ЗУБЕНКО Ганна Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
і муніципального права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Відповідно до статті 1 Основного Закону Україна є демократичною, соціальною, правовою державою [1]. Особливість такої держави полягає в тому, що її функціонування пов'язується із високо розвиненим громадянським суспільством, як необхідною основою її існування. Однією з ознак громадянського суспільства є функціонування різноманітних

інститутів, через які забезпечується самоорганізація, представництво, реалізація і захист прав та інтересів громадян.

На сьогодні інститути громадянського суспільства функціонують у більшості сфер суспільного життя: у сфері захисту прав людини та громадянина, представництва інтересів різних груп громадян, здійснення благодійної, зокрема, волонтерської діяльності, реалізації освітніх, культурних проєктів, захисту довкілля, моніторингу діяльності органів публічної влади, провадження антикорупційної діяльності тощо. Тому, згідно з Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки саме інститути громадянського суспільства в Україні покликані відігравати активну роль у сприянні відновленню територіальної цілісності та розбудові миру в нашій державі [2]. Одними з таких інститутів є громадські об'єднання, які утворюються з метою здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [3].

Серед основних напрямків та сфер діяльності громадських об'єднань, що спрямована на повоєнне відновлення України можна назвати наступні:

1. Долучення громадських об'єднань до планування процесів відновлення. Ці інститути громадянського суспільства з початку війни і до сьогодні висловлюють готовність приєднатися до розробки як загальнодержавних, так і місцевих планів відновлення. Формами такого приєднання є створення спеціальних дорадчих груп у міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади за участю громадських об'єднань, проведення консультацій з питань державної політики, долучення громадських об'єднань до розробки секторальних, регіональних стратегій розвитку та стратегій розвитку територіальних громад, програм відновлення тощо. Як приклад долучення громадських об'єднань до планування процесів відновлення, можна навести створення такої платформи для співпраці місцевої влади, міжнародних організацій, громадських організацій та бізнесу для координації міжнародної допомоги і визначення пріоритетності проєктів із відбудови, як Офіс відновлення та розвитку у м. Харків (створений у 2024 р.).

2. Інституційні реформи. Більшість реформ, запроваджених після 2014 року, були успішними, у тому числі, завдяки активній участі громадянського суспільства. Зокрема, залучення експертів від громадських об'єднань сприяло ефективнішій реалізації реформ, пов'язаних із децентралізацією, боротьбою з корупцією та державними закупівлями. Цей досвід варто продовжити й в період повоєнного відновлення через такі формати, як долучення до розробки реформ, моніторинг їх проведення та безпосередня участь у реалізації.

3. Захист прав і свобод окремих категорій громадян. Громадські

ініціативи щодо захисту прав і свобод окремих категорій громадян поширилися вже у перші місяці війни та були зосереджені на допомозі військовослужбовцям, ветеранам війни та постраждалим від війни дітям; підтримці ВПО (юридична, психологічна та гуманітарна допомога, пошук житла та роботи, адаптація на новому місці та в соціумі); надання послуг з підтримання ментального здоров'я та ін. Багато таких ініціатив продовжуються і досі, зокрема у формі волонтерських центрів, навчальних організацій, координаційних центрів із надання житла для переміщених осіб тощо, більшість з них зареєстровані як благодійні організації чи громадські об'єднання.

4. Участь у відновленні інфраструктури, економіки та відродженні громад. Громадські об'єднання можуть відігравати активну роль у відновленні енергосистеми, доріг, мостів та інших об'єктів інфраструктури, покращенні інвестиційного клімату, створенні нових робочих місць, стратегічному плануванні відновлення громад а також у зниженні корупційних ризиків у процесі такого відновлення. Більшість громадських об'єднань вважають, що основною формою їх участі є забезпечення незалежного громадського контролю, який може зіграти важливу роль як безпосередньо у відновленні країни, так і у зміцненні довіри до органів публічної влади.

5. Участь у відновленні довкілля, включаючи участь у розробці та реалізації концепції зеленої відбудови та відновлення в цілому, та окремих заходів щодо покращення навколишнього природного середовища: розмінування, міське планування, збереження заповідних територій, запобігання промисловому забрудненню, його зменшення та контроль, сприяння моделям сталого виробництва та споживання тощо.

Повоєнна відбудова України – це виклик не лише для держави, але й для громадянського суспільства. Тому громадські об'єднання, як інститути громадянського суспільства, мають відігравати ключову роль у повоєнному відновленні України. Вони допомагають консолідувати зусилля держави, окремих громадян і соціальних спільнот для вирішення соціально-політичних проблем у цьому процесі та сприяють демократизації політичного життя.

Однак, ефективне вирішення тих завдань, які стоять перед громадянським суспільством щодо повоєнного відновлення нашої держави, неможливе без вирішення деяких проблемних питань, з якими стикаються громадські об'єднання під час своєї діяльності. Серед них: відсутність стабільного залучення професійних кадрів до їх функціонування, недостатність фінансових і матеріальних ресурсів та сталих практик партнерства з органами публічної влади тощо. Зокрема, самі громадські об'єднання досить низько оцінюють зусилля влади із залучення їх до планування та реалізації процесів відновлення.

З огляду на вищезазначене, органам державної влади та місцевого

самоврядування необхідно активніше залучати ці інститути громадянського суспільства до відбудови та післявоєнного відновлення України. Серед форм такого долучення бажано використовувати такі, як: вироблення прозорих механізмів підтримки органами публічної влади суспільно-корисної діяльності громадських об'єднань; утворення консультативно-дорадчих органів при органах державної влади та місцевого самоврядування; удосконалення законодавства щодо проведення громадської експертизи; впровадження різноманітних форм заохочення ініціатив громадських об'єднань; вивчення та поширення кращих практик держав-членів ЄС щодо громадської участі у формуванні та реалізації державної політики та вирішенні питань місцевого значення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Основний Закон від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
2. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Указ Президента України від 07.09.2021 р. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 31.05.2025).
3. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 31.05.2025).
4. Спільноти воєнного часу Дієві та вчасні : Центр спільних дій (2023). URL: https://centreua.org/wp-content/uploads/2023/03/Spilnoty_Viyny-1.pdf?utm_source=eSputnik-%20promo&utm_medium=email&utm_campaign=Newsletter_05.04.2023&utm_content=353099712 (дата звернення: 31.05.2025).

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕДВИБОРНОЇ АГІТАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

МАРЦЕЛЯК Олег Володимирович,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України

Важливою стадією будь-якої виборчої кампанії є передвиборна агітація, яка охоплює підготовку та розповсюдження певної інформації агітаційного характеру, що спонукає виборців взяти участь у виборах і проголосувати за ту чи іншу політичну силу чи окремих кандидатів. Це законодавчо визначений комплекс заходів, спрямованих на ознайомлення

виборців з кандидатами в депутати, партіями (блоками), їх передвиборними програмами. При цьому акцентується увага на сильних та слабких сторонах політичних партій (блоків), що беруть участь у виборах, на особистісних, ділових та моральних якостях кандидатів у депутати. Завдяки передвиборній агітації у громадян виробляється своє суб'єктивне бачення виборчої кампанії, формується лінія політичної поведінки (брати чи не брати участь у голосуванні), врешті-решт робиться кінцевий вибір тієї політичної сили, якій виборець віддасть свій голос. Передвиборна агітація сприяє підвищенню рівня політичної та правової культури громадян, оскільки часто, і вітчизняні вибори цьому доказ, вона має адресний, персоніфікований характер.

Іншою характерною рисою цього етапу виборчої кампанії є те, що у передвиборній агітації задіюються усі без винятку суб'єкти виборчого процесу (виборці, виборчі комісії, партії (блоки), що висунули кандидатів у депутати, самі кандидати у депутати, офіційні спостерігачі від партії (блоку). Окрім цього, в ній бере участь широке коло інших учасників, які не є суб'єктами виборчого процесу, проте сприяють партіям (блокам) у проведенні передвиборної агітації (засоби масової інформації; найняті агітатори; правоохоронні та інші органи державної влади; органи місцевого самоврядування; підприємства, організації, установи різних форм власності, їхні посадові та службові особи тощо).

У ході проведення передвиборної агітації, партії та кандидати у депутати, що є учасниками виборчих перегонів, отримують можливість доводити виборцям свої переваги, програми, ідеї, гасла, наміри щодо подальшого розвитку держави та суспільства, демонструвати свою організаційну, матеріальну, кадрову та ідеологічну потужність і в той же час показувати слабкі сторони своїх супротивників. Ось чому, як свідчить практика проведення виборів, значна кількість порушень виборчого законодавства відбувається саме на цьому етапі виборчого процесу. З цієї причини стадія передвиборної агітації потребує детального законодавчого врегулювання.

Слід також відзначити той факт, що останнім часом в Україні за прикладом інших держав все більшого поширення набуває практика "професіоналізації" передвиборної агітації. Для цього створюються спеціальні фірми, які спеціалізуються на наданні послуг у сфері агітації, розробці і проведенні ефективної виборчої кампанії конкретних кандидатів чи політичних сил з використанням як «білого PR», так і «чорного PR». Інколи для цього запрошуються зарубіжні представники. Ось чому важливо на законодавчому рівні детально окреслити організаційні моменти передвиборної агітації.

У деяких країнах для цього розробляються спеціальні кодекси поведінки в період виборчої кампанії, який повинні підписати всі політичні партії або кандидати у депутати, що беруть участь у виборах.

Такий кодекс, наприклад, у 1993 р. був розроблений у Південно-Африканській Республіці. Він виступав як додаток до Акта про вибори Національних зборів і провінційних легіслатур. У кодексі наводився перелік прав кандидатів і політичних партій: висловлювати різноманітні політичні думки, давати оцінку політиці і програмам інших політичних партій, вільно агітувати з метою залучення нових членів і отримання підтримки виборців, проводити мітинги і відвідувати мітинги, що організовуються іншими політичними силами, кандидатами, розповсюджувати літературу про вибори і передвиборні матеріали, публікувати оголошення і рекламу, вивішувати свої прапори, плакати, афіші, здійснювати законними методами вільну виборчу кампанію. Крім того, кодексом передбачалися і певні обов'язки учасників виборчих перегонів, спрямовані на забезпечення мирного характеру передвиборної агітації: відмова від насилля, практики залякування, заборона мати з собою зброю під час участі у мітингах та демонстраціях, відмова від публікації і розповсюдження не відповідаючих дійсності заяв, проведення мітингів, вуличних походів різноманітними політичними силами у різний час, неприпустимість запозичення символіки і пошкодження агітаційних матеріалів інших партій.

В Індії також для популяризації законодавчих положень стосовно допустимих способів ведення передвиборної агітації Центральною Виборчою комісією підготовлено та видано Кодекс зразкової поведінки політичних партій і кандидатів на виборах [1, с. 454-456].

Однак фахівцями зазначений шлях визначення «чесних правил» передвиборної агітації вважається не досить ефективним, оскільки такі кодекси чи угоди не мають сили закону і не є обов'язковими до виконання всіма учасниками виборчих перегонів. Зважаючи на це деякі спеціалісти порушують питання про врегулювання цих правил на законодавчому рівні. Хоча інші дослідники цієї проблеми стверджують, що поняття «чорний PR» узагалі не належить до юридичної площини, оскільки найчастіше воно не є порушенням законів. Вони пропонують оперувати поняттями законних і незаконних технологій виборчої боротьби. «Що ж до «нечесних технологій», то вони – свідчення обмеженої політичної культури суспільства, кандидатів, і кожен визначає своє ставлення до них в міру своїх етичних поглядів. Але якщо влада не повинна забороняти подібну діяльність, то завдання громадських організацій – займатися творенням загальнокультурних виборчих стандартів у громадян, для того що б методи «чорного PR» не були ефективними, і тим самим змінити акценти сучасних українських виборчих кампаній,» – стверджують вони [2, с. 88-89].

Проте незважаючи на такий підхід у цьому питанні, окремими країнами зроблено спробу заборонити на законодавчому рівні подібні піар-технології. Наприклад, згідно зі ст. 47 Закону про вибори депутатів у

Молдові не дозволяється використання таких форм ведення кампанії, які «порушують громадський спокій чи є неетичними». Ст. 16 виборчого закону Чехії передбачає, що «проведення виборчої кампанії та передвиборної агітації має здійснюватися на засадах добропорядності та чесності». З нашої точки зору, таке правило слід було б закріпити і в національному виборчому законодавстві, уточнивши, таким чином, його положення про те, що передвиборна агітація може здійснюватися в будь-яких формах і будь-якими засобами, що не суперечать Конституції та законам України.

Для того щоб мінімізувати випадки застосування чорних-піар технологій можна, на наш погляд, скористатися досить цікавим досвідом країн, які залишили за державою просвітницьку роль на виборах. Наприклад, в Албанії, відповідно до ст. 133 Виборчого кодексу, ЦВК має кожного календарного року по 60 хвилин на громадському радіо і телебаченні для підняття рівня освіти виборців. У Македонії ЗМІ, засновані парламентом країни, повинні спільно з Державною виборчою комісією інформувати громадян про спосіб та техніку голосування. У Боснії і Герцеговині всі державні засоби масової інформації зобов'язані безоплатно транслювати інформацію Центральної виборчої комісії про перебіг виборчої кампанії [1, с. 456].

Таким чином, в Україні законодавче регулювання передвиборної агітації на виборах Президента України, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів потребує удосконалення в частині деталізації її форм і засобів, розширення переліку категорій осіб та органів, які не мають права брати участь у передвиборній агітації тощо. Зокрема слід внести зміни та доповнення до Виборчого кодексу України, передбачивши:

- чіткі правові рамки використання Інтернету для ведення передвиборної агітації на виборах (поширити вимоги Виборчого кодексу України щодо строків, суб'єктного складу та фінансування передвиборної агітації, а також ті обмеження, які вже наразі закріплені в чинному виборчому законодавстві);
- розширення переліку категорій осіб та органів, які не мають права брати участь у передвиборній агітації на виборах, зокрема, заборонити це для осіб, які не досягли 18 років, для благодійних та релігійних організацій, для військовослужбовців та поліцейських, суддів та прокурорів, працівників Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, Національного агентства з питань запобігання корупції тощо;
- унормування статусу агітаторів на виборах, закріпивши у Виборчому кодексі України їх права та обов'язки;
- розширення гарантій кандидатів до представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування у зв'язку з поширенням

останнім часом у вітчизняній виборчій практиці таких негативних явищ, як: «війна компроматів», незаконне зняття кандидатів до виборних органів через суд, підкуп виборців, підкуп членів виборчих комісій, широке застосування так званого «чорного піару»;

- належне гарантування представникам засобів масової інформації права безперешкодного доступу на всі заходи, пов'язані з виборами і водночас встановлення обмеження для ЗМІ за тиждень до голосування оприлюднювати неперевірені матеріали, що компрометують політичну партію чи окремих кандидатів до представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування.

Окрім цього державою має бути розроблено програму дій, спрямованих на підняття рівня правової культури громадян, що в кінцевому рахунку сприятиме ефективній боротьбі з негативними явищами у вітчизняній виборчій практиці на стадії передвиборної агітації.

Список використаних джерел:

1. Марцеляк О. В. Вибори народних депутатів України: історія, теорія, практика. Навчальний посібник. Харків: ТОВ «ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС», 2008. 636 с.

2. Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / за заг. ред. Є. В. Радченка. Київ: Факт, 2003. 258 с.

ПРИНЦИП ТАЄМНОГО ГОЛОСУВАННЯ: ЗАРОДЖЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ, СУЧАСНА РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ

МАРЦЕЛЯК Світлана Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
і муніципального права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Принцип таємного голосування виступає важливою гарантією сучасних демократичних виборів, що забезпечує вільне волевиявлення виборців. Його правова природа вироблена світовою спільнотою і визначена ст. 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та ст. 3 Європейської хартії місцевого самоврядування.

Хоча ще відносно донедавна принцип таємного голосування не мав такого загального визнання, оскільки вважалось, що відкрите голосування забезпечує більшу відповідальність і виваженість рішень виборців, сприяє суспільному контролю за виборчим процесом і результатами виборів.

Прихильники такого підходу Мілл, Вайц, Пфіцер [1, с. 324] наголошували, що відкрите голосування сприяє стійкості громадян у своїх переконаннях, є проявом їх благородства і це не дозволяє виборцю вчинити негідно перед усією громадою, тоді ж як таємне голосування є аморальним і підступним, допускає можливість зловживань чи підкупу виборців, їх формальне ставлення до результатів виборів.

З цією позицією не погоджувався відомий дослідник виборчого права Л.А. Шалланд, який вказував на недоліки відкритого голосування, а саме залежність волевиявлення виборця від особистих стосунків з оточуючими (наприклад, коли особа вимушена голосувати так як і голова сім'ї, вчитель, керівник тощо), матеріальних або інших факторів (коли особа вимушена голосувати так як їй буде вказувати роботодавець або посадова особа державної влади). У будь-якому разі, як зазначав Л.А. Шалланд, йдеться про не вільне відкрите волевиявлення виборця через побоювання позбавлення його певних матеріальних чи нематеріальних благ, настання інших небажаних для виборця наслідків. Натомість, громадянин має бути вільним у своєму волевиявленні, не несучи відповідальності перед будь-ким за його результати [2, с. 71–72].

На практиці принцип таємного голосування вперше був застосований у Франції в 1789 р. (причому згодом було зроблено виняток для неграмотних виборців, бюлетені яких мали заповнюватись спеціально створеним бюро з трьох старших грамотних і приведених до присяги виборців). У подальшому процедура таємного голосування за виборчим законодавством Франції 1831 р. полягала у тому, що вона передбачала: вручення головою бюро виборцю записки-бюлетеня; написання за окремим столом виборцем або іншою особою за його дорученням ім'я одного з кандидатів; передачу виборцем складеного бюлетеню голові бюро, який вкидав його до виборчої скриньки. У повній же мірі основні аспекти принципу таємного голосування у цій країні були закріплені та реально дотримані лише у 1871 р.

Крім Франції таємне голосування на початку XIX ст. також було впроваджено у Баварії та Саксонії, хоча в інших регіонах тодішньої Німеччини вибори могли проводитись відкрито завдяки усному поданню голосів (Саксен-Альтенбург) чи ж шляхом подання підписаних бюлетенів (Вюртемберг). Безперечно, що у такому разі не йшлося про будь-яку таємність голосування, принаймні, для членів виборчих комісій. Однак у 1849 р. виборче законодавство Німеччини вже безпосередньо передбачало таємність подання голосів на виборах (хоча при цьому Прусія, Вальдек та деякі інші німецькі регіони-держави продовжували зберігати правило відкритого голосування), і тільки згодом положення принципу таємного голосування віднайшли своє вираження у Конституції Північно-німецького союзу 1866 р. і Конституції Німеччини 1871 р. [2, с. 68].

Приблизно в цей же час в результаті процесів демократизації

державного урядування та виборів принцип таємного голосування був визнаний в Південній Австралії у 1858 р., у Швейцарії в 1872 р., у США в 1884 р., а у дев'яності роки XIX ст. у Новій Зеландії. У 1872 р. принцип таємного голосування імплементувався у виборче законодавство Великої Британії, де процедура таємного голосування послідовно передбачала: одержання виборцем від голови спеціального виборчого бюро бюлетеню з іменами всіх кандидатів; безпосереднє голосування виборця в окремій ізольованій камері шляхом позначення хрестиком кандидата на бюлетені; пред'явлення голові виборчого бюро штемпеля на зворотному боці бюлетеню, попередньо склавши його; вкидання бюлетеню до виборчої скриньки.

Однією з особливостей забезпечення таємності голосування в ті часи було запровадження спеціальних (не просвічуваних і скріплених печатками) конвертів для виборчих бюлетенів. Вони використовувались у виборчому процесі в Бадені (1896 р.) і Вюртемберзі (1899 р.).

У гарантуванні таємності голосування велику роль відігравав й сам виборчий бюлетень, що не повинен був допускати ідентифікацію особи, яка його заповнювала, тобто він мав бути стандартним і не міг містити жодних позначень чи поміток. У ці часи у країнах Європи поступово переходять до виготовлення офіційних виборчих бюлетенів типографським способом, що так само через уніфікованість бюлетеню сприяло таємності голосування [3, с. 268-270].

На сьогодні принцип таємного голосування завдяки виробленим світовою спільнотою міжнародних стандартів реалізації виступає істотним засобом мінімізації неправомірного впливу на виборців і контролю за їх волевиявленням, що сприяє демократичності голосування громадян виключно лише згідно власного переконання. В Україні принцип таємного голосування належить до конституційних принципів вітчизняного виборчого права, який знайшов своє визнання у ст. ст. 71, 76, 103, 136 та 141 Основного Закону України.

Його правова природа передбачає відсутність і неприпустимість будь-якого контролю за процесом волевиявлення виборців. Згідно ст. 16 Виборчого кодексу України: «1. Голосування на виборах в Україні є таємним. Контроль за змістом волевиявлення виборців, встановлення або розголошення змісту волевиявлення конкретного виборця будь-яким чином забороняється. 2. Членам виборчих комісій, офіційним спостерігачам, представникам засобів масової інформації, іншим особам забороняється вчиняти будь-які дії чи розголошувати відомості, які дають можливість встановити зміст волевиявлення конкретного виборця» [4].

Усі громадяни рівні у своєму праві як на таємність підчас голосування, так і на збереження таємниці свого голосування. Жодна особа не може бути зобов'язана або примушена повідомити інших осіб про результати свого голосування, у тому числі й за рішенням суду. Як

зазначається у літературі, сутність принципу таємного голосування полягає в забороні обмеження права виборця на таємницю голосування; створенні умов для таємного голосування, забороні будь-якого спостереження за процесом заповнення громадянином виборчого бюлетеня; виключному праві виборця знати про результати його голосування [5, с. 32].

Дана заборона має загальний характер, але в особливій мірі стосуються членів виборчих комісій, офіційних спостерігачів, представників ЗМІ, інших осіб яким забороняється вчиняти будь-які дії чи розголошувати відомості, які дають можливість встановити зміст волевиявлення конкретного виборця. Отже, засаду таємного голосування насамперед слід розглядати як гарантовану і забезпечену державою всім виборцям заборону зовнішнього контролю за їх волевиявленням під час голосування на виборчих дільницях у день виборів, а також заборону встановлення у будь-який спосіб (наприклад, через ідентифікацію виборця за його бюлетенем) результатів голосування конкретного громадянина. Основна ж мета таємного голосування полягає у забезпеченні вільного волевиявлення виборців згідно з їх внутрішнім переконанням, а не під тиском чи через побоювання його застосування у зв'язку з результатами волевиявлення.

Забезпечення таємності голосування відповідно до міжнародних виборчих стандартів потребує також відповідної нормативної деталізації порядку організації та проведення виборів, спрямованої на забезпечення свободи волевиявлення громадян. Так, відсутності контролю за голосуванням виборця і попередженню розкриттю результатів його волевиявлення сприяє особистий характер голосування, що в будь-якому разі не може здійснюватись за інших осіб, та невідчужуваність виборчих прав, які також не можуть передаватись іншим громадянам. Крім цього, національне виборче законодавство чітко регламентує форму виборчого бюлетеня, що не передбачає ідентифікацію особи виборця, а саме заповнення виборчого бюлетеня має здійснюватись виборцем наодинці в спеціальній кабінеті для таємного голосування, що не допускає візуальне чи відео спостереження за процесом волевиявлення виборця. При цьому, тим особам, які через фізичні вади не можуть самостійно заповнити бюлетень, гарантується можливість використання допомоги інших осіб, порядок чого визначається виборчим законодавством. Таємність голосування в Україні згідно чинного виборчого законодавства також обумовлюється відсутністю візуального та відео- спостереження за процесом волевиявлення виборця у відповідних кабінках для голосування.

Отже, принцип таємного голосування пройшов тривалий час свого визнання і на сьогодні його реалізація забезпечує не тільки вільне волевиявлення громадян, а й гарантує демократичність формування і легітимність функціонування представницьких органів публічної влади.

Список використаних джерел:

1. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм : монографія / В. М. Шаповал. Київ : Салком ; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.
2. Шалланд Л. А. Питання виборчого права : випуск 1. Таємне подання голосів. *Вибори та демократія*. 2007. № 4 (14). С. 65–72.
3. Марцеляк О.В. Вибори народних депутатів України: історія, теорія, практика. Навчальний посібник. Харків: ТОВ «ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС», 2008. 636 с.
4. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 р. № 396-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7, 8, 9. Ст. 48.
5. Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / за заг. ред. Є. В. Радченка. Київ: Факт, 2003. 258 с.

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

БУРІН Дмитро Ігорович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Із початком збройної агресії Російської Федерації у 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, проблема внутрішнього переміщення населення в Україні набула безпрецедентного масштабу. Зокрема станом на 22 жовтня 2024 року в Україні офіційно зареєстровано 4 646 735 внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Серед них 59,9% становлять жінки (2 782 325 осіб), 40,1% — чоловіки (1 864 410 осіб), а близько 906 тисяч — діти [1]. Слід зазначити, що близько 2,5 мільйона з них не мають можливості повернутися до своїх домівок, а значна частина залишається в умовах правової та соціальної вразливості. У таких умовах питання забезпечення прав і свобод ВПО постає як одне з пріоритетних для державної політики, правової системи та діяльності органів місцевого самоврядування. Однак ефективна реалізація цих прав неможлива без чіткого правового статусу, який має ґрунтуватися на усталених правових принципах.

Аналіз принципів, що визначають зміст і межі правового статусу внутрішньо переміщених осіб (ВПО), дозволяє не лише осмислити поточний стан нормативного регулювання, а й виявити прогалини, суперечності та напрямки для вдосконалення. Це набуває особливої ваги в умовах децентралізації влади, коли саме на місцевому рівні здійснюється значна частина заходів із захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

Отже, дослідження принципів правового статусу ВПО є не лише теоретично важливим, але й має безпосередню практичну значущість для розробки та реалізації ефективної державної і муніципальної політики в сфері захисту прав людини.

Правовий статус ВПО охоплює сукупність прав, свобод, обов'язків та гарантій, що надаються особам, які були змушені залишити місце свого постійного проживання, але не перетнули державного кордону. У контексті українського законодавства, внутрішньо переміщеною особою визнається громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та була змушена залишити постійне місце проживання через збройний конфлікт, тимчасову окупацію, акти насильства або порушення прав людини [2]. Правовий статус ВПО в Україні закріплено, зокрема у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», де визначено основні засади правового регулювання, процедуру обліку ВПО, а також їхні соціальні, житлові, трудові та інші права [2]. Важливим аспектом є забезпечення рівного доступу ВПО до основних прав без дискримінації, що кореспондує з положеннями Конституції України [3].

На міжнародному рівні базові підходи до формування правового статусу ВПО визначені у Керівних принципах з переміщення осіб усередині країни, ухвалених Економічною і Соціальною Радою ООН у 1998 році. Ці принципи не є обов'язковими для імплементації, однак визнані багатьма державами як стандарти "м'якого права" та орієнтири для формування національних політик у сфері захисту прав ВПО [4]. Отже, правовий статус ВПО є багаторівневою правовою конструкцією, яка ґрунтується на поєднанні норм національного та міжнародного права, а також принципах прав людини, верховенства права та недискримінації.

Система принципів, що формує правовий статус внутрішньо переміщених осіб, включає низку загально-правових, спеціальних і міжнародно-правових засад, які відображають гуманітарну спрямованість правового регулювання у сфері внутрішнього переміщення.

Що стосується загально-правових принципів, то до цієї групи належать принципи, що закріплені у фундаментальних актах національного законодавства. Вони поширюються на всіх осіб, зокрема і на ВПО. Зокрема, це:

- *принцип верховенства права*. Він гарантує, що права ВПО повинні реалізовуватись в умовах правової визначеності, передбачуваності та рівності перед законом [5];
- *принцип недискримінації*, який передбачає заборону будь-якої форми обмеження прав ВПО за ознакою місця проживання, соціального статусу, походження тощо [6];
- *принцип поваги до людської гідності*, який передбачає, що переміщення не повинно позбавляти особу її базових прав, включаючи

право на безпеку, свободу та самореалізацію.

Спеціальні принципи є похідними від умов переміщення та мають на меті гарантувати захист особливих потреб ВПО. Можна виділити такі принципи:

- *принцип добровільності переміщення*, тобто переміщення повинно здійснюватися добровільно, а не під примусом, за винятком надзвичайних ситуацій [7, с.9];

- *принцип забезпечення гідних умов проживання*. Це означає, що ВПО повинні мати рівний доступ до соціальних послуг, житла, працевлаштування, освіти;

- *принцип тимчасовості статусу*. Він передбачає, що внутрішнє переміщення не повинно прирікати особу на постійну правову невизначеність. Держава має створювати умови для повернення, інтеграції або переселення.

Міжнародно-правові принципи закріплені у міжнародних актах і визнаються Україною як зобов'язання в рамках міжнародного співтовариства. Вони посилюють захист прав ВПО шляхом уніфікації підходів з вимогами міжнародного співтовариства. Серед таких принципів:

- *забезпечення безпеки під час переміщення* — держава зобов'язана гарантувати фізичну недоторканність та охорону життя ВПО на всіх етапах переміщення;

- *гуманне поводження* — внутрішньо переміщені особи мають право на повагу до їхньої гідності, захист від жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження;

- *право на повернення або добровільну інтеграцію*. Тобто ВПО мають право самостійно обирати: повернутися до місця постійного проживання, інтегруватися у нову громаду або переселитися до іншого регіону без дискримінації та примусу.

Воєнний стан в Україні суттєво ускладнив можливості реалізації прав внутрішньо переміщених осіб, які опинилися в ситуації подвійної вразливості: з одного боку, через втрату житла та соціального оточення, з іншого – через обмеженість ресурсів у приймаючих громадах. Однією з ключових проблем залишається недостатній доступ до житла. Попри запровадження державних і муніципальних програм тимчасового розміщення, їхня кількість та якість не задовольняє реальні потреби. У багатьох громадах відсутні умови для довготривалого проживання ВПО, а житлові черги зростають. Так, до повномасштабного вторгнення у власному житлі мешкало 95% українців, тоді як у 2022–2024 роках – лише 76–79%. Зокрема, в обласних центрах цей показник знизився до 69% [8]. Це свідчить про зростання кількості осіб, які змушені орендувати житло або проживати в тимчасових умовах. Другою проблемою є обмежений доступ до соціальних та медичних послуг. Часто ВПО не можуть отримати необхідні медичні обстеження, психологічну підтримку чи базові соціальні

виплати через перевантаження органів соціального захисту, нестачу персоналу або технічні збої в системі електронної взаємодії між державними органами. Суттєвим викликом є також трудова інтеграція переміщених осіб. Через зруйновані ринки праці, відсутність вакансій за спеціальністю або брак механізмів перекваліфікації, значна частина ВПО залишається безробітною. Це спричиняє погіршення рівня життя, соціальну напругу та залежність від державної допомоги. Станом на середину 2024 року серед 4,7 млн ВПО понад 2 млн осіб знаходяться у працездатному віці. З них 128 тисяч потребували працевлаштування, а 26,5 тисяч отримували допомогу по безробіттю. Кількість звернень до центрів зайнятості зросла в 4 рази: у лютому — до 11 тис., а в березні — до 15 тис. осіб. Це вказує на зростання потреби в працевлаштуванні серед ВПО [9]. Не менш гострою є проблема реалізації виборчих прав ВПО, зокрема участі у місцевих виборах. Брак чіткої нормативної бази щодо зміни виборчої адреси унеможливорює повноцінну політичну участь переміщених осіб у житті приймаючих громад.

Таким чином, система принципів правового статусу ВПО є складною й багаторівневою. Її реалізація потребує комплексного підходу з боку законодавчої, виконавчої та місцевої влади. З огляду на масштаб внутрішнього переміщення та тривалість збройного конфлікту в Україні, наявна система правового регулювання потребує оновлення й адаптації до нових викликів. Одним із ключових напрямів є перехід від кризового реагування до формування сталих механізмів соціально-правової інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. По-перше, необхідне оновлення нормативної бази у сфері захисту прав ВПО. Застарілі положення, які не враховують реалій повномасштабної війни, мають бути переглянуті з урахуванням принципів сталого розвитку, захисту прав людини та європейських підходів до внутрішнього переміщення. Доцільним є закріплення довгострокових державних гарантій доступу ВПО до житла, освіти, праці, медичних послуг не лише в статусі тимчасових, а як повноцінної складової публічної політики. По-друге, варто розширити компетенцію органів місцевого самоврядування у сфері підтримки ВПО. На практиці саме громади найчастіше забезпечують базові потреби переміщених осіб, однак їхній ресурс обмежений. Необхідним є створення спеціальних муніципальних програм інтеграції ВПО, підкріплених цільовим державним фінансуванням, а також спрощення процедур міжбюджетного фінансування для забезпечення швидкої реакції на потреби переселенців. По-третє, слід удосконалити механізми координації між державними та місцевими органами. Запровадження інтегрованої інформаційної системи обліку ВПО з можливістю обміну даними між міністерствами, громадами, соціальними службами та закладами охорони здоров'я дозволить забезпечити ефективність управління ресурсами та персоніфікований підхід до надання

допомоги. Отже, ефективне вирішення проблем ВПО вимагає синхронізації нормативного оновлення на рівні держави з посиленням інституційної та ресурсної спроможності місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Скільки в Україні переселенців і де найбільше ВПО: статистика за областями. *РБК-Україна*. 2024. 22 жовтня. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-ukrayini-pereselentsiv-i-de-naybilshe-1729603384.html>. (дата звернення 21.05.2025р.).
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення 22.05.2025р.).
3. Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 24.05.2025р.).
4. Офіційний документ ООН: Report of the Representative of the Secretary-General, Mr. Francis M. Deng, submitted pursuant to Commission resolution 1997/39. Addendum: 1998 Guiding Principles on Internal Displacement. URL: <https://www.refworld.org/legal/otherinstr/unchr/1998/en/31759> (дата звернення 24.05.2025р.).
5. Конституційний Суд України. Верховенство права. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>. (дата звернення 24.05.2025р.).
6. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення 25.05.2025р.).
7. Борденюк В. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: проблеми та перспективи удосконалення законодавства. *Юридичний вісник України*. 2023. № 5. С. 1–14.
8. Житло та житлові умови україн_ок: результати опитування. 2024. URL: https://cedos.org.ua/researches/zhytlo-ta-zhytlovi-umovy-ukrayin_ok-rezultaty-opytuvannya/ (дата звернення 25.05.2025р.).
9. Displaced Ukrainians Face Disproportionate Unemployment Rates, IOM Report Reveals URL: <https://ukraine.iom.int/news/displaced-ukrainians-face-disproportionate-unemployment-rates-iom-report-reveals> (дата звернення 25.05.2025р.).

Науковий керівник: к.ю.н., доц. М. М. Воронов

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТРУМЕНТІВ ДЕМОКРАТІЇ УЧАСТІ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ХАРКОВА)

ГАНЖУК Олексій Андрійович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Запровадження на території України воєнного стану згідно Указу Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 року [1], стало новим викликом для пошуку шляхів реалізації демократії участі на місцевому рівні. Правовий режим воєнного стану передбачає обмеження окремих прав та свобод людини і громадянина у відповідності до статті 64 Конституції України [2], за винятком тих, що не можуть бути обмежені. У той же час, заборона права проведення мирних зборів, мітингів, походів та демонстрацій (стаття 39 Конституції України, стаття 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [3]) протиставляється неможливості обмеження права громадян на подачу звернень до органів публічної влади (стаття 40 Конституції України).

На місцевому рівні під час правового режиму воєнного стану діють механізми, які дозволяють органам місцевого самоврядування та інститутам громадянського суспільства взаємодіяти для вирішення спільних проблем, зокрема в форматі онлайн. Органи місцевого самоврядування використовують такі інструменти: електронні петиції, електронне опитування громадян, електронні консультації тощо. Зазначені механізми демократії участі на території України було впроваджено та реалізовано ще у період пандемії 2019-2021 року, а з моменту повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну набули особливого значення, оскільки вони, по-перше, не суперечать чинному законодавству, по-друге, дають можливість забезпечити право громадян на участь, навіть коли фізична присутність неможлива через воєнні дії, по-третє, мінімізують ризики для безпеки громадян.

Виходячи з цих трьох характерних рис, можна сформулювати тезу про те, що в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні онлайн-інструменти демократії участі набули нового інституційного значення, що узгоджується з принципами належного управління («good governance») та цифрової трансформації публічного управління в контексті перспектив вступу України до ЄС. Викладене створює науковий інтерес до з'ясування особливостей реалізації громадської участі на муніципальному рівні в умовах воєнного стану та пошуку нових конструкцій до забезпечення самого права громадян на участь, що планується з'ясувати на прикладі міста Харків.

Відомо, що Харків є одним із багатьох міст України, яке досить значним чином постраждало внаслідок російської агресії. Так, згідно загальновідомої інформації у 2024 році по місту було завдано 318 ударів, авіабомбами, ракетами, ударними дронами [4]. Значною мірою пошкоджено адміністративні будівлі Харківської обласної державної адміністрації, Харківської міської ради та будівлю Держпрому. В умовах активних бойових дій органи державної влади та місцевого самоврядування продовжують ефективно виконувати свої функції.

Одним із прикладів такої діяльності є Розпорядження Харківської військової адміністрації № 513В від 26 липня 2024 року [5], яким було перейменовано 3 станції метро та 48 вулиць, що здійснювалося у відповідності до Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» (надалі – Закон України № 3005-IX) [6]. В процесі перейменування об'єктів топоніміки при Харківській військовій адміністрації було створено Робочу групу, до складу якої увійшли представники громадськості, науковці, історики та краєзнавці університетів, службовці органів місцевого самоврядування, зокрема Харківської міськради [7]. Важливим є те, що процедура перейменування здійснювалася протягом чіткого терміну, в який військова адміністрація мала повноваження прибирати символи, зображення, написи, пам'ятники з публічного простору та здійснювати перейменування топонімів, які підпадають під визначення Закону України № 3005-IX [6].

Якщо ж говорити про прийняття Харківською обласною військовою адміністрацією та Харківською міською радою позитивних рішень щодо процедур спрощення у забезпеченні права громадян міста Харкова на участь, то доцільно навести приклад 2024 року, а саме: перейменування станції метро «Пушкінська» міста Харкова. Оскільки, в межах строку, відведеного Законом України № 3005-IX, Харківською обласною військовою адміністрацією не було прийнято рішення щодо перейменування, а з 28 липня 2024 року повноваження здійснювати перейменування топонімів у м. Харків мало здійснюватися згідно Закону України «Про місцеве самоврядування» [8]. В даному випадку, потрібно розглянути питання щодо залучення до прийняття рішень широкого кола заінтересованих осіб в призмі реалізації інструментів демократії участі.

Відповідно до положень статті 37 Закону України «Про місцеве самоврядування» [8] перейменування топонімів належить до повноважень Виконавчого комітету Харківської міської ради. У той же час, Статутом територіальної громади міста Харкова передбачена участь жителів міста у здійсненні місцевого самоврядування, зокрема шляхом звернення до Харківської міської ради з електронними петиціями (стаття 27¹) [9]. Саме на таких умовах відбулося подання до Харківської міської ради трьох петицій громадян щодо імовірних назв перейменованої станції метро

«Пушкінська» на: 1) «імені Григорія Сковороди»; 2) «Ярослава Мудрого»; 3) «Політех» або «Політехнічна». Оскільки електронні петиції не набрали необхідної для їхнього розгляду кількості голосів (5000 за 3 місяці, частина 2 статті 27¹ Статуту), їх юридичне врахування стало неможливим, а фактично означало відсутність змоги громадян заявити свої пропозиції та порушувала принцип народовладдя. З метою вирішення такої ситуації Харківською міською радою було ініційовано електронне голосування через спеціальну Google-форму, в яку додано попередньо пропоновані назви для перейменування станції метро «Пушкінська» [10].

Результатом даного голосування через Google-форму, новою назвою станції метро «Пушкінська» стала «Ярослава Мудрого», що мала відсилку до Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, який розташований на вказаній станції метро. Водночас, на вказаній станції метро розташований також Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». Проте в опитуванні, станції метро назви «Політех» або «Політехнічна» не набрали достатньої кількості голосів. Цікаво, що під час перейменування топонімів Харківською військовою адміністрацією ключову роль експертного середовища виконував представник Українського інституту національної пам'яті, а тому 3 станціям метро було повернуто історичні назви районів міста. Проте при перейменуванні станції метро «Пушкінська» історичної назви району навіть не було згадано в створеному через Google-форму опитуванні.

Нагадаємо, що орган місцевого самоврядування під час дії правового режиму воєнного стану реалізував залучення громадян до прийняття рішень в межах дискреційних повноважень у спосіб, який відповідає загальним трендам цифровізації та уникає надмірного процедурного формалізму. Зазначені механізми участі громадян у муніципальних справах є вимушено необхідними і, водночас, мали на меті колективну безпеку.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що введення на території України воєнного стану не лише створило безпрецедентні умови, у яких традиційні інструменти демократії участі стали майже неможливими, а й сприяло пошуку нових ефективних конструкцій участі громадян у справах місцевого самоврядування, з урахуванням адаптації до сучасних викликів.

Водночас, приклад перейменування станції метро «Пушкінська» у місті Харкові піднімає питання потреби чіткого нормативного врегулювання процедур громадської участі, оскільки відсутність закріплених на рівні чинного законодавства та статутів територіальних громад процедур для цифрових форм участі (голосування через Google-форму) призводить до правової невизначеності та сумнівності щодо легітимності прийнятих органом місцевого самоврядування рішень. Вважаємо, що досвід реалізації права громадян на вирішення питань

муніципального рівня у період правового режиму воєнного стану на прикладі міста Харкова має стати підґрунтям для подальшого реформування чинної законодавчої бази з даного питання.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 року. URL: <https://surl.li/mpsjbt> (дата звернення: 25.05.2025)
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://surli.cc/copylf> (дата звернення: 25.05.2025).
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 25.05.2025).
4. Пост міського голови міста Харкова про кількість обстрілів. URL: https://t.me/ihor_terekhov/2041 (дата звернення: 25.05.2025).
5. Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова: Розпорядження Харківської військової адміністрації від 26.07.2024 р. № 513В. URL: <https://surl.lu/iodbgf> (дата звернення: 25.05.2025).
6. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії: Закон України від 21.03.2023 р. № 3005-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (дата звернення: 25.05.2025).
7. На Харківщині з'являться нові назви вулиць та станцій метро. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/127652> (дата звернення: 25.05.2025).
8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://surl.li/mmwjpi> (дата звернення: 25.05.2025).
9. Статут територіальної громади міста Харкова. URL: <https://www.city.kharkiv.ua/uk/dokumentyi/ustav-territorialnoj-gromadyi.html> (дата звернення: 25.05.2025).
10. Перейменування станції метро «Пушкінська»: харків'янам пропонують на вибір три варіанти. URL: <https://surl.gd/ptdkqr> (дата звернення: 25.05.2025).

Науковий керівник: к.ю.н., доц. М.М. Воронов

МОБІЛІЗАЦІЯ VS КОНТРАКТ: АНАЛІЗ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ПРОЄКТУ МОДЕЛІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

КІРЄЄВА Ірина Вікторівна,
аспірантка юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

В умовах воєнного стану [1] Україна постала перед надзвичайно складним і чутливим завданням: як забезпечити стабільне поповнення та ротацію особового складу Збройних Сил, не покладаючись виключно на примусову мобілізацію [2]. Мобілізаційні заходи, попри свою необхідність, часто викликають спротив у суспільстві, породжують страх, невизначеність, відчуття несправедливості та надмірного тиску на різні соціальні групи. Водночас держава усвідомлює: ефективна армія в XXI столітті має будуватися не лише на обов'язку, а й на мотивації, зокрема, фінансовій, моральній, кар'єрній. На цьому тлі виникає потреба у створенні нової, добровільної, привабливої форми військової служби, яка б не тільки закривала кадрові потреби, а й формувала позитивне ставлення до армії серед громадян.

Однією з відповідей на цей виклик стала Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проєкту щодо підвищення мотивації до проходження окремими категоріями громадян України військової служби у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі під час воєнного стану» [3], що полягає у створенні моделі, яка пропонує бійцям розширені соціальні гарантії, високий рівень оплати праці, додаткові бонуси за вступ до лав ЗСУ та перспективи на майбутнє після завершення служби. У суспільстві можемо зустріти назву «золотий контракт», щоб наголошувати на значній сумі одноразової допомоги, яка виплачується військовослужбовцям при укладенні контракту. Це спроба зробити військову службу свідомим і добровільним вибором, що відкриває нові можливості, а не лише виконує державне зобов'язання. Але постає ключове питання: чи справді ця ініціатива працює на практиці так, як задумано? Чи здатен «золотий контракт» стати реальним стимулом для українців добровільно взяти участь у захисті держави, і що заважає йому розкрити повний потенціал?

Основними складниками «золотого контракту» є [3]:

1. *Висока щомісячна грошова винагорода* (включаючи надбавки за ризик і передову) Так, підписавши контракт, військовослужбовці отримують суттєво вищу зарплатню, ніж мобілізовані або військові на базових контрактах. Базова ставка доповнюється надбавками за службу в зоні бойових дій, ризик для життя, посаду та звання, а також бонусами за

виконання бойових завдань. У деяких випадках сума щомісячного грошового забезпечення може сягати 100–150 тисяч гривень і більше, що робить контрактну службу конкурентною на ринку праці навіть у мирний час.

2. *Одноразова премія за підписання контракту.* Заохочення починається вже з моменту прийняття рішення. Підписання контракту передбачає разову виплату – своєрідну компенсацію за ризик та мотиваційний крок, який допомагає закрити первинні потреби: борги, підтримку родини, побутові витрати. Для багатьох це вагомий аргумент, щоб ухвалити рішення швидко.

3. *Доступ до якісної медичної допомоги та страхування.* Військовослужбовці отримують розширений доступ до медичної інфраструктури, включаючи: профілактичні огляди; лікування поранень та хвороб у спеціалізованих закладах; реабілітацію після бойових дій; державне або приватне страхування життя і здоров'я, що передбачає компенсації у випадку поранення чи загибелі. Це критично важлива перевага, особливо для родин, які хочуть мати гарантії у разі надзвичайної ситуації.

4. *Пріоритет при вступі до вишів, професійне перенавчання.* Після завершення контракту військовослужбовці можуть скористатися правом: пільгового вступу до закладів вищої освіти; отримання безкоштовної освіти на цивільних спеціальностях; професійного перенавчання або підвищення кваліфікації в рамках державних програм адаптації ветеранів. Це дозволяє після служби легко інтегруватися в цивільне життя з новими навичками та перспективами.

5. *Пільги для родин військовослужбовців.* У рамках контракту передбачені пільги та соціальний захист для членів сімей, зокрема: грошова допомога у разі загибелі / поранення військовослужбовця; пріоритетний доступ до дитячих садків, шкіл, санаторіїв; можливість отримання соціального житла або компенсацій; психологічна підтримка для сім'ї. Це зменшує тривогу родичів та дозволяє сконцентруватися на службі.

6. *Можливість обирати рід військ або підрозділ (за можливості).* На відміну від мобілізації, де бійців часто направляють у підрозділи, які мають потребу у людському ресурсі, підписанти контракту мають більше свободи вибору: можна подати заяву на службу в конкретному підрозділі (наприклад, штурмова бригада, ППО, медична служба); деякі структури ведуть відкритий набір і публікують перелік вакансій; існує можливість проходження додаткового навчання для здобуття бажаної спеціальності. Це формує відчуття контролю та персональної відповідальності за свій вибір.

7. *Обмежений строк служби без автоматичної пролонгації.* Одна з ключових відмінностей – чітко визначений строк контракту. Переважно

йдеться про 6 місяців або 1 рік, після чого військовослужбовець має повне право повернутися до цивільного життя або підписати новий контракт виключно добровільно. Цей пункт особливо важливий для тих, хто готовий служити, але боїться залишитись на фронті на невизначений термін, як це іноді трапляється з мобілізованими.

З вищезазначеного ми можемо виокремити такі переваги «золотого контракту»: добровільність що підтримує психологічний комфорт стосовно власного вибору, фінансова забезпеченість та наявність соціального пакету, перспективність, кар'єрне зростання тощо, а також підкріплення іміджу армії у суспільстві.

Не зважаючи на позитивні аспекти, усе ж такі можемо виокремити недоліки «золотого контракту». Так, одним з недоліком є фінансове навантаження, оскільки високі виплати потребують стабільного фінансування. У кризових умовах держбюджет часто не може гарантувати довготривалу спроможність платити обіцяне. Звісно, через наявність фінансової винагороди виникає нерівність між мобілізованими, підписантами «золотого контракту», а також наявними військовослужбовцями та особами віком від 25 років. Так, може статись, що у військовій частини можуть служити люди, яких змусили і які отримують менше, поряд з тими, хто сам пішов і має суттєві бонуси. Це створює внутрішню напругу в підрозділах. Окрім того, можливий ризик знецінення мотивації, оскільки коли основний мотив – гроші, існує небезпека, що частина людей сприйматиме службу як «роботу з ризиком», без глибшого розуміння відповідальності та місії.

Отже, «золотий контракт» має як переваги, так і недоліки. Проте, на сьогодні повністю замінити примусову мобілізацію «золотим контрактом» неможливо. Україна не має часу чекати на достатню кількість добровольців: фронт вимагає постійного підсилення, ротації та заміни втрат. В умовах жорстокої і виснажливої війни добровільна мобілізація не може повністю замінити обов'язкову – принаймні у короткостроковій перспективі. Але цей контракт – це стратегічний інструмент, який може значно зменшити потребу у примусовій мобілізації, залучаючи мотивованих, свідомих та психологічно готових громадян.

Окрім кількісного аспекту, важливою є й якість особового складу. Добровольці, які підписують контракт усвідомлено, часто мають вищу внутрішню мотивацію, кращу здатність до навчання, дисципліну та ініціативу. Це безпосередньо впливає на боєздатність підрозділів, знижує рівень внутрішніх конфліктів, покращує взаємодію між ланками командування та рядовим складом.

Також ця модель поступово змінює суспільне ставлення до військової служби. Замість страху перед повісткою та примусу з боку держави, формується образ служби як усвідомленого вибору, форми громадянської відповідальності, а не покарання. У довгостроковій перспективі це може

повернути довіру до Збройних сил, зробити армію не лише інструментом захисту, а й інститутом соціальної інтеграції, кар'єрного розвитку та національної єдності. Тож це лише один із кроків, але крок у правильному напрямку: до професійної армії, яка воює не лише з обов'язку, а з розумінням мети, підтримкою суспільства та належним забезпеченням, де кожен воїн знає, заради чого він на передовій – і що на нього чекає після повернення.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 25.05.2025).
2. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 25.05.2025).
2. Про реалізацію експериментального проекту щодо підвищення мотивації до проходження окремими категоріями громадян України військової служби у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі під час воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2025 р. № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2025-п#Text> (дата звернення: 25.05.2025).

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Є. І. Григоренко

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ МУНІЦИПАЛЬНОЮ
ВЛАСНІСТЮ В ЛИТОВСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ**

КЛЯЦЬКИЙ Вадим Владиславович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Для післявоєнного відновлення України питання забезпечення спроможності територіальних громад є ключовим, оскільки впливає з визначених стратегічними документами напрямів євроінтеграції, регіоналізації, децентралізації та демократизації. Проте, зміст муніципальної реформи повинен визначатися не тільки метою, а й переліком поточних проблем у сфері забезпечення спроможності реалізації громадами право на місцеве самоврядування. У свою чергу, забезпечення економічної спроможності територіальних громад без належного управління комунальною власністю навряд буде успішним.

Саме тому досвід Литовської Республіки представляє значний інтерес для України, оскільки деякі підходи щодо регулювання

муніципально-правових відносин є подібними. Як і в Україні, в Литві питання муніципальної (комунальної) власності регулюється кількома законами, включаючи Закон Литви «Про реєстр нерухомого майна» [1], Закон «Про місцеве самоврядування» [2], Закон Литовської Республіки «Про управління, використання та розпорядження державними та муніципальними активами» [3] та ін. Ці закони є правовою основою для володіння, управління та використання рухомого та нерухомого майна, включаючи муніципальну власність.

Відповідно до Закону Литви «Про реєстр нерухомого майна», муніципальне нерухоме майно та права на нього реєструються на ім'я муніципальної ради. При реєстрації муніципального нерухомого майна та прав на нього муніципальну раду представляє мер муніципалітету або уповноважена ним особа (ч. 2 ст. 14). Заява про реєстрацію комунального нерухомого майна та прав на нього подається мером муніципалітету або уповноваженою ним особою (ч. 4 ст. 17) [1].

Закон Литви «Про місцеве самоврядування» надає визначення підприємства, що перебуває у муніципальному управлінні. Це муніципальне підприємство, що провадить свою діяльність відповідно до Закону «Про державні та муніципальні підприємства Литовської Республіки», а також акціонерне товариство та приватне товариство з обмеженою відповідальністю, акції якого, що належать одному або кільком муніципалітетам, надають понад 1/2 голосів на загальних зборах акціонерів (п. 19 ч. 1 ст. 3). Дане визначення демонструє складність правовідносин у сфері управління муніципальними підприємствами. Все це істотно ускладнює систематизацію норм з управління муніципальною власністю.

Також Закон «Про місцеве самоврядування» визначає компетенцію рад та мера у сфері управління муніципальною власністю. Таким чином забезпечується реалізація конституційних гарантій місцевого самоврядування. Управління, використання та розпорядження землею та іншим майном, що перебуває у власності муніципалітету відноситься до автономних функцій муніципалітетів (п. 3 ст. 6). Наступні повноваження є виключними повноваженнями рад і не можуть делегуватися: здійснення функцій власника майна, що перебуває у власності муніципалітету, у встановленому законом порядку; прийняття рішень щодо управління, використання та розпорядження державними землями, переданими муніципалітету на праві довірчої власності, крім випадків необхідності отримання погоджень та рішень відповідно Закону, та рішень про згоду на прийняття іншого державного майна у власність муніципалітету; подання Уряду пропозицій щодо зміни меж території муніципалітету, формування житлових масивів та визначення їх меж (п.п. 19, 20, 26 ст. 15) [2]. У свою чергу мер відповідає перед муніципальною радою та муніципальною громадою за свою діяльність та діяльність муніципалітету. Також мер

наділений повноваженнями поновлення права власності релігійних громад та об'єднань на решту нерухомого майна, що перебуває в управлінні муніципалітету (ч.1, 2 ст. 27) [2].

Відповідно до Закону Литви «Про місцеве самоврядування» доходи від муніципальної власності (майна) є складовою фінансових ресурсів муніципалітетів (п. 2 ч. 1 ст. 65) [2]. Метою Закону Литовської Республіки «Про управління, використання та розпорядження державними та муніципальними активами» є встановлення порядку та умов управління, використання та розпорядження державним та муніципальним майном, а також повноваження державних та муніципальних установ у цій сфері, якщо це не регулюється іншими законами про управління та/або використання та/або розпорядження цим майном [3].

Таким чином, головним суб'єктом управління муніципальною власністю є муніципальна рада.

У державах Європейського Союзу нормативна основа права муніципальної власності, окрім конституцій, визначається також законодавством про місцеве самоврядування, а іноді і спеціальним законом про муніципальну власність та локальними актами [4, с. 104]. Слід відзначити некодифікований підхід у правовому регулюванні питання управління муніципальною власністю в Литовській Республіці. Хоча в деяких державах ЄС діють спеціальні закони, Литва у питанні правового регулювання управління муніципальною власністю все ж за загальним підходом ближче до бачення українського законодавця.

Слід звернути увагу на те що наявність спеціального закону про власність місцевого самоврядування не вирішує усіх питань систематизації законодавства у цій сфері [4, с. 104]. Окремі сфери господарювання вимагають спеціального регулювання, тому, на нашу думку, прийняття окремого закону не є визначальним фактором ефективного управління муніципальною власністю. Складність муніципально-правових відносин є однією з причин відсутності спеціального закону про муніципальну власність.

Результати дослідження показують, що використання, розпорядження та управління публічною власністю істотно залежать від управлінського підходу. Вчені Литовської Республіки В. Коен, Е. Березнауске, А. Бурінскас, С. Расланас відзначають, що зростає інтерес серед муніципалітетів щодо підвищення зусиль для покращення управління нерухомістю та пов'язаними з цим питаннями. Нова практика управління нерухомістю в муніципалітетах включає узгоджену систему з певними встановленими процедурами управління та стандартними видами діяльності (такими як оренда та продаж) для подальшого сприяння раціональному використанню майна. Хоча основна увага управління публічною нерухомістю зосереджена на ефективному виконанні публічних функцій через використання власності, вона в першу чергу надає пріоритет

реалізації соціальних виплат. Таким чином, загальне управління публічною нерухомістю зосередилося на забезпеченні належної кількості власності для підтримки місцевого економічного розвитку, наданні послуг та, водночас, на отриманні доходів [5, с. 275, 276].

Отже, в Литовській Республіці не систематизовані норми щодо управління муніципальною власністю, проте є успіхи в сфері управління муніципальною нерухомістю і спостерігається активність муніципалітетів у освоєнні ефективних підходів використання власності з метою належного виконання публічних функцій. На нашу думку, прийняття окремого закону не є визначальним фактором ефективного управління муніципальною власністю. Важливішими є кількісні та якісні показники власності (достатність) і ефективність управління. Водночас, не слід применшувати значення якості правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto registro: Įstatymas 1996 m. rugsėjo 24 d. № I-1539. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.31770?jfwid=-fxdp8r1t> (дата звернення: 20.05.2025).
2. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos: Įstatymas 1994 m. liepos 7 d. Nr. I-533. URL: <https://www.infolex.lt/ta/65125#> (дата звернення: 20.05.2025).
3. On The Management, Use And Disposal Of State And Municipal Assets: Republic Of Lithuania Law, 12 May 1998, № VIII-729. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/24fa47c24bc911e59714d971db338024?jfwid=2r1me7s8> (дата звернення: 20.05.2025).
4. Гришко Л. М. Право муніципальної власності у державах-членах Європейського Союзу: питання конституційно-правового регулювання. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2020. Вип. 29. С. 97-106. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-29-12> (дата звернення: 20.05.2025).
5. Cohen V., Bereznauskė E., Burinskas A., Raslanas S. Efficiency And Challenges In Public Real Estate Management: Insights From Lithuania. *International Journal of Strategic Property Management*. 2023 Volume 27. Issue 4. P. 275–289. DOI: <https://doi.org/10.3846/ijspm.2023.20362> (дата звернення: 20.05.2025).

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Г. В. Зубенко

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИМОГ ДЛЯ ІНІЦІЮВАННЯ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО РЕФЕРЕНДУМУ НАРОДОМ В КОНСТИТУЦІЯХ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ ЄС

КУЛІШ Андрій Миколайович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Ініціювання референдуму народом, на відміну від ініціювання референдуму органами державної влади, більшою мірою забезпечує народну участь у референдумному процесі. Можливість такої участі прямо виходить з однієї з основних засад конституційного ладу України, закріпленої статтею 5 Основного закону – принципу народовладдя [1].

Стаття 72 Конституції України встановлює вимоги для ініціювання всеукраїнського референдуму народом наступним чином: «всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою, на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи, щодо призначення референдуму, зібрано не менш, як у двох третинах областей і не менш, як по сто тисяч підписів у кожній області» [1].

На наше переконання, положення статті 72 Конституції України мають ряд суттєвих недоліків. Серед таких:

1. Закріплення конкретної кількісної вимоги щодо підписів виборців, необхідних для ініціювання референдуму (що завжди є динамічним показником, а враховуючи виклики, з якими зіштовхнулася незалежна Україна, тим більш), у захищеному розділі Основного Закону. Логічно, що така вимога повинна відповідати динаміці змін кількості виборців, або ж взагалі має бути виведена за рамки конституційного регулювання.

2. Встановлення вимоги щодо обов'язкової участі в ініціюванні виборців з двох третин областей України. По-перше, така вимога, враховуючи те, що Україна є унітарною державою, вбачається безпідставною і такою, що має на меті зайве ускладнити процес ініціювання всеукраїнського референдуму народом. Адже національне, культурне, соціально-економічне та інше багатоманіття українського народу, відповідно до чинної Конституції та законів України, не прив'язане до адміністративно-територіального поділу держави. По-друге, вважаємо недоречним формулювання, відповідно до якого встановлюється пропорційна кількісна вимога щодо сталої кількості українських регіонів. По-третє, використана конституцієдавцем конструкція породжує дискусію щодо участі в процесі реалізації даної вимоги жителів Автономної республіки Крим, міст Києва та Севастополя, які відповідно до статті 133 Конституції України до категорії областей не

належать.

Таким чином, описане конституційне регулювання в частині встановлення вимог для ініціювання всеукраїнського референдуму народом України, вважаємо таким, що потребує запровадження суттєвих змін. На наше переконання, в контексті впровадження відповідних змін, доцільно дослідити подібні положення в конституційному законодавстві держав ЄС.

Як зазначає С. Голландер, серед усіх країн-членів ЄС лише 11 передбачають можливість ініціювання загальнодержавного референдуму народом [12, с. 96]. Мальта не передбачає такої можливості в своїй Конституції, закріплюючи таке право на рівні закону, що робить цю державу виключенням із загального правила [13]. Натомість в Основному законі Португалії така можливість передбачена, але встановлення вимог щодо ініціювання референдуму народом винесено за межі конституційного регулювання. На наш погляд, це є вдалим рішенням, адже в такому випадку забезпечується стабільність конституції з одночасною можливістю корегувати такі вимоги на законодавчому рівні, відповідно до динаміки змін у кількісному складі виборчого корпусу [2].

Таким чином, із 27 держав ЄС вимоги для ініціювання загальнодержавного референдуму народом встановлюється конституціями 9 країн. При цьому три із них (Хорватія, Франція, Латвія) передбачають пропорційну вимогу щодо кількості виборців, які мають право ініціювати загальнодержавний референдум [3; 4; 5]. Застосування такого підходу, з одного боку, вбачається вдалим, адже динаміка змін виборчого корпусу в такому разі не впливає на ускладнення або спрощення процесу ініціювання загальнодержавного референдуму. Водночас, варто зауважити, що загальна кількість виборців – аж занадто динамічний показник, який змінюється постійно, а відтак може мати різний склад протягом процесу ініціювання референдуму та процесу референдуму загалом. Застосування пропорційного підходу до встановлення вимоги щодо кількості виборців, які мають право ініціювати загальнодержавний референдум, повинно супроводжуватись періодичною фіксацією такої кількості виборців. Більше того, враховуючи тривалість і складність складання виборчих списків, цілком логічно, щоб така фіксація не залежала від спроби ініціювання загальнодержавного референдуму (яких може бути безліч), а відбувалася періодично, зі встановленням дати такої фіксації та періоду часу, протягом якого вона враховується в процесі ініціювання референдуму. Описані зауваження можуть породжувати дискусії як щодо доцільності закріплення відповідної вимоги в Основному Законі, так і щодо її впровадження в законодавстві загалом.

6 із 9 держав ЄС, де вимоги для ініціювання загальнодержавного референдуму народом встановлюється конституціями (Литва, Люксембург, Словаччина, Словенія, Угорщина, Італія), у своїх конституціях

встановлюють конкретну кількісну вимогу щодо підписів виборців, необхідних для ініціювання загальнодержавного референдуму. При цьому цікавий підхід зустрічаємо в Угорщині, де парламент **може** призначити референдум, якщо того просить певна кількість виборців, і вже **забав'язаний**, якщо кількість таких виборців подвоюється [6, 7, 8, 9, 10, 11]. Слід окремо наголосити на тому, що вимога, згідно якої встановлюється певн кількість осіб із правом голосу для ініціювання референдуму, не здатна справедливо реагувати на динаміку змін у кількісному складі виборчого корпусу. В разі застосування такої вимоги, вона повинна періодично переглядатися законодавцем, зважаючи на відповідні зміни, а відтак доцільність її закріплення в основному законі є досить дискусійною.

Також варто зауважити, що жодна з держав ЄС не передбачає в своєму Основному законі вимоги щодо обов'язкової участі в ініціюванні виборців з певної частини регіонів країни. Водночас у Конституції Італії передбачено досить нетиповий суб'єкт ініціювання загальнодержавного референдуму: вимога проведення загальнодержавного референдуму в цій країні може походити від п'яти регіональних рад [11].

Підсумовуючи все вищезгадане, в контексті реформування вітчизняного конституційного законодавства про референдуми, вважаємо доцільним винести встановлення вимог, наразі передбачених статтею 72 Конституції України для ініціювання всеукраїнського референдуму народом, за межі конституційного регулювання. Водночас вимогу щодо обов'язкової участі в ініціюванні референдуму виборців з двох третин областей України, з огляду на перелічені вище проблеми, що впливають зі встановлення такої вимоги, вважаємо за необхідне виключити з тексту Основного Закону взагалі.

Окремо оцінюючи підходи до правового регулювання вимог щодо ініціювання загальнодержавного референдуму народом, вважаємо що відповідні вимоги мають бути закріплені законодавчо. Натомість сьогодні в Україні та деяких державах ЄС вони відображені на рівні Основного Закону. Вважаємо найбільш вдалим той підхід, за яким буде досягнуто справедливий баланс між відображенням динаміки змін кількісного складу виборчого корпусу та застосуванням відносно сталого показника щодо кількості виборців, підтримка яких необхідна для ініціювання загальнодержавного референдуму.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 06.05.2025)
2. Constituição da República Portuguesa de 2 de Janeiro de 1976. URL: <https://www.parlamento.pt/Legislacao/paginas/constituicaorepublicaportuguesa.aspx> (дата звернення: 06.05.2025)

3. Ustav Republike Hrvatske od 22. prosinca 1990. URL: <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske> (дата звернення: 06.05.2025).
4. Constitution de la République française du 4 octobre 1958. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356/> (дата звернення: 06.05.2025).
5. Latvijas Republikas Satversme 1922. gada 15. februāra URL: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> (дата звернення: 06.05.2025).
6. Lietuvos Respublikos Konstitucija 1992 m. lapkričio 2 d. URL: <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm> (дата звернення: 06.05.2025).
7. Verfassung vom Grand Duchy seen Lëtzebuerg vom 17. Oktober 1868. URL: <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/constitution/1868/10/17/n1/consolide/20230701> (дата звернення: 06.05.2025).
8. Ústava Slovenskej republiky z 1. septembra 1992. URL: https://www.nrsr.sk/web/Ustava/ustava_202309/index.html (дата звернення: 06.05.2025).
9. Ustava Republike Slovenije z 23. decembra 1991. URL: <https://www.us-rs.si/sl/pravna-podlaga/ustava-republike-slovenije> (дата звернення: 06.05.2025).
10. Magyarország Alaptörvénye 2011. április 25-én kelt. URL: <https://alkotmanybirosag.hu/alaptorveny/> (дата звернення: 06.05.2025).
11. Costituzione Italiana del 22 dicembre 1947. URL: <https://www.senato.it/istituzione/la-costituzione> (дата звернення: 06.05.2025).
12. Hollander S. Introduction: The Politics of Referendum Use in Europe. Palgrave Macmillan. 2019. P. 345.
13. Kostituzzjoni ta' Malta tal-1 ta' Jannar 1964. URL: <https://legislation.mt/eli/const/mlt> (дата звернення: 06.05.2025).

Науковий керівник: д.ю.н., проф. В. О. Серьогін

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ БЛАГОДІЙНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

МОМОТ Вадим В'ячеславович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

В умовах воєнного стану значущість такого суспільно корисного явища, як волонтерство, суттєво підвищилася. Так, кількість громадян України, залучених до благодійної та волонтерської діяльності, суттєво зросла і продовжує збільшуватися [1, с.12]. У вітчизняному правовому полі волонтерська діяльність виступає явищем надзвичайної суспільної значущості, однак її правовий статус досі не має чіткого і всебічного визначення. Особливо це стосується її співвідношення з благодійною діяльністю, що формально визнається законодавством, але не деталізується з позиції форм, методів або правових моделей реалізації. Незважаючи на наявність спеціального Закону України «Про волонтерську діяльність» [2], чинна редакція визначень і правової термінології залишає широке поле для наукових дискусій. Проблемним залишається і сам підхід до класифікації благодійної діяльності. Зокрема, у Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» не міститься чіткого переліку її форм, а визначає таку діяльність як: добровільну особисту та/або майнову допомогу для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара [3]. Хоча згадки щодо форм з'являються в інших нормативних актах. Наприклад, в згаданому Законі України «Про волонтерську діяльність» визначено волонтерську діяльність як форму благодійної діяльності. На нашу думку, це створює підґрунтя для плутанини в термінах, коли волонтерство, меценатство, донорство, спонсорство чи гуманітарна допомога трактуються як синоніми або взаємозамінні поняття, хоча мають різну правову природу і цільове спрямування.

Відсутність узгодженого підходу до визначення терміну «форма благодійної діяльності» не лише ускладнює правозастосування, а й дезорієнтує самих суб'єктів цих відносин. Приміром, Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» 1997 року, що втратив чинність, надавав класифікацію благодійних організацій за організаційно-правовою формою, але не розкривав змісту їхньої діяльності [4]. Сучасне ж законодавство залишає поза увагою і цей аспект, і потребу розмежування видів та напрямів доброчинності. У наукових колах зустрічаються спроби систематизації таких форм. Серед них виділяють волонтерську діяльність,

меценатство, миротворчі практики, гуманітарну допомогу, трансплантаційну діяльність. [5, с. 63–66]. Проте єдності у підходах поки що немає. Більше того, дефініції, надані в Законі України «Про волонтерську діяльність», потребують актуалізації, насамперед, використання понять «неприбутковість» і «безоплатність» не охоплює всього спектра мотивацій та характеру дій волонтера.

У зв'язку з цим доцільно запровадити термін «безкорисливість» як універсальний, що включає і відсутність матеріального інтересу, і добровільність, і соціальне спрямування дій. Це дозволить уникнути подвійного тлумачення і встановити більш точне поняття волонтерської допомоги. Таким чином, пропонується внести відповідні редакційні зміни до Закону України «Про волонтерську діяльність», замінивши формулювання у статті 1, а саме «неприбуткова діяльність» на «безкорислива діяльність», а «безоплатно» на «безкорисливо». Таке уточнення значно краще відображає альтруїстичну суть волонтерства.

Цінним у контексті порівняльного аналізу є звернення до досвіду зарубіжних держав. Наприклад, у законодавстві Республіки Молдова волонтерство визначається як добровільна участь з надання послуг, знань та умінь або в праці у суспільно корисній діяльності, що здійснюється за ініціативою самої особи [6]. Однак надмірна деталізація поняття, зокрема перелік можливих дій (надання послуг, знань, умінь), ускладнює його універсальне застосування. Натомість у Республіці Казахстан закріплено більш узагальнене і вдале визначення волонтерства як добровільної соціально направленої, яка реалізується по вільному волевиявленню суспільно корисної діяльності, що здійснюється на безкорисливій основі. Особливо заслуговує на увагу виділення корпоративного волонтерства, тобто такої форми участі працівників установ у волонтерських ініціативах за підтримки свого роботодавця. Така модель могла б бути імplementована і в українське законодавство з метою підвищення рівня організованості та популяризації волонтерства. Слід зазначити, що казахстанське законодавство також містить класифікацію форм та напрямів волонтерської діяльності: індивідуальна, групова, організаційна [7]. Натомість в Україні існує лише загальна згадка про право отримувача обирати форму допомоги, але без конкретизації, які саме форми передбачаються. Запровадження подібної класифікації надало б нормативній базі чіткість і сприяло б розвитку інфраструктури волонтерських ініціатив.

На практиці відсутність чіткого нормативного визначення форм благодійної діяльності створює реальні труднощі для окремих організацій, зокрема тих, які діють у сфері підтримки освіти та науки. Показовим прикладом є діяльність благодійної організації «Фонд Харківського Каразінського університету» (Фонд), що зосереджена на всебічній підтримці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,

його проєктів та ініціатив. Фонд реалізує широкий спектр благодійних програм: від збору коштів на відновлення пошкодженої інфраструктури до закупівлі обладнання, надання стипендій, організації академічних заходів, підтримки викладачів та студентських ініціатив. У процесі звітності та формального оформлення своєї діяльності фонд стикається з труднощами у правовій кваліфікації окремих дій. Наприклад, коли волонтери на безоплатній основі залучаються до організації наукових конференцій, культурних подій або інформаційно-просвітницьких кампаній, виникає питання — чи це форма волонтерства, чи меценатства, чи інша форма доброчинності? Відсутність легального переліку форм у Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» призводить до неоднозначного трактування таких дій під час подання фінансової або грантової звітності. У випадках співпраці з міжнародними донорами це може ускладнити підтвердження цільового характеру витрат або залучення додаткових ресурсів.

Отже, навіть у діяльності інституцій, що мають навколо освітнє благодійне спрямування, правова невизначеність стає перешкодою для ефективного функціонування. Упорядкування понятійного апарату та закріплення типових форм благодійної діяльності, включно з волонтерською, ресурсною, організаційною та консультативною, є необхідним кроком для підтримки таких структур, як Фонд Каразінського університету, що реалізують важливі для країни гуманітарні та освітні ініціативи.

Підсумовуючи викладене, варто наголосити, що хоча волонтерська діяльність формально визнана чинним законодавством як одна з форм благодійності, відсутність цілісної системи класифікації інших форм, нечіткість термінологічного апарату та фрагментарність нормативного регулювання істотно ускладнюють процеси правозастосування та створюють перешкоди для ефективної реалізації доброчинних ініціатив. Пропоновані зміни, зокрема уточнення термінології, запровадження чіткого переліку форм, запозичення успішних елементів іноземного досвіду, дозволять не лише гармонізувати правову базу, а й підвищити ефективність доброчинного сектору в Україні. Саме у цей складний історичний період, коли роль волонтерів і благодійників набуває екзистенційного значення для держави, створення надійного юридичного підґрунтя для їхньої діяльності має стати пріоритетом сучасної правової політики.

Список використаних джерел:

1. Яремчук С. С., Семенюк-Прибатень А. В., Адамовський В. І. Правові інструменти розвитку волонтерства в Україні: на виклики воєнного часу. *Академічні візії*. 2023. Вип. 17. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7730899> (дата звернення: 20.05.2025).
2. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 р.

№ 3236-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

3. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (дата звернення: 02.05.2025).

4. Про благодійництво та благодійні організації: Закон України від 16.09.1997 р. № 531/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/531/97-%D0%B2%D1%80#o49>. (дата звернення: 06.05.2025).

5. Марченко О. В. Природа благодійної діяльності в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2013. № 4. Том 2. С. 63–66.

6. О волонтерстве: Закон Республики Молдова от 18.06.2010 г. № 121. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=122743&lang=ro (дата звернення: 07.05.2025).

7. О волонтерской деятельности: Закон Республики Казахстан от 30.12.2016 г. № 42- VI. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34802272. (дата звернення: 08.05.2025).

Науковий керівник: к.ю.н., доц. М. М. Воронов

ПОВНОВАЖЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ

ТУРЧЕНКО Марія Андріївна,
аспірантка юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

В умовах повномасштабної війни питання обороноздатності держави, захист територіальних кордонів та державного суверенітету є найбільш вагомим аспектом буття держави. Місцеве самоврядування і як прояв публічної влади, і як елемент самоорганізації населення стикається зрізними завданнями у сфері підтримання обороноздатності держави. Важливо зауважити, що збройна агресія РФ загострила виклики, які постають перед органами місцевого самоврядування не тільки в контексті підтримання обороноздатності держави, але й в інших сферах їх відповідальності. Саме органи місцевого самоврядування стикаються з безпосередніми проблемами на місцях, тому не обхідним видається системне дослідження повноважень в сфері оборони.

Саме місцеві ради і голови відповідних населених пунктів приймають рішення з питань гуманітарного характеру в населених

пунктах, що є важливим для забезпечення мирного населення.

Але видається необхідним більш детально окреслити групи повноважень органів місцевого самоврядування в контексті обороноздатності держави:

- З питань призову на військову службу (наприклад, організація та участь у здійсненні заходів, пов'язаних з мобілізаційною підготовкою, підготовкою і виконанням завдань територіальної оборони, на відповідній території – п. 1-3 ч.1 ст. 36 Закону України «Про місцеве самоврядування» [7], абз.2 -7 ч.1 ст.15 Закону України «Про оборону України» [9] тощо);
- Забезпечувально-фінансові (сприяння організації виробництва і поставкам у війська підприємствами та організаціями, що належать до комунальної власності, замовленої продукції, послуг, енергоресурсів – п. 4-5 ч.1 ст. 36 Закону України «Про місцеве самоврядування» [7], тощо);
- Функціонувальні (сприяння Державній прикордонній службі України у підтриманні відповідного режиму на державному кордоні – п. 6-7 ч.1 ст. 36 Закону України «Про місцеве самоврядування» [7], п.1 ч.1 ст. 14, п. 2 ч. 3 ст.14 Закону України «Про основи національного спротиву» [10], тощо);
- Підготовчі (здійснення заходів щодо підготовки населення України до участі в русі національного спротиву – п. 8-9 ч.1 ст. 36 Закону України «Про місцеве самоврядування» [7], п.1 ч.1 ст. 14 Закону України «Про основи національного спротиву» [10], тощо);
- Гуманітарні (забезпечують життєдіяльність населення і функціонування об'єктів у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці – п.4 ч.1 ст. 14 Закону України «Про основи національного спротиву» [10], тощо);
- Контрольні (контролюють стан допризовної підготовки і відбору громадян на військову службу, правового і соціального захисту громадян, які мають бути призвані на військову службу, перебувають на військовій службі, звільнених у запас чи відставку, учасників бойових дій та членів їх сімей - ч.2 ст. 8 Закону України «Про національну безпеку України» [8]);
- Ідеологічні (розробляється та затверджується єдина символіка для всіх добровольчих формувань територіальних громад разом з Командуванням Сил територіальної оборони Збройних Сил України (абз.7 ч. 2 ст. 8 Закону України «Про основи національного спротиву», п.5 ч.1 ст. 14 Закону України «Про основи національного спротиву» [10], тощо).

Наведені приклади окреслюють значний обсяг повноважень органів місцевого самоврядування, при цьому сама по собі наявність повноважень не гарантує їх виконуваність. Ці повноваження належать за своїм характером до делегованих, оскільки оборона країни є пріоритетним напрямком держави [6,94].

Закон України «Про оборону України» до основ оборони відносить готовність та здатність органів місцевого самоврядування до переведення,

при необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони (ч.1 ст.2 зазначеного Закону) [9]. На нашу думку, потребує роз'яснення стани «готовності» і «здатності». Словники «готовності» розглядають з позиції бажання [2], що небудь робити, тобто тут підіймається питання внутрішнього спонукання до дії, а також заздалегідь здійснену підготовку до чого-небудь[1].

Для нас же цей аспект є проблемним тривалий період часу, так у аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень зазначалося ще в 2014 році про проблему деморалізації посадових осіб органів місцевого самоврядування, які «займають пасивну позицію, ухиляючись від виконання своїх безпосередніх службових обов'язків, або ж, навіть відкрито підтримують сепаратистські та проросійські рухи» [5]. На сьогодні ми бачимо таку ж проблему, коли голови населених пунктів та депутати місцевих рад переходять на бік ворога. Бажання захищати державу, підтримувати її територіальну цілісність не є суто правовим питанням, вони знаходяться в контексті ідеології громадян, але в межах правової держави мають бути створені такі запобіжники, щоб особи з антиукраїнськими поглядами не перебували на службі в органах місцевого самоврядування.

Відповідно до словників здатність - це властивість, за якої наявне вміння робити що-небудь [3]. Тобто це компетентність, обізнаність в питаннях оборони органів місцевого самоврядування, але, на нашу думку, слід розширити лінгвістичне тлумачення і доповнити його наявністю повноважень, фінансових і людських ресурсів. Звісно, закони України не вимагають від посадових осіб органів місцевого самоврядування служби в Збройних силах України, або ж спеціальної військової освіти. Але при цьому зазначені особи мають мати певне комплексне бачення проблем, які існують в оборонній сфері і співпрацювати з органами чия компетенція стосується саме цих питань.

Великим поштовхом для забезпечення здатності до відсічі збройної агресії реформування місцевого самоврядування за принципом децентралізації владних повноважень. Так, заступник Міністра розвитку громад та територій В'ячеслав Негода зазначає, що реформовані громади показують вдалі «приклади організації системи оборони, складної логістики забезпечення своїх громад найнеобхіднішим, а також базовими послугами»[4].

При цьому повномасштабне вторгнення загострило такі проблеми в контексті повноважень місцевого самоврядування :

- Застарілі основи функціонування територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (в минулому – військкоматів), їх взаємодії з органами місцевого самоврядування.
- Відсутність необхідних фінансових ресурсів для забезпечення

новостворених Сил територіальної оборони одягом, харчуванням тощо (переклавши зазначене укомплектування добровольців та волонтерів).

- Відсутність підготовки населення до участі у національному спротиві (навчання громадян щодо опанування зброї, домедичної допомоги в умовах збройного конфлікту розпочалися вже після повномасштабного вторгнення).

- У громадах були відсутні продовольчі запаси на випадок кризових явищ, що призвело до проблем з постачання продукції на початку повномасштабного вторгнення, зазначені проблеми існували і з лікарськими засобами.

- Непідготовленість укриттів та засобів масового оповіщення населення, критичної інфраструктури до умов воєнного часу.

Зазначені проблеми ще потребують вирішення органами місцевого самоврядування.

Отже, питання оборони держави є пріоритетним напрямком функціонування всіх інституцій у країні. Належний рівень компетентності, готовності до викликів та знання обсягів повноважень в сфері оборони важливе для органів місцевого самоврядування, оскільки саме від їх роботи залежить координація та функціонування суспільного життя на місцях в умовах воєнних викликів.

Список використаних джерел:

1. Готовий. *Словник української мови в 11 томах. Slovnyk.me.* URL: <https://slovnyk.me/dict/sum/готовий> (дата звернення: 16.05.2025).

2. Готовність. *Словник української мови в 11 томах. Slovnyk.me.* URL: <https://slovnyk.me/dict/sum/готовність> (дата звернення: 16.05.2025).

3. Здатний. *Великий тлумачний словник сучасної мови. Slovnyk.me.* URL: <https://slovnyk.me/dict/vts/здатний> (дата звернення: 16.05.2025).

4. «Місьцеве самоврядування відіграє важливу роль у зміцненні державності та її обороноздатності», – В'ячеслав Негода на XIV ЄЕК. *Децентралізація в Україні.* URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14852> (дата звернення: 18.05.2025).

5. Опалько Ю. Використання потенціалу громадянського суспільства для забезпечення національної безпеки України в умовах зовнішньої агресії: аналітична записка. *Сайт Національного інституту стратегічних досліджень.* URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/vikoristannya-potencialu-gromadyanskogo-suspilstva-dlya> (дата звернення: 17.05.2025).

6. Організаційно-економічні засади реформування інститутів місцевого самоврядування та їх вплив на сталий розвиток об'єднаних територіальних громад (на прикладі Рівненської області): монографія / за ред. В.П. Окорського. Рівне: видавець О.Зень, 2018. 364 с.

7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97->

[вр#Text](#) (дата звернення: 16.05.2025).

8. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 16.05.2025).

9. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 16.05.2025).

10. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 16.05.2025).

Науковий керівник: д.ю.н., проф. В. О. Серьогін

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МНОЖИННОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

ГУСАКОВ Всеволод Романович,
студент групи ЮП-11
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Питання запровадження множинного громадянства в Україні набуває особливої актуальності в умовах безпрецедентної еміграції українців за кордон, спричиненої військовою агресією з боку Російської Федерації. За оцінками Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи Національної академії наук України, які спираються на дані Державної прикордонної служби України, близько трьох мільйонів українців з 2022 року виїхали за кордон і не повернулися. Ми опинились в ситуації коли мільйони громадян України нині проживають за межами держави, адаптуються до нових культурних і правових систем, але зберігають зв'язок із Батьківщиною. Водночас їхній юридичний статус часто залишається невизначеним, що створює передумови для правових колізій [1, с.53]. Множинне громадянство, тобто такий правовий статус особи, коли вона володіє більше ніж одним громадянством, часто називають біпатризмом. Але це визначення перестає бути коректним, коли йдеться про особу, яка володіє більше ніж двома громадянствами, тоді правильніше буде застосовувати до неї такий термін, як поліпатризм [2, с.1].

Зростанню кількості поліпатридів сприяє збільшення потоків біженців, яким простіше натуралізуватися у державах, що надали їм притулок. При цьому у них, як правило, не вимагають відмови від

попереднього громадянства [2, с. 3]. Враховуючи це, реалізація множинного громадянства могла би допомогти Україні з залученням трудових мігрантів, з послідуною інтеграцією їх у суспільство, що в сучасних умовах є необхідністю. Цьому прямо відповідає розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р «Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року»: «Ураховуючи несприятливі демографічні тенденції, скорочення чисельності населення України, імміграція є важливим засобом уповільнення депопуляції. Проте вона здатна забезпечити позитивний ефект лише за умови повноцінної інтеграції прибулих в суспільство» [3].

Водночас загрози безпеці залишаються фактором, який стримує законодавче впровадження. Деякі науковці звертають увагу на ризики використання множинного громадянства громадянами країн-агресорів для впливу на внутрішню політику, а також потенційну дестабілізацію виборчого процесу [4, с. 3]. Однак ця проблема може бути вичерпаною, якщо це питання правильно врегулювати. Таке врегулювання пропонує проєкт Закону України № 11469 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України». У ньому йдеться про декілька важливих змін, спрямованих на створення більш гнучкої та безпечної моделі регулювання питань громадянства, яка дозволить адаптувати законодавство до сучасних демографічних та безпекових викликів. Законопроєктом пропонується закріпити «допустимі випадки множинності громадянства». Крім того, в ньому «визначаються особливості набуття громадянства України та поновлення у громадянстві України для деяких категорій іноземців, зокрема у спрощеному порядку» [5].

Особливу увагу приділено врегулюванню правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у стримуванні збройної агресії проти України. Як зазначено в пояснювальній записці, метою законопроєкту є «спрощення порядку набуття громадянства України та удосконалення регулювання правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які в установленому законодавством України порядку проходять / проходили військову службу за контрактом у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту, Національній гвардії України або є одним із подружжя такої особи, або є дитиною такої особи, що також є інструментом соціальної інтеграції в умовах війни» [5].

Водночас передбачено чіткі запобіжники задля захисту національної безпеки. Зокрема, законопроєктом пропонується переглянути підстави для втрати громадянства. Особливою в цьому контексті є підстава, яка передбачає «добровільне набуття громадянином України громадянства держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом». Крім того, серед підстав є участь у збройних

формуваннях такої держави. Це дозволяє мінімізувати ризики дестабілізації, пов'язані з використанням множинного громадянства у ворожих цілях [5]. У разі ухвалення законопроекту питання єдиного громадянства буде врегульовано шляхом офіційного визнання права громадян України на одночасне володіння громадянством України та інших держав. Це означатиме відмову від традиційного принципу єдиного громадянства, який наразі закріплений у Конституції України. Законопроект міститиме положення, що чітко визначають випадки та умови, за яких множинне громадянство є допустимим, а також порядок набуття, збереження і припинення громадянства України у контексті множинності громадянств. Водночас законодавство передбачатиме механізми забезпечення державної безпеки та гарантуватиме недопущення конфлікту прав і обов'язків громадян, що мають подвійне чи множинне громадянство.

Схожий підхід до поступової лібералізації політики у сфері громадянства демонструє і Федеративна Республіка Німеччина. Так, 26 січня 2024 року Бундестаг ухвалив закон «Закон про модернізацію законодавства про громадянство», який набрав чинності 27 червня 2024 року. Цим нормативним актом передбачено істотні зміни, що стосуються допустимості множинного громадянства, строків натуралізації та інтеграційних вимог [6].

Зокрема, новий закон передбачає можливість збереження попереднього громадянства при набутті німецького, що фактично скасовує раніше чинне правило про «відмову від попереднього громадянства». Таким чином, Німеччина переходить до моделі допустимості множинного громадянства, що відповідає демографічним та соціально-економічним реаліям, зокрема потребам мігрантів другого покоління та осіб з подвійною культурною ідентичністю. Крім того, закон передбачає скорочення строку натуралізації з восьми до п'яти років у разі успішної інтеграції, а в окремих випадках — навіть до трьох років (наприклад, за виняткові досягнення в інтеграції або громадській діяльності). Особливу увагу в німецькому законодавстві приділено питанням правової визначеності, перевірки лояльності до демократичного ладу та запобігання набуттю громадянства особами, які підтримують антиконституційні або екстремістські ідеології. Натуралізація виключається, якщо є докази участі в антидемократичній діяльності [6].

Отже, легалізація множинного громадянства в Україні є складним, але необхідним кроком. Цей процес повинен супроводжуватися широким суспільним діалогом, чітким нормативним регулюванням та визначенням винятків, які унеможливають маніпулятивне використання цього інституту. Біпатризм міг би стати дієвим механізмом збереження правових і культурних зв'язків між Україною та її діаспорою. За умови дотримання принципу національної безпеки та подолання складного процесу внесення

змін до законодавства така ініціатива може стати ключовою для модернізації громадянських відносин і розвитку України. Досвід держав Європейського Союзу, зокрема Німеччини, засвідчує, що поєднання ліберального підходу з ефективними запобіжниками здатне забезпечити не лише збереження зв'язку з громадянами за кордоном, а й посилення соціальної інтеграції, зміцнення інституцій та підвищення довіри до держави в глобальному вимірі. Україна має шанс використати ці інструменти у власних інтересах, не втрачаючи, а посилюючи свій суверенітет.

Список використаних джерел:

1. Лібанова Е. М., Позняк О. В., Цимбал О. І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 2 (48). С. 37-57.
2. Дрьомов С. В. Питання множинного громадянства в Україні: шляхи нормативно-правового врегулювання : аналіт. зап. / НІСД, Від. проблем нац. безпеки. Київ, 2017. 25 с.
3. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 26 травня 2025 р.).
4. Слюсарчук І., Мітенко О. Подвійне громадянство: реальні та потенційні загрози національній безпеці. Законодавче регулювання. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2019. № 3 (27). С. 70–78. URL: <https://journals.uran.ua/ispss/article/view/196119> (дата звернення: 16.05.2025 р.).
5. Пояснювальна записка до проекту Закону України щодо питання подвійного громадянства. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2479526> (дата звернення: 24 трав. 2025 р.).
6. Bundesverwaltungsamt. Gesetzesänderung 2024. URL: https://www.bva.bund.de/DE/Services/Buerger/Ausweis-Dokumente-Recht/Staatsangehoerigkeit/_documents/Meldung/Meldung_Gesetzesanderung_2024.html (дата звернення: 24 трав. 2025 р.).

Науковий керівник: к.ю.н., доц. М. М. Воронов

СЕКЦІЯ 3
ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ ТА В ПЕРІОД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ
В УКРАЇНІ

**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНІ ПРАВА ГРОМАДЯН»
У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ**

БОНЯК Валентина Олексіївна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії
держави та права, конституційного
права та прав людини
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ

Проблематика політичних прав людини не втрачає своєї актуальності в умовах діючого в нашій державі правового режиму воєнного стану, вимагає постійної уваги з огляду майбутніх політичних процесів, які матимуть місце після скасування в Україні вищевказаного правового режиму [1, с. 281].

Політичні права громадян є одним із різновидів основних прав, що відповідно до ч. 1 ст. 38 Конституції України являють собою можливості брати участь в управлінні справами держави, у референдумах (всеукраїнському та місцевих), вільно обирати та бути обраними до органів публічної влади [2]. Саме реалізація цих можливостей забезпечує здійснення принципу народного суверенітету, виступає своєрідним «містком», що поєднує громадянина зі сферою публічного владарювання [3, с. 1].

Метою даної роботи є спроба на основі аналізу різних інтерпретацій категорії «політичні права громадян» запропонувати власний підхід до розуміння цього терміно-поняття, що відповідав би потребам розвитку правничої науки й науки конституційного права включно.

Так, В. Погорілко у багатотомній юридичній енциклопедії правовий феномен політичних прав визначає у такий спосіб: «політичні права громадян – права громадян брати участь у політичному житті своєї країни, зокрема, у здійсненні безпосередньої демократії, державної влади, місцевого самоврядування тощо». Правник додає, що обсяг та повнота, реальність і гарантованість, системність цих прав є показниками демократизму суспільства і держави, державного й суспільного ладу, статусу особи в суспільстві й державі. Учений наголошує, що у чинній Конституції України вони закріплені не лише як пріоритетні, але й значно розширено їх коло, збагачено зміст та вони є надійно гарантованими [4, с. 636].

Аналіз наведених вище суджень ученого про політичні права громадян є свідченням того, що вони: а) є правами громадян; б) сферою їх використання є політичне життя своєї країни, зокрема, здійснення безпосередньої демократії, державної влади та місцевого самоврядування; в) обсяг таких прав та їх повнота, комплексність, дійсність і забезпеченість свідчать про демократичний поступ держави і суспільства, державного та суспільного ладу, визнання народу єдиним джерелом влади.

Поділяючи погляд В. Погорілка про досліджуване поняття, все ж необхідно вказати на наявну тавтологію, допущену автором (формулювання визначення поняття «політичні права громадян» через його словесний символ – «права громадян»), а також уточнити, що політичне життя є одним із аспектів життя громадянського суспільства, а не своєї країни, як зазначає вчений.

Питання нормативно-правового забезпечення політичних прав і свобод громадян, механізм їх реалізації у демократичних державах висвітлено у науковій праці У. Ільницької. Дослідниця надає таке визначення політичних прав і свобод: це «права, які належать особі як члену політичного співтовариства, коли він виступає як громадянин держави» [5, с. 38]. Крім цього, авторка: а) відносить досліджувані права до різновиду всесвітньо визнаних прав людини; б) вважає політичні права такими, що забезпечують захист особи від держави (наприклад, право на справедливий процес, презумпцію невинуватості та свободу слова), а також як такі, що вимагають від держави надання певних юридичних і політичних можливостей (наприклад, право голосу (виборчі права), право на справедливий суд присяжних).

У. Ільницька наголошує, що політичні права і свободи закріплені у конституціях практично всіх держав світу. Саме вони, на думку вченої, визначають правове становище людини в системі суспільно-політичних відносин й пов'язані з участю громадян у здійсненні публічної влади, формуванні соціально-організованого суспільства та їх участі у суспільному житті країни [5, с. 38].

Водночас, науковець не уникла типової помилки (визначення політичних прав і свобод через права) та віднесла їх до різновиду прав людини.

У дослідженні, яке присвячене конституційному інституту політичних прав і свобод в Україні, Т. Шаповал правовий феномен політичних прав розглядає як суб'єктивні права індивіда (громадянина), зорієнтовані на забезпечення його участі в різних сферах суспільно-політичного життя, зокрема, у сфері публічного владарювання [3, с. 15-16]. Тобто, науковець доводить, що політичні права і свободи в Україні: а) належать індивідам, індивідуальним суб'єктам (громадянам); б) зорієнтовані на забезпечення їх участі в різних сферах суспільно-політичного життя (насамперед, у сфері публічного владарювання); в)

досліджувані права надають можливість громадянам брати участь у формуванні та здійсненні влади, забезпечують соціальну (перш за все, політичну) активність у сфері, що безпосередньо не пов'язана з владарюванням.

Однак дослідниця, як і попередні автори, також не змогла уникнути ототожнення поняття «політичні права» із суб'єктивними правами. Крім цього, спірною вважаємо тезу ученого про те, що реалізація політичних прав забезпечує соціальну (насамперед, політичну) активність громадян, радше така активність (соціально-активна правомірна поведінка) є способом реалізації досліджуваних прав громадян.

У своєму дослідженні, присвяченому місцю громадянських і політичних прав та свобод у системі прав людини, Ю. Кириченко доходить висновку про те, що «політичні права і свободи людини і громадянина – це закріплені конституційними нормами можливості громадян брати активну участь у суспільно-політичному житті, виявляти свою громадянську позицію відносно дій органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, а також воля народу, що спрямована на розвиток демократії в державі» [6, с. 129].

У цілому поділяючи вищенаведений підхід ученого до інтерпретації досліджуваного феномену, водночас зауважимо, що воля народу – це не можливість, а: «1. Одна із функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки. // Досягти своєї мети, рішучість. 2. Бажання, хотіння. // Вимога, наказ» [7, с. 157].

Заслуговує на увагу інтерпретація досліджуваного поняття, надана В. Федоренком, який визначає політичні права у такий спосіб: «це встановлені Конституцією та законами України форми політичної участі громадян в управлінні державними справами, зміст яких передбачає об'єднання в політичні партії та інститути громадянського суспільства, участь у виборах, референдумах і мирних зібраннях, звернення з петиціями до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [8, с.81].

Крім цього, автор додає, що: 1) політичні права і свободи людини і громадянина належать виключно громадянам України, які досягли 18 років і набули повної правосуб'єктності (за винятком права на свободу об'єднання в громадські (не політичні) організації та права на індивідуальні та колективні звернення); 2) на відміну від громадянських (особистих, невідчужуваних) прав «політичні права можуть обмежуватися відповідно до закону, в інтересах національної безпеки та громадського порядку, а також стосовно громадян України, які у судовому порядку визнані недієздатними» [8, с. 81].

Аналіз вищевказаних положень, наданих В. Федоренком в контексті інтерпретації поняття «політичні права і свободи громадян України», дає підстави для таких умовиводів: 1) досліджуване поняття автор помилково

ототожнює з формами політичної участі громадян в управлінні державними справами; 2) слід уточнити, що право на свободу об'єднання громадян в політичні партії є не участю громадян в управлінні державними справами, а необхідною передумовою такої участі; 3) щодо вказівки правника на інститути громадянського суспільства (школу, сім'ю, релігійні організації й ін.), то вони відповідно до чинного конституційного законодавства взагалі не є суб'єктами політичного життя суспільства.

Як можливості людини брати участь у державному та громадському житті, впливати на діяльність різноманітних державних органів, а також громадських об'єднань політичного спрямування (зокрема, права на юридичну правосуб'єктність та громадянство, участь у формуванні представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, участь у державному управлінні суспільством, участь у створенні і діяльності громадських об'єднань, державний захист від порушень буттєвих прав і свобод людини) визначає політичні права і свободи П. Рабінович [9, с. 33].

Вищенаведена дефініція вирізняється тим, що її автор наділяє відповідними можливостями не громадянина, а людину, що не узгоджується з приписами Основного Закону Української держави і суспільства. Крім цього, правник розглядає громадянство як самостійне політичне право.

У своєму підручнику під назвою «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні» А. Колодій та А. Олійник політичні права визначають як можливості людини і громадянина брати участь у громадському та державному житті, вносити пропозиції про поліпшення роботи державних органів, їх службових осіб в об'єднань громадян, критикувати недоліки в роботі, безпосередньо брати участь у різних об'єднаннях громадян [10, с. 174].

Правники акцентують увагу на таких особливостях політичних прав і свобод: 1) їх носіями є лише громадяни нашої держави; 2) досліджувані права мають самостійне значення, що підтверджується існуванням та дією Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; 3) вони можуть бути реалізованими тільки шляхом участі громадян у діяльності відповідних об'єднань, політичних партій, профспілкових організацій, державних структур [10, с. 186].

Вказаний підхід учених не позбавлений суперечності в частині визначення носіїв політичних прав: при формулюванні дефініції «політичні права» дослідники вказують, що це можливості людини і громадянина, але при цьому їх головну особливість убачають у тому, що носіями цих прав є лише громадяни нашої держави.

Отже, врахування різних підходів до інтерпретації політичних прав громадян дає підстави визначити цей політико-правовий феномен у такий спосіб: політичні права громадян – це закріплені в національному

законодавстві (передусім, Основному Законі Української держави і суспільства) можливості громадян України вільно об'єднуватись у політичні партії, брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів публічної влади, що реалізуються в межах конституційно-правових відносин й гарантуються державою.

Список використаних джерел:

1. Боняк В.О. Політичні права громадян : сучасний концепт. *Наше право*. 2025. №1 (25) С. 281-287. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2025-1/NP_2025_1_281.pdf (дата звернення: 30.05.2025).
2. Конституція України Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
3. Шаповал Т. В. Конституційний інститут політичних прав і свобод в Україні. автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 20 с.
4. Погорілко В. Ф. Політичні права громадян. *Юридична енциклопедія* : В 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцикл., 2003. Т. 5: П–С. 636 с.
5. Ільницька У. В. Політичні права і свободи громадян: нормативно-правове забезпечення та механізми реалізації у демократичних державах. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер. : Політологія. 2012. Т. 197, Вип. 185. С. 37-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2012_197_185_9 (дата звернення: 30.05.2025).
6. Кириченко Ю.В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні і контексті європейського досвіду: монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 540 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
8. Федоренко В. Політичні права та свободи людини і громадянина в Україні: поняття, види, характеристика. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1(7). С. 80-87.
9. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
10. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 350 с.

ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕЯКИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

БАШИНСЬКА Дар'я Ігорівна,
викладач кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Згідно зі статтею 3 Конституції України, права і свободи людини, а також їх гарантії, визначають зміст і напрямок діяльності держави. Держава несе відповідальність перед людиною за свою діяльність. Утвердження та захист прав і свобод людини є її першочерговим обов'язком. Активне використання цифрових та інформаційних технологій у повсякденному житті людини призвело до розвитку таких категорій, як цифрові та інформаційні права людини, а також до цифровізації суспільства.

В умовах запровадження в Україні внаслідок збройної агресії воєнного стану захист прав людини є надзвичайно важливим. Цифрові технології стали сильним інструментом, зокрема вони відіграють вирішальну роль у забезпеченні прав людини під час воєнного стану, слугуючи засобом доступу до критично важливих послуг та підтримуючи правову та соціальну допомогу.

Отже, серед основних аспектів використання цифрових інструментів можна виділити створення державних реєстрів, які дозволяють вести централізований облік внутрішньо переміщених осіб та постраждалих осіб від війни, що надає змогу ефективно надавати їм соціальні та правові послуги. Беручи до прикладу Єдину інформаційну базу даних про внутрішньо переміщених, яка створювалась з метою ведення обліку таких осіб; платформа «Дія», що є не тільки способом оперативного надання послуг, а й виступає у якості засобу координації державної допомоги, збору інформації щодо пошкодженого майна та розподілу соціальних виплат; платформа «ЄВідновлення», яка створена з метою забезпечення подачі електронних заявок на отримання компенсації за пошкоджене чи зруйноване майно тощо. Важливим кроком для забезпечення прав людини було прийняття 20 листопада 2024 року Верховною Радою України Закону України «Про облік інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» [1]. Закон передбачає створення Державного реєстру осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України (далі – Реєстр постраждалих осіб), в якому здійснюватимуться: облік громадян, життя та здоров'ю яких завдано шкоди внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України; інформаційні обміни

між державними інформаційними системами, в частині обмінів інформацією про фіксацію шкоди життю та здоров'ю громадян, якої було завдано внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України; облік видатків державного та місцевих бюджетів, бюджетів соціальних фондів, пов'язаних з наданням допомоги та підтримки громадянам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України.

Водночас, створення мобільних додатків для надання юридичної допомоги є досить важливим, оскільки розробка спеціалізованих додатків та чат-ботів дозволяє громадянам отримувати юридичні консультації, дізнаватися про свої права та способи їх захисту.

Ці державні електронні послуги та цифрові інструменти дозволяють громадянам і бізнесу взаємодіяти з органами влади, забезпечувати швидкий доступ до державних послуг, а також координувати фінансову та матеріальну допомогу. Разом вони утворюють комплексну цифрову інфраструктуру, яка сприяє прозорості, ефективності та юридичній підзвітності процесів відновлення в Україні. Таким чином, вони мають потенціал для зменшення бар'єрів у реалізації прав людини, навіть у складних воєнних умовах, і, як наслідок, підвищити ефективність захисту прав людини. Водночас, їх успішна реалізація вимагає відповідного правового регулювання, яке гарантує кібербезпеку та доступність таких послуг для всіх категорій громадян.

Поряд із цим, необхідно виділити проблеми забезпечення прав людини в цифровій сфері під час воєнного стану. По-перше, варто зазначити, що через триваючі бойові дії та руйнування критичної інфраструктури в багатьох регіонах України доступ до інтернету та цифрових платформ став значно ускладненим. Це обмежує можливості громадян реалізувати своє право на отримання соціальних, правових та медичних послуг. Мешканці тимчасово окупованих територій, зон активних бойових дій та внутрішньо переміщені особи є особливо вразливими до цих обмежень. Крім того, нерівний доступ до цифрових технологій, зумовлений як технічними, так і соціально-економічними факторами, стає додатковою перешкодою для реалізації прав людини. Найбільш вразливими групами є люди похилого віку, особи з інвалідністю та мешканці віддалених регіонів, які мають обмежені можливості користуватися цифровими послугами.

При цьому активне впровадження цифрових технологій тягне за собою ризики, пов'язані із забезпеченням конфіденційності персональних даних. Вразливість електронних записів, що містять інформацію про внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від війни та одержувачів соціальної допомоги, створює загрозу витоку даних або несанкціонованого доступу. Масовані кібератаки зловмисників спрямовані на компрометацію або знищення цифрових ресурсів, що збільшує ризики для прав людини.

Чинне законодавство України лише частково враховує конкретні аспекти забезпечення прав людини в цифровому середовищі під час воєнного стану. Зокрема, це Закони України «Про захист персональних даних» [2], «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [3], «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [4] тощо. Під час війни цифровий простір стає майданчиком для інформаційних та кібератак, спрямованих на підриг довіри до державних інституцій, блокування доступу до юридичних та соціальних послуг, поширення дезінформації. Це перешкоджає повній реалізації прав людини, включаючи право на доступ до інформації, правосуддя та соціальної допомоги.

Таким чином, Україна має міцну основу у використанні цифрових інструментів у сфері прав людини, але законодавство потребує вдосконалення з урахуванням міжнародних стандартів та передового досвіду. Тому необхідно розробити та впровадити єдині стандарти захисту персональних даних у воєнних ситуаціях, інтегрувати міжнародний досвід кіберзахисту в правову базу та посилити координацію між державними органами.

Список використаних джерел:

1. Про облік інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України: Закон України від 20.11.2024 р. № 4071-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4071-20#Text> (дата звернення: 20.05.2025).
2. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 20.05.2025).
3. Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 20.05.2025).
4. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 20.05.2025).

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА МІЖНАРОДНИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

ГЕРАСИМЧУК Сергій Сергійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів

З моменту повномасштабного вторгнення минуло вже три роки, але питання захисту прав людини дедалі тільки набувають своєї актуальності. Слід відзначити, що будь який збройний конфлікт призводить до порушенню ряду прав і свобод людини, і перед державою в таких надзвичайних умовах стоїть задача мінімізувати порушення прав людини, виробити реальні заходи захисту які б діяли під час війни. Дана задача є найскладною, але тим не менш її можливо реалізувати. Найбільш вразливими під час війни є право на життя, свободу, особисту недоторканність, право на справедливий суд, право власності, та майже всі права порушуються під час війни. Слід зазначити, що незважаючи на той факт, що під час воєнного стану, відбувається обмеження певних прав, це ніяким чином не впливає на їх захист. Запровадження воєнного стану не використовується задля позбавлення прав. У преамбулі Закону України «Про правовий режим воєнного стану» зазначається, що метою цього нормативно-право-вого акту є «гарантії прав та свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб» [1].

Які ж є міжнародні та національні засоби захисту прав людини? По-перше, найголовніший спосіб захисту – неухильне дотримання Конституції. Основний Закон визначає механізми захисту прав людини, навіть в таких складних умовах як війна. Якщо не буде виконуватися і реалізовуватися Конституція, то всі інші механізми захисту втрачають свою дію.

Наступним національним засобом захисту є Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Для посилення гарантій незалежності та зміцнення інституційної спроможності інституту омбудсмана було здійснено низку заходів: збільшено штатну чисельність установи до 418 працівників; відкрито регіональні представництва омбудсмана у 24 областях; відкрито 7 закордонних представництв і планується відкриття наступних. Діяльність омбудсмана та інших державних інститутів, функціонування мережі безоплатної правничої допомоги у сукупності з іншими правовими механізмами захисту прав людини, у тому числі правом на звернення до ЄСПЛ, визначають можливість забезпечення гарантій прав і свобод людини [2]. Документування злочинів є також інструментом захисту прав людини, оскільки допомагає сформувати доказову базу для притягнення до

відповідальності.

Також найбільш відомими формами захисту прав, свобод та інтересів людини є: захист органами публічної влади (адміністративна форма); захист громадськими організаціями (громадська форма); самозахист; конституційне право на звернення; діяльність органів прокуратури; діяльність системи органів внутрішніх справ; судовий захист та контроль тощо.

Особливе місце у системі гарантій займає Президент України, саме він зобов'язаний сприяти формуванню відповідних методів нагляду та забезпечення реалізації при умови нетерпимого ставлення до будь-яких випадків порушення таких прав і свобод.

Судова форма захисту прав і свобод завжди виступає однією з найефективніших, оскільки здійснюється однією з гілок влади та гарантована Конституцією [3, с.13].

Що стосується міжнародних способів захисту прав людини, то не можна не згадати, про Загальну декларацію прав людини 1948 р, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, який був прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у 1966 році. Незважаючи на те, що Україна відступила від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод», тут є дискреція держави яка обмежена певним критерієм достатності. Адже держави можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань «тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження» [4].

Європейський суд з прав людини займає ключове місце в міжнародній системі захисту прав людини. Як міжнародна судова установа, що діє в системі міжнародного контролю за виконанням Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд відіграє центральну роль. Рішення, винесені Європейським судом, є юридично обов'язковими, остаточними і не підлягають оскарженню [5, с.15].

Отже, якщо підсумовувати міжнародно-правові способи захисту прав людини під час воєнного стану то це: міжнародно-правові акти; міжнародні судові органи; міжнародні органи по спостереженню, контролю за дотриманням основних прав людини (комісії, комітети) та по захисту цих прав (суди, трибунали) [6, с.85].

Незважаючи на достатньо широкий спектр як національних так і міжнародних способів захисту прав людини, проблема порушення прав людини в Україні в умовах воєнного стану залишається і досі невирішеною. Численні порушення прав, особливо права на особисту

недоторканність, право на свободу, право на гідність, не говорячи навіть про право на життя яке завжди порушується під час збройних конфліктів, зумовлені передусім тим, що існує відсутність ефективного контролю з боку міжнародних спостерігаючих організацій, та міжнародних органів, недосконалість національної правової системи та правосвідомості. Будь-які обмеження прав людини повинні бути обґрунтованими і відповідними ситуації.

На жаль слід визнати, що на даний час, механізм забезпечення прав і свобод людини в Україні в умовах воєнного стану не виконує покладених на нього завдань. Надзвичайно важливим є не тільки розробка механізмів захисту прав людини, але і їх реалізація. Вбачаємо за необхідне посилення контролю з боку міжнародних організацій щодо порушення прав та свобод, швидке реагування, фіксація та регулярний моніторинг обмежень прав людини з оцінкою необхідності та пропорційності таких обмежень, належно сигналізуючи державним органам про наявні порушення чи неактуальність обмежень міжнародних органів на порушення прав. Слід не зменшувати роль правозахисних організацій, які грають ключову роль у забезпеченні прав людини під час воєнного конфлікту, зокрема через документування порушень, правову допомогу та адвокацію на національному та міжнародному рівнях. На нашу думку, для реалізації і забезпеченні механізмів захисту права людини під час воєнного стану є негайна, яка підлягає широкому розголосу реакція міжнародної громадськості, яка має важелі впливу на політичному рівні, а також спрощення процедури звернення до Європейського суду з прав людини.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим правового стану: Закон України від 12.05.2015 р № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
2. Україна на шляху до ЄС: захист прав людини в умовах війни. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-na-shliakhu-do-ies-zakhyst-prav-liudyny-v-umovakh-viiny> (дата звернення: 30.05.2025).
3. Старков І.О., Биков О.М. Загальнотеоретичні аспекти забезпечення прав людини під час війни. *Legal Bulletin* No 1 (11), 2024. С. 10-15.
4. Як через війну в Україні обмежувалися права людини (повний список). *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/yak-cherez-viynu-v-ukrayini-obmezhuvalisya-prava-lyudini-povniy-spisok.html> (дата звернення: 30.05.2025).
5. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2025. № 1(52). С. 9-21.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 9-те, зі змінами. Львів: Край. 2007. 192 с.

ЄВРОПЕЙСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ ЦИФРОВИХ ПРАВ І ПРИНЦИПІВ ЯК ОРІЄНТИР КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЦИФРОВИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

ГУДЗЬ Тетяна Іванівна,
кафедри конституційного і
міжнародного права та прав людини
Харківського національного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент

Цифрові права та свободи є невід'ємним елементом сучасного демократичного правопорядку, який зазнає докорінних трансформацій під впливом цифровізації. У ХХІ столітті такі фундаментальні права, як свобода вираження поглядів, право на повагу до приватного життя, право на доступ до інформації та захист персональних даних, перестають існувати виключно в традиційній, аналоговій формі. Їх реалізація дедалі більше зумовлюється доступом до цифрової інфраструктури, зокрема алгоритмічних систем, онлайн-платформ і телекомунікаційних мереж, які одночасно розширюють можливості для здійснення прав і створюють нові виклики та загрози. У зв'язку з цим постає питання переосмислення місця цифрових прав у системі конституційного регулювання, особливо в державах, що прагнуть до гармонізації з європейськими правовими стандартами, зокрема в Україні.

У цьому контексті ключового значення набуває Європейська декларація цифрових прав і принципів для цифрового десятиліття, схвалена в межах міжінституційної домовленості між Європейською комісією, Європейським парламентом і Радою Європейського Союзу у січні 2022 року. Вона є політичним документом, що визначає вектор цифрової трансформації в Європі на основі поваги до людської гідності, свободи, рівності та основоположних прав людини [1]. Попри те, що Декларація не має обов'язкової юридичної сили, її положення слугують нормативною орієнтацією для розроблення державної політики у сфері цифрового розвитку та прав людини як у країнах-членах ЄС, так і в державах-кандидатах, зокрема в Україні, яка у 2022 році отримала відповідний статус.

У Декларації визначено шість базових напрямів цифрових прав і принципів: 1) залучення та цифрова солідарність; 2) свобода вибору в цифровому середовищі; 3) участь у цифровому суспільстві; 4) безпечний цифровий простір; 5) стійкість і сталий розвиток; 6) права та умови праці в цифрову епоху. Особливу увагу приділено праву на доступ до високоякісного підключення, доступності цифрових послуг, прозорості й підзвітності алгоритмів, захисту персональних даних, а також праву на відключення від цифрового середовища ("right to disconnect") [1]. Таким

чином, цифрові права включають не лише свободу вираження поглядів в інтернеті чи захист персональних даних, а й забезпечення доступу до цифрової інфраструктури, прозорість алгоритмічних рішень, контроль за використанням персональних даних, захист від непрозорих або дискримінаційних автоматизованих процесів, а також право на рівний і недискримінаційний доступ до онлайн-середовища. Такий розширений підхід відображає трансформацію системи прав людини під впливом цифровізації та свідчить про формування нового покоління прав людини – цифрових, які не зводяться до модифікації класичних прав, а постають як самостійна правова категорія, що охоплює інформаційні, комунікаційні та соціальні аспекти у цифровому вимірі. Це, своєю чергою, вимагає нормативного закріплення цих прав на рівні законодавства, здатного адекватно реагувати на трансформацію суспільних відносин у цифровому вимірі.

Слід зазначити, що на сьогодні у Конституції України відсутній окремий розділ або блок статей, присвячений цифровим правам і свободам. Відповідні положення закріплено лише фрагментарно – переважно у статті 32 (право на приватність), статті 34 (свобода думки і слова), статті 40 (право на звернення), – без урахування особливостей цифрового середовища. Відсутність належного врегулювання цих прав на конституційному рівні не компенсується і на рівні національного законодавства. Чинна нормативна база, сформована ще до масштабної цифрової трансформації (зокрема Закони України «Про інформацію» та «Про захист персональних даних»), й не відповідає сучасним викликам, таким як алгоритмічне управління, масове збирання персональних даних, використання систем штучного інтелекту та цифрова дискримінація. Вона також не відображає вимог Загального регламенту із захисту персональних даних (GDPR), який встановлює високі стандарти прозорості, контролю та безпеки обробки персональної інформації [2, с. 47]. Тим часом загрози, пов'язані з цифровізацією – використанням алгоритмічного управління, функціонуванням систем штучного інтелекту, масовим збиранням персональних даних і ризиками цифрової дискримінації – вже суттєво впливають на права людини.

В умовах сучасної реальності, зокрема повномасштабної війни та зростання загроз цифровій безпеці, питання захисту цифрових прав набуває особливої актуальності. За таких обставин їх конституційне закріплення є не лише кроком у напрямі гармонізації з правом Європейського Союзу, а й відповіддю на внутрішні потреби українського суспільства, яке стикається з масштабними викликами цифрової доби. Збройна агресія росії супроводжується як воєнними діями, так і інтенсивними інформаційними та кібернетичними атаками, які становлять серйозну загрозу правам людини у цифровому середовищі. Практики блокування онлайн-ресурсів, поширення дезінформації через цифрові

платформи, несанкціонованого збору та використання персональних даних демонструють уразливість інформаційного простору. Це підтверджує необхідність конституційного закріплення цифрових прав як інструменту забезпечення належного рівня захисту не лише для особи, а й для демократичного устрою загалом. Як справедливо зазначає Н. Верлос, такі права, як право на захист персональних даних, право на інформаційне самовизначення, право на анонімність та право на забуття, вже мають доктринальне визнання як окрема група прав, що потребують належного нормативного оформлення [3, с. 130]. У сучасних умовах цифровий простір перестає бути суто технічною сферою – він трансформується на ключове середовище реалізації особистих, соціальних і політичних прав. Саме тому гарантування цифрових прав має здійснюватися на рівні Основного Закону як передумова ефективного реагування на виклики цифрового середовища та збереження конституційних основ демократичної держави.

Захист вразливих категорій населення становить окремий виклик цифрової трансформації. Особливо гостро це проявляється під час війни, коли цифрові технології дедалі більше впливають на доступ до освіти, інформації та публічних послуг. Європейська декларація не лише проголошує принцип цифрової інклюзії, а й зобов'язує держави забезпечити «доступне, безпечне і повноцінне онлайн-середовище для всіх без винятку» [1]. Це положення узгоджується з принципами рівності та недискримінації, закріпленими в Конституції України, проте в умовах цифровізації потребує актуалізації крізь призму цифрових прав. Без дієвих конституційних гарантій рівного доступу до цифрового середовища, представники вразливих груп ризикують опинитися на периферії суспільного життя, що суперечить принципам соціальної держави й унеможливорює повноцінну реалізацію цифрових прав людини.

З огляду на зміст Європейської декларації цифрових прав і принципів, Україна має всі підстави переглянути підходи до конституційного регулювання цифрових прав. У цьому контексті варто розглядати два можливих сценарії: перший – внесення змін до чинних положень, зокрема доповнення статті 32 Основного Закону нормою про захист приватності у цифровому середовищі; другий – включення окремої статті (або кількох взаємопов'язаних статей), що встановлюють загальні цифрові права та принципи. На рівні Конституції доцільно чітко зафіксувати право кожної людини на безпечний, вільний і недискримінаційний доступ до цифрового простору; право на захист персональних даних і цифрову приватність; право контролювати обіг власних даних; а також право на прозорість і підзвітність алгоритмічних систем, які впливають на реалізацію її прав у цифровому середовищі. Таке закріплення сприяло б ефективнішому захисту прав людини у сфері цифрових технологій та усуненню наявних прогалин правового

регулювання.

Таким чином, проведений аналіз підтверджує, що сучасні цифрові виклики вимагають конституційного переосмислення прав людини в Україні. Європейська декларація цифрових прав і принципів, у якій йдеться про необхідність захисту приватності, алгоритмічну прозорість, недискримінаційний доступ до цифрового середовища, може бути орієнтиром для вдосконалення Основного Закону. У цьому контексті доцільним є системне доповнення Розділу II Конституції України положеннями, що закріплюють цифрові права і свободи. При цьому конституціоналізація цифрових прав має розглядатися не лише як відповідь на технологічні зміни, а як елемент цілісної державної політики, спрямованої на гарантування гідності, автономії та основоположних прав особи в умовах цифрового середовища.

Список використаних джерел:

1. Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade. *European Commission* : сайт. 15.12.2022. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/european-declaration-digital-rights-and-principles> (дата звернення: 30.05.2025).

2. Гудзь Т. І., Каланча А. А. Європейські стандарти захисту персональних даних та їх імплементація в Україні. *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 31 трав. 2023 р.). Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 46–49.

3. Верлос Н. В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 129–133. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.21> (дата звернення: 30.05.2025).

ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА РЕАЛІЗАЦІЮ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД В УКРАЇНІ

КОЛОМІЄЦЬ Юрій Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного і
міжнародного права та прав людини
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Цифровізація стала визначальним чинником трансформації суспільних відносин у ХХІ столітті. В Україні цей процес набув особливої динаміки в умовах повномасштабної війни, коли цифрові технології стали не лише інструментом модернізації, а й засобом забезпечення життєдіяльності суспільства і держави. Водночас цифрова трансформація висуває нові виклики для реалізації та захисту конституційних прав і

свобод, зокрема приватності, свободи вираження поглядів у цифровому середовищі, доступу до інформації та захисту персональних даних. У зв'язку з цим особливу увагу привертає відповідність процесів цифрової трансформації принципам верховенства права, правової визначеності та пропорційності, дотримання яких є необхідною умовою легітимності будь-яких державних рішень, у тому числі в умовах воєнного стану. Ці нові умови змушують по-новому оцінити роль держави в гарантуванні основоположних прав у цифрову епоху.

Позитивний потенціал цифровізації виявляється насамперед у розширенні доступу до публічних послуг. Впровадження платформи «Дія» дозволило громадянам дистанційно отримувати документи, подавати заяви та взаємодіяти з державними інституціями, що набуло особливого значення в умовах обмеженого пересування під час війни. Водночас цифрова взаємодія з органами публічної влади передбачає масштабне збирання та обробку персональних даних, що потребує належного правового регулювання з огляду на вимоги статті 32 Конституції України [1], яка гарантує кожному право на недоторканність особистого і сімейного життя.

Реалізація цього права в цифровому середовищі стикається з низкою нових викликів. Йдеться не лише про захист традиційних персональних даних, а й про забезпечення конфіденційності цифрової поведінки особи – історії пошуку, метаданих, електронного листування, дій у соціальних мережах. У світлі сучасної практики Європейського суду з прав людини цифрова активність особи трактується як складова приватного життя, і будь-яке втручання держави в цю сферу має відповідати критеріям легітимності, необхідності та пропорційності [2].

Виклики у сфері цифрової приватності ще більше загострюються в умовах повномасштабної війни. Масове використання цифрових платформ, таких як «Дія», хоч і забезпечує безперешкодний доступ до послуг, водночас супроводжується збиранням чутливої інформації – біометричних даних, медичних записів, геолокаційних відомостей. На цьому тлі загрози кібератак, викрадення персональних даних та підриву інформаційної інфраструктури значно ускладнюють виконання державою зобов'язань щодо забезпечення права на приватність. У зв'язку з цим «захист персональних даних має розглядатися не лише крізь призму інформаційної безпеки, а і як елемент реалізації основоположних прав людини, порушення яких може мати фатальні наслідки» [3, с. 48].

У той час як цифрові сервіси створюють виклики для захисту приватності, вони водночас радикально трансформують сферу свободи вираження поглядів у цифровому середовищі та доступу до інформації. Соціальні мережі й онлайн-платформи стали ключовими інструментами комунікації, політичної мобілізації та доступу до новин. Водночас цифрове середовище сприяє поширенню дезінформації, маніпулятивного контенту,

мови ворожнечі. Реакція держави на ці виклики має бути юридично виваженою: обмеження свободи слова повинні відповідати критеріям законності, необхідності та пропорційності, закріпленим у практиці ЄСПЛ. Будь-яке втручання, зокрема тимчасове блокування онлайн-ресурсів, повинно мати чітке правове обґрунтування, не бути довільним і не порушувати сутнісне ядро права на свободу вираження поглядів.

Однак цифрова трансформація ставить під загрозу реалізацію конституційних прав не лише через втручання держави чи зовнішні загрози. Вона також виявляє глибокі соціальні розриви в доступі до цифрових благ. Важливою проблемою, яку цифровізація загострила, є цифрова нерівність. Попри наявні національні програми розвитку цифрових навичок, частина громадян залишається фактично виключеною з цифрового простору через відсутність доступу до якісного інтернету, недостатній рівень цифрової грамотності або соціальні бар'єри [4]. Така нерівність ускладнює реалізацію цілого комплексу прав – від доступу до адміністративних послуг і правосуддя до можливості участі в суспільному житті, зокрема через інформування, звернення до органів влади та використання механізмів електронної демократії.

У процесі цифрової трансформації поряд із розширенням доступу до державних сервісів виявляються нові ризики для реалізації конституційних прав і свобод. Якщо цифрова нерівність обмежує частину громадян у доступі до публічних послуг і інформації, то не менш значущим викликом постає загроза зовнішнього втручання у цифрове середовище. Кібербезпека набуває ключового значення для гарантування таких прав, як приватність, свобода вираження поглядів і захист персональних даних. Масштабні кібератаки, витoki конфіденційної інформації, підриг роботи державних інформаційних систем – усе це підриває спроможність держави забезпечувати охорону базових прав людини в цифрову епоху. У цих умовах необхідне не лише посилення технічного захисту, а й належне правове регулювання, процедурна прозорість діяльності уповноважених органів і ефективний громадський контроль за сферою кібербезпеки [5, с. 475].

Важливою складовою забезпечення конституційних прав у цифровому середовищі є адаптація національного законодавства до європейських стандартів у сфері цифрових прав. Угода про асоціацію з ЄС, а також участь України в програмах Digital Europe та EU4Digital передбачають поступове приведення українських нормативних актів у відповідність до вимог Європейського Союзу, зокрема в частині захисту персональних даних. Імплементация європейських стандартів, зокрема вимог GDPR, має потенціал значно зміцнити захист персональних даних в Україні, проте цей процес вимагає належного нормативного та інституційного забезпечення і не повинен зводитися до формального перенесення окремих положень в національне законодавство [3, с. 48].

У відповідь на внутрішні та зовнішні виклики цифрова політика України дедалі активніше орієнтується на європейські стандарти правового регулювання. Європейський підхід також ґрунтується на визнанні цифрових прав як невід'ємної складової фундаментальних свобод. Європейська декларація цифрових прав і принципів закріплює принципи цифрової інклюзії, недискримінації, доступу до мережі, прозорості алгоритмів і цифрової безпеки як ключові орієнтири демократичної цифрової трансформації [6]. Інтеграція цих стандартів в українське правове поле відкриває можливості для сутнісного оновлення системи забезпечення прав і свобод людини в умовах цифрової трансформації, з урахуванням кращих європейських практик.

У результаті проведеного дослідження можна дійти таких висновків:

Аналіз впливу цифровізації на реалізацію конституційних прав і свобод в Україні засвідчив, що цифрова трансформація є не лише технологічним явищем, а чинником правової трансформації, що змінює механізми реалізації основоположних прав людини. Цей процес має неоднозначний характер: поряд із позитивними змінами у доступі до прав і свобод він супроводжується появою нових ризиків, зокрема у сфері контролю над персональними даними та інформаційної безпеки.

Цифровізація сприяє спрощенню доступу до державних сервісів, розширює можливості участі громадян у публічному житті та забезпечує оперативну взаємодію з органами влади. В умовах воєнного стану ці інструменти стали важливою складовою підтримання державної функціональності та надання соціальних послуг. Водночас цифрове середовище актуалізувало виклики у сфері захисту приватності, свободи вираження поглядів у цифровому середовищі, протидії дезінформації, цифрової нерівності та зростання кіберзагроз.

Європейська інтеграція України передбачає адаптацію цифрової політики до правових стандартів Європейського Союзу. Особливої ваги набуває імплементація положень у сфері захисту персональних даних, цифрових прав і прозорості алгоритмічного регулювання. Результативність цього процесу залежить не лише від формального наближення нормативної бази до вимог ЄС, а й від розвитку цифрової грамотності, залучення громадянського суспільства та послідовного утвердження пріоритету прав людини в цифровому середовищі.

Отже, цифровізація стала невід'ємною складовою розвитку правової системи України, яка потребує оновлення нормативно-правової бази, адаптованої до цифрових реалій. Забезпечення реалізації конституційних прав у цьому середовищі вимагає не лише технічних рішень, а й перегляду підходів до правозастосування, законодавчого врегулювання нових сфер та утвердження пріоритету прав людини у всіх аспектах цифрової політики. Баланс між цифровими інноваціями та дотриманням конституційних прав можливий лише за умови дотримання принципів верховенства права,

пропорційності, підзвітності влади та прозорості нормативних і управлінських рішень, що впливають на реалізацію прав у цифровому середовищі.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.05.2025).

2. Case of Ahmet Yildirim and others v. Turkey № 3111/10. 18 December 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115705> (дата звернення: 20.05.2025).

3. Гудзь Т. І., Каланча А. А. Європейські стандарти захисту персональних даних та їх імплементація в Україні. *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 31 трав. 2023 р.) / МВС України, ХНУВС, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 46–49.

4. Саволайнен І. П., Філіпенко Л. В., Колєватов О. О. Соціальні наслідки цифрової нерівності в українському суспільстві в контексті глобалізації. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. № 6. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15126266> (дата звернення: 20.05.2025).

5. Тверезовська К. С. Поняття, види та значення цифрових прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 472–476. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/119> (дата звернення: 20.05.2025).

6. Декларація цифрових прав і принципів: цінності ЄС і громадяни в центрі цифрової трансформації. *Eureporter* : сайт. 16.11.2021. URL: <https://uk.eureporter.co/politics/european-commission/2022/11/16/declaration-on-digital-rights-and-principles-eu-values-and-citizens-at-the-centre-of-digital-transformation/> (дата звернення: 20.05.2025).

**ЗАГРОЗА ЗБЕРЕЖЕННЮ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ДОСТАТНІЙ
ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ
НЕСТАБІЛЬНОСТІ, СПРИЧИНЕНОЇ ТОРГОВЕЛЬНИМИ
ВІЙНАМИ АДМІНІСТРАЦІЇ ДОНАЛЬДА ТРАМПА**

МАЛЬЦЕВ Вадим Віталійович,
викладач кафедри протидії кіберзлочинності
Навчально-наукового інституту № 4
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Право людини на гідний рівень життя – ключова складова соціально-економічних прав, визнана міжнародною спільнотою вже на етапі кодифікації фундаментальних засад повоєнного правопорядку. Так в Преамбулі Статуту ООН проголошено прагнення «сприяти соціальному

прогресу та покращенню умов життя» [1], а стаття 25 Загальної декларації прав людини містить в собі деталізовані матеріальні вимоги – від належного житла й харчування до медичної допомоги та соціального забезпечення [2]. З того часу в «цивілізованому світі» ідея матеріальної гідності стала не лише моральним, а й юридичним показником успішності державної політики: сучасні держави, приймаючи економічні рішення, вимушені корелювати їх із обов'язком зберігати рівень життя, «достатній для підтримання здоров'я та добробуту» населення.

В такому контексті протекціоністський розворот Сполучених Штатів у 2017–2021 рр., та його подальша радикалізація у 2025 році, означив зміщення парадигми від ліберальної торгівлі до неомеркантилістського бачення, в новій реальності тарифи стали універсальним інструментом політичного тиску та досягнення своїх цілей. Адміністрація Дональда Трампа позиціонує митні бар'єри як засіб «знову зробити Америку великою» шляхом повернення виробництва та омріяної «реіндустріалізації Америки», водночас, – як фіскальний ресурс, ігноруючи їхню фактичну «вартість» для споживача та бізнесу [3]. Ця логіка будується на хибному припущенні, ніби негативні ефекти тарифів не вплинуть на економічні можливості пересічної людини, однак навіть інтуїтивно зрозуміло, що руйнування глобальних ланцюгів постачання в сучасному світі невідворотно нанесе удар по всім жителям нашої планети.

Економічний вплив тарифного наступу США проти близьких партнерів, зокрема Канади й Мексики, рельєфно висвітлюють фактичний розрив між заявленою та реальною соціально-економічною ефективністю. Дослідження Brookings Institution засвідчили: введення 25-відсоткових мит зумовлює скорочення зайнятості у США щонайменше на 177 000 робочих місць, а у випадку дзеркальної відповіді партнерів втрати сягають понад 400 000 [4]. Також варто згадати прогноз Peterson Institute for International Economics, в ході моделювання довгострокових впливів трьох сценаріїв тарифної ескалації робиться висновок, що кожний із них неминуче призводить до зниження ВВП, падіння інвестицій та реальної заробітної плати, що йдуть в комплекті з інфляційним шоком у перші роки після запровадження заходів [5]. Це наочно демонструє, що тарифна політика стає не локалізованим торговельним інструментом, а комплексною загрозою, яка розгортається в площині соціально-економічних прав.

Такі політичні реалії ставлять під загрозу саме право на достатній життєвий рівень: зростання митних ставок тягне за собою зростання цін на товари першої необхідності; падіння інвестицій урізає можливе створення нових робочих місць; а відтік капіталу та зростання вартості кредитів знижують доступність житла й медичних послуг. Наведені загрози множаться завдяки мультиплікатору ланцюгів постачання: зростання цін на імпорتنі комплектуючі підвищує кінцеві споживчі ціни, що вимагає корекції реальних доходів, аби втримати купівельну спроможність

домогосподарств. У соціально-правовому розрізі держава-ініціатор протекціоністських заходів йде на множинний ризик: вона порушує економічну автономію споживача, значно зменшує доступність основних товарів і не захищає населення від опосередкованого впливу торговельних шоків. Тож тарифні війни адміністрації Трампа перетворюють класичний інструмент зовнішньоекономічної політики на джерело системного ризику для матеріального добробуту мільйонів людей по всій поверхні Землі.

Дослідження SSRN, проведене на основі моделі International Trade Closeness, доводить, що системне підвищення тарифів породжує перманентні «deadweight losses» – структурні дисбаланси, що перетворюють зростання витрат на імпорт у стійке підвищення цін на товари першої необхідності [6]. Варто зазначити, що домогосподарства з нижчим доходом витрачають дедалі більшу частку бюджету на базові споживчі кошики, а отже, втрачають можливість задовольняти інші соціально значущі потреби, що прямо підриває матеріальний компонент гідного життєвого рівня.

Симуляційні розрахунки СЕРП, змодельовані для «повномасштабної» тарифної ескалації 2025 р., показують, що глобальні торгові потоки падають на 3,4 %, а світовий ВВП скоротиться на 0,5 %. Найсуттєвіше падіння конкурентоспроможності зафіксовано саме у США та Китаї, через переривання технологічних ланцюгів вартості та збільшення собівартості кінцевого продукту [7]. Окрім того, зміщення попиту до більш дорогих субститутів і зменшення обсягів виробництва формують дефіцит робочих місць у секторах, що залежать від транскордонних поставок.

Попри публічні декларації керівництва США про «збереження рівня життя», тарифна доктрина демонструє негативну динаміку: збільшення ставки позик і розширення державного боргу підвищують капіталізовані витрати на житло, освіту та охорону здоров'я, що звужує споживчі можливості домогосподарств [8]. Наочним індикатором соціальної уразливості виступає різниця у реальній заробітній платі до і після введення мит: розрахунки Penn Wharton Budget Model свідчать, що купівельна спроможність середньостатистичної сім'ї в США опускається на 5 % [9].

Варто зазначити, що не дивлячись на знаходження США в епіцентрі цього економічного шторму, найбільші наслідки отримають саме менші економіки, адже розрив економічних ланцюгів між США та КНР створює загрози споживанню абсолютно по всьому світі, але при цьому в умовах сьогодення Україна має значно меншу економічну міцність у порівнянні зі згаданими економічними гігантами.

У підсумку правові наслідки протекціоністської політики адміністрації Дональда Трампа засвідчують, що митна ескалація не є нейтральним інструментом торговельного впливу, а стає каталізатором

системних «deadweight losses», що руйнують матеріальне благополуччя людей по усьому світі [6; 9]. У ситуації глобалізації економіки тарифна війна між двома найбільшими економіками стала шоком для світових ланцюгів вартості, держава-ініціатор фактично експортує соціальні ризики, а не лише економічні витрати. У випадку, якщо ситуація не стабілізується варто очікувати глобальні негативні наслідки для всіх країн, які хоча б трохи залежать від глобальних ланцюгів постачання, а основні збитки на собі відчувати будуть саме пересічні громадяни.

Список використаних джерел:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй : прийнятий 26.06.1945, набув чинності 24.10.1945. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення: 20.05.2025).
2. Загальна декларація прав людини : прийн. і проголош. резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата звернення: 20.05.2025).
3. Rediker D. A. The consequences of Trump's tariff threats. Brookings Institution. 11.12.2024. URL: <https://www.brookings.edu/articles/the-consequences-of-trumps-tariff-threats/> (дата звернення: 20.05.2025).
4. Meltzer J. P. Trump's 25% tariffs on Canada and Mexico will be a blow to all 3 economies. Brookings Institution. 03.02.2025. URL: <https://www.brookings.edu/articles/trumps-25-tariffs-on-canada-and-mexico-will-be-a-blow-to-all-3-economies/> (дата звернення: 20.05.2025).
5. McKibbin W. J. The US revenue implications of President Trump's 2025 tariffs. Peterson Institute for International Economics. 04.2025. URL: <https://www.piie.com/publications/piie-briefings/2025/us-revenue-implications-president-trumps-2025-tariffs> (дата звернення: 20.05.2025).
6. Ruiz Estrada M. A., Koutronas E. International Trade Closeness: The Impact of Tariff Policies on U.S.-China Trade Relations. SSRN. 19.03.2025. URL: <https://ssrn.com/abstract=5167487> (дата звернення: 20.05.2025).
7. Bouët A., Sall L. M., Zheng Y. Towards a Trade War in 2025: Real Threats for the World Economy, False Promises for the US. CEPII Working Paper 2025-03. 02.2025. URL: https://cepii.fr/PDF_PUB/wp/2025/wp2025-03.pdf (дата звернення: 20.05.2025).
8. Hudson M. Economic Rationality of Trump's Tariffs in Light of the New Classical Paradigm. ResearchGate. 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/390587923_Economic_Rationality_of_Tump%27s_Tariffs_in_Light_of_the_New_Classical_Paradigm (дата звернення: 20.05.2025).
9. Penn Wharton Budget Model. The Economic Effects of President Trump's Tariffs. 10.04.2025. URL: <https://budgetmodel.wharton.upenn.edu/issues/2025/4/10/economic-effects-of-president-trumps-tariffs> (дата звернення: 20.05.2025).

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

РИБАЛКО Гліб Сергійович,
доктор юридичних наук, професор,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

З початком російської агресії на сході України у 2014 році, а згодом і з повномасштабним вторгненням у лютому 2022 року проблема законодавчого регулювання реабілітації військовослужбовців і ветеранів війни набула особливого значення. Ще більших масштабів означена проблема набула у 2022 році і пов'язано це з тим, що стрімко зростає як кількість військовослужбовців задіяних у бойових діях, так і сама інтенсивність бойових дій, і, як наслідок, чисельність військовослужбовців, які потребують реабілітації, продовжує стрімко зростати.

І тут слід звернути увагу не те, що по-перше, спеціальне правове регулювання медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців, що пов'язане з воєнним конфліктом на 2014 рік було майже відсутнє, а по-друге, значна кількість нормативно-правових актів, що були прийняті протягом 2014-2024 років свідчить про відсутність цілісної системи реабілітаційних послуг, яка б охоплювала всі етапи і види реабілітаційної допомоги. І, як наслідок, доступ до реабілітації все ще ускладнений для ветеранів війни, які її потребують.

Так, наприклад, до системи нормативно-правових актів, що регулюють порядок надання заходів реабілітації, визначають їх види та порядок фінансування віднесено: укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази профільних міністерств. Так, Указом Президента України від 23.08.2020 р. № 342/2020 визначені напрями розвитку, стандарти послуг і джерела фінансування системи фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни та членів їх сімей, сімей загиблих (померлих) ветеранів війни.

Щодо актів Кабінету Міністрів України, котрі безпосередньо стосуються заходів реабілітації військовослужбовців та ветеранів війни, то це постанови:

- Про затвердження Порядку надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між військовими формуваннями від 18.10.1999 р. №1923;

- Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті на забезпечення постраждалих учасників Революції Гідності,

учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів сімей загиблих (померлих) таких осіб санаторно-курортним лікуванням від 31.03.2015 р. № 200;

- Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах від 09.12.2015 р. № 702;

- Про затвердження Державного соціального стандарту фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, членів їх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни від 17.11.2021 р. № 1188;

- Деякі питання надання безоплатної психологічної допомоги особам, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей таких осіб та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни і членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 29.11.2022 р. № 338.

Крім того, слід звернути увагу на розпорядження «Про затвердження плану заходів щодо зміни оцінки потреб та механізму їх забезпечення для осіб з обмеженням повсякденного функціонування та реформування проведення медико-соціальної експертизи в Україні» від 26.05.2023 р. №483-р.», а також на наказ МОЗ України «Щодо надання медичної допомоги в умовах воєнного стану військовослужбовцям які беруть участь в операціях об'єднаних сил» від 25.02.2022 № 379, відповідно до якого медична допомога надається усім постраждалим та пораненим цілодобово та безвідмовно, госпіталізація здійснюється у найближчі заклади охорони здоров'я, які спроможні надати допомогу відповідно до профілю ураження.

Значна кількість нормативно-правових актів свідчить про відсутність цілісної системи реабілітаційних послуг, яка б охоплювала всі етапи і види реабілітаційної допомоги. Втім доступ до реабілітації все ще ускладнений для ветеранів війни, які їх потребують.

Водночас варто зазначити, що реформування системи реабілітації в Україні здійснюється у відповідності до змін, внесених до законодавчих актів. Новації у законодавстві свідчать про поступове формування в Україні біопсихосоціальної моделі реабілітації.

Слід звернути увагу, що з прийняттям Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», вирішена проблема

фрагментарності законодавчого регулювання щодо реабілітації. Водночас, необхідність законодавчих змін щодо універсалізації термінології, врегулювання взаємодії між уповноваженими центральними органами виконавчої влади та організаціями, що надають послуги з реабілітації, все ще залишається актуальною.

Також варто звернути увагу й на положення підготовленої та прийнятої ще у 2018 році Воєнно-медичної доктрини України – першого програмного акту в даній сфері, який передбачав поступовий перехід на стандарти НАТО в частині медичного забезпечення ЗСУ, встановлюючи єдині вимоги до організації медичного забезпечення ЗСУ, правоохоронних та розвідувальних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, встановлює правила взаємодії медичних служб різних міністерств та відомств держави для розв’язання медичних проблем військової медицини в умовах надзвичайних ситуацій як у мирний так і у воєнний час, а також під час реальних бойових дій.

Отже, можна констатувати, що нормативно-правове забезпечення медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців перебуває на задовільному рівні. З одного боку, прийнято ряд нормативно-правових актів покликаних вирішити існуючі нагальні проблеми у сфері медичної та психологічної реабілітації, а з іншого – законодавству, що регулює цю сферу притаманні певні недоліки, які потурбують негайного вирішення як шляхом внесення змін до норм діючого законодавства, так і прийняття нових нормативно-правових актів.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО ТА ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ЗВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

СМУЛЬСЬКА Алла Василівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

У нинішніх реаліях воєнного стану забезпечення безпечного та інклюзивного освітнього середовища у закладах освіти в цілому та зокрема у закладах вищої освіти (далі – ЗВО) постає не лише як адміністративне чи педагогічне завдання, а як фундаментальне правове зобов’язання держави та кожної освітньої інституції. Сьогодні система освіти в Україні стоїть перед численними викликами – не лише надавати освітні послуги, а й бути інституціями, що здатні надійно захищати та підтримувати. Тож заклади

освіти в Україні, а ЗВО зокрема, виконуючи свої академічні функції, одночасно перетворилися на осередки безпеки, адаптації та психосоціальної підтримки.

У таких умовах особливого значення набувають правові засади формування безпечного та інклюзивного освітнього середовища, яке має забезпечити безперервність освітнього процесу, збереження академічних прав, а також психологічну стійкість учасників освітнього процесу. Ця проблема має як нормативно-правовий, так і гуманітарно-педагогічний вимір. З одного боку, безпечне середовище повинне ґрунтуватися на законах, підзаконних актах і внутрішніх регламентах. З іншого – воно має бути чутливим до потреб реальних людей, які переживають війну.

Право людини на освіту – це основоположне право людини, що закріплюється угодами та конвенціями, зокрема ст. 26 Загальної декларації прав людини [1] та ст. 24. п. 2 (е), ст. 28 Конвенції про права дитини [2], регулюється ст. 53 Конституції України [3], у ст. 3 Закону України «Про освіту» [4], у ст. 4 Закону України «Про вищу освіту» [5]; ст. 5 п. 7; 7, 12, 18 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» № 1207-VII від 15 квітня 2014 року [6]; право на безпеку та захист – відповідно у статтях 3 і 27 Основного Закону [3].

Окрім Конституції України та державних НПА вищої юридичної сили, сьогодні велику роль відіграють накази і листи МОН, зокрема щодо організації освітнього процесу в умовах воєнного стану, про облаштування укриттів, розпорядження і постанови КМУ, зокрема щодо посилення безпеки освітнього середовища (...) в умовах правового режиму воєнного стану, про створення в будівлях і спорудах закладів освіти захищених просторів [7], а також локальні акти ЗВО, які регламентують організацію укриттів, дистанційного навчання, евакуаційні процедури тощо.

Безпечне освітнє середовище (юридичний термін, визначений ст. 1 Закону України «Про повну загальну середню освіту» [8]) – це не лише про фізичний простір. Тут варто також урахувати такі складові цього поняття як дотримання встановлених зазначеною вище статтею норм і правил; безпека надання послуг з харчування; відсутність фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації та дискримінації за будь-якою ознакою, булінгу; неприпустимість уживання алкоголю та заборонених речовин; цифрова та соціальна безпека тощо.

Умови війни особливо загострюють розуміння інклюзії, коригують наповнення цього терміна. Говорячи про інклюзію в освіті (зокрема у вищій), мова йде не лише про учасників освітнього середовища з певними фізичними чи когнітивними здібностями, соціальним статусом, етнічним походженням чи релігійними переконаннями, тут варто також враховувати, до якої соціальної групи кожен з них наразі належить – громадяни, які проживають на території, де тривають бойові дії;

внутрішньо переміщені особи; громадяни, що проживають на ТОТ; громадяни, які виїхали закордон; люди з інвалідністю; учасники бойових дій, ветерани АТО, колишні військовополонені, члени сімей військовослужбовців; громадяни, що страждають від впливу травматичних подій, що сьогодні відбуваються в Україні тощо.

Сьогодні справжня інклюзія у ЗВО вимагає застосування нових підходів, зокрема створення гнучких освітніх траєкторій, альтернативних форм складання сесій; дистанційного супроводу, ефективної діяльності служб психологічної підтримки, посад інклюзивних координаторів та інше.

Отже, *інклюзивне освітнє середовище* – це сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей [9].

Однак, як зазначає О. Оржель, розмаїття українського суспільства, що посилося з 2014 року на тлі війни, зокрема за рахунок утворення нових соціальних груп населення (було зазначено вище); різного досвіду під час війни; неоднакових політичних поглядів чи неоднозначного ставлення до подій, що відбуваються; неоднакового стану матеріального забезпечення населення; прірви між тилом і фронтом тощо, які науковиця підкріплює результатами соціологічних досліджень, у подальшому може стати причиною напруги серед громадян, а відтак, щоб цього не відбулося, суспільство через призму владних структур має бути адаптаційно гнучким, щоб уміти пристосовуватися до змін; стійким, щоб протистояти викликам, та обізнаним, щоб реально оцінювати стан речей. Щоб усе зазначене вище вдалося, щоб мати можливість розвиватися, рухатися вперед, суспільство має бути інклюзивним, тобто однаково доступним для всіх [10].

Президент України Володимир Зеленський у Щорічному посланні Президента до Верховної Ради України 19 листопада 2024 року наголосив на необхідності формування «суспільства для всіх», він запропонував План стійкості, складниками якого є «Єдність», «Громади», «Людський капітал» та «Політика героїв» [10, 11], що скеровані на досягнення соціальногогуртування та інклюзії, справедливої турботи держави про громадян різних соціальних та, зокрема, вразливих груп.

Одним з напрямків соціальної інклюзії є безперешкодний доступ до освіти всіма членами суспільства. Розвиток інклюзивного освітнього середовища, у тому числі у закладах освіти, ст. 6 Закону України «Про освіту» визначено серед засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності. Відповідно до ст. 20 Закону України «Про освіту» інклюзивне навчання здобувачів освіти базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників [4].

Забезпечення доступу до якісної освіти кожній людині з урахуванням її індивідуальних потреб та можливостей, зі створенням умов

для розкриття її потенціалу є стратегічною ціллю Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року. Саме у ній підкреслюється, що забезпечення рівних прав та можливостей в освітній сфері для всіх без будь-якої дискримінації є одним із пріоритетних напрямів розвитку сучасної освіти в Україні. Важливого значення набуває створення інклюзивного, безпечного, сприятливого для розвитку освітнього середовища, яке сприяє формуванню життєвих компетентностей, розвитку здібностей та обдарувань кожного, незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, місця проживання, мови спілкування, соціального та майнового стану тощо. Державою мають бути створені відповідні умови та надана необхідна підтримка для того, щоб кожен здобув освіту відповідно до свого потенціалу [12].

У контексті розгляду питання щодо створення безпечного та інклюзивного простору освітнього середовища у ЗВО, на прикладі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна слід зазначити, що стратегічними цілями й намірами Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна до 2030 року визначено пріоритетну ціль 2 «Різноманітність та доступність». У документі йдеться, що метою індивідуальної цілі 2.1. «Продовжувати підтримувати здобувачів освіти з особливими потребами» є підтримка та забезпечення комфортного та якісного навчання осіб з особливими потребами; створення сучасного безперешкодного університетського простору, сприяння наданню таким особам засобів навчання, зокрема, цифрових; врахування потреб повоєнного суспільства, змін на ринку праці в умовах повоєнного відновлення України, особливостей посттравматичного стану суспільства, його окремих груп та індивідів, зокрема, організація гнучкої, зручної та ефективної освіти осіб з особливими потребами [13].

Враховуючи зазначене вище, ЗВО як найбільш універсальні установи та осередки знань і науки, які є рушіями суспільних перетворень, здатні та мають очолити складний процес формування нової суспільної парадигми, що ґрунтуватиметься на засадах соціальної інклюзії, рівного й справедливого ставлення, плекання людського капіталу, єдності. Значна суспільна роль університетів виявляється не лише у сприянні культурному, науковому, технологічному поступу, а й у їх здатності виступати «агентами суспільної гармонії та поступу», тому забезпечення безпечного й інклюзивного середовища у ЗВО є надзвичайно важливим та актуальним завданням сьогодення [10].

Інституційна реакція на організацію безпечного та інклюзивного освітнього середовища у ЗВО повинна бути не лише формальною, а й етичною та людиноцентричною, оскільки тут іде мова перш за все про реальних людей – студентів та викладачів, що потребують захисту, підтримки та поваги. Тут важливо гармонізувати законодавче забезпечення

питання з гуманістичними практиками, зокрема шляхом установлення партнерських відносин з іншими освітніми установами, вироблення чіткої внутрішньої політики освітньої установи та відчутної підтримки сторін – учасників освітнього процесу.

Список використаних джерел:

1. Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата звернення: 20.05.2025).
2. Convention on the Rights of the Child. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (дата звернення: 20.05.2025).
3. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 20.05.2025).
4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20.05.2025).
5. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 20.05.2025).
6. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 20.05.2025).
7. Безпека дітей: накази та листи МОН. URL: <https://osvita.ua/legislation/tag-bezpekashkolyariv> (дата звернення: 20.05.2025).
8. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 20.05.2025).
9. Формування інклюзивного, безпечного, розвивального, мотивуючого освітнього простору: вимога 1.3. URL: <https://ezavdnz.expertus.com.ua/915403> (дата звернення: 20.05.2025).
10. Соціальна інклюзія у вищій освіті України під час і після війни: причини, передумови, підходи та перспективи. *Соціальна інклюзія у сфері вищої освіти: теоретико-концептуальні засади, цільові групи, виміри та індикатори*: монографія / О. Оржель, М. Бойченко, О. Петроє та ін.; за ред. О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2024. С. 6–27.
11. Ми маємо не допустити, щоб хтось у світі засумнівався у стійкості всієї України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/mi-mayemo-ne-dopustiti-shob-htos-u-sviti-zasumnivavsya-u-sti-94497> (дата звернення: 20.05.2025).
12. Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану

заходів з її реалізації на 2024-2026 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.05.2025).

13. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Стратегічні цілі й наміри до 2030 року. URL: https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/Стратегія_2023.pdf (дата звернення: 20.05.2025).

РЕАЛІЗАЦІЯ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ ЖІНОК У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ: РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

ЧАЛАБІЄВА Маріям Рзаївна,
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник
НДІ державного будівництва
та місцевого самоврядування
НАПрН України

В умовах збройної агресії проти України особливої актуальності набуває питання захисту репродуктивних прав жінок, які опинилися у складних життєвих обставинах. Ці обставини можуть бути спричинені не лише загальною нестабільністю, переселенням, втратою членів родини чи джерел доходу, а й сексуальним насильством на війні, обмеженим доступом до медичних послуг або цифрової інфраструктури. У цьому контексті важливу роль відіграють територіальні громади як найближчий до людини рівень публічного управління, який забезпечує реалізацію соціальних послуг, у тому числі у сфері репродуктивного здоров'я.

Репродуктивні права жінок посідають важливе місце у структурі основоположних прав людини та розглядаються як невід'ємна частина права на охорону здоров'я, права на приватність, гідність і вільний розвиток особистості. Їх конституційно-правова природа зумовлює необхідність інтегрованого підходу до їх реалізації, що передбачає не лише медичний, а й соціально-правовий супровід, особливо в умовах складних життєвих обставин, спричинених воєнним конфліктом.

У національній правовій системі України базовими гарантіями реалізації репродуктивних прав виступають норми Конституції України, зокрема стаття 3, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються найвищою соціальною цінністю. Стаття 49 Конституції закріплює право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, що створює правову основу для формування державної політики у сфері репродуктивного здоров'я. Водночас стаття 24 Конституції гарантує рівність прав і свобод,

забороняючи будь-які форми дискримінації, у тому числі за ознакою статі чи соціального статусу [1].

На міжнародному рівні правове регулювання у сфері репродуктивних прав базується на положеннях Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) [2], Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [3], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4], а також програмних документах Всесвітньої організації охорони здоров'я. Ці джерела наголошують на необхідності забезпечення вільного і безперешкодного доступу до медичних послуг у сфері сексуального та репродуктивного здоров'я, а також на обов'язку держав створювати сприятливі умови для реалізації цього комплексу прав.

Збройна агресія проти України суттєво трансформувала умови реалізації репродуктивних прав жінок, поглибивши соціальну нерівність, погіршивши доступ до медичних послуг та створивши нові виклики, зокрема сексуальне насильство, вимушене переміщення, втрату соціальних зв'язків і джерел доходу. Особливо вразливими у цьому контексті є жінки, які виховують дітей самотійно, вагітні жінки, жертви насильства, внутрішньо переміщені особи, жінки з інвалідністю або похилого віку. За цих умов репродуктивні права слід розглядати не лише крізь призму медичної допомоги, але і як об'єкт правового захисту у сфері соціальної політики. Роль територіальних громад у забезпеченні соціальних прав людини, включно з правами у сфері репродуктивного здоров'я, істотно зросла в умовах децентралізації та адміністративно-територіальної реформи в Україні. Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування» та Законом України «Про соціальні послуги», саме органи місцевого самоврядування є відповідальними за організацію, надання та моніторинг соціальних послуг для осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах [5,6].

Територіальні громади отримали не лише формальні повноваження, а й функціональну відповідальність за забезпечення базових соціальних стандартів, у тому числі тих, що безпосередньо стосуються репродуктивного здоров'я жінок. Це включає:

- організацію доступу до інформації щодо планування сім'ї та сексуального здоров'я;
- соціальний супровід жінок, які постраждали від гендерно зумовленого насильства;
- координацію з місцевими медичними закладами щодо доступу до акушерсько-гінекологічної допомоги;
- підтримку жінок під час вагітності та післяпологовий період;
- надання тимчасового житла, матеріальної допомоги та юридичного супроводу.

У реаліях воєнного часу та внутрішнього переміщення населення, на

плечі територіальних громад лягло додаткове навантаження, пов'язане із забезпеченням прав жінок, які втратили домівки, родини, соціальні зв'язки та доступ до медичних ресурсів. Громади змушені оперативно адаптувати свою діяльність, розширювати спектр послуг, формувати партнерські зв'язки з громадськими організаціями, волонтерськими ініціативами та міжнародними структурами. Незважаючи на труднощі, практика окремих громад демонструє, що саме місцевий рівень має найбільший потенціал для вчасного реагування на індивідуальні потреби жінок. За умов політичної волі, професійного менеджменту та активної взаємодії з громадянським суспільством територіальні громади можуть стати ключовими агентами реалізації репродуктивних прав у постконфліктному суспільстві. Таким чином, визнання ролі територіальних громад у цій сфері має не лише адміністративний, але й правовий зміст, оскільки їх діяльність безпосередньо впливає на практичну реалізацію конституційних прав жінок на гідність, охорону здоров'я та соціальний захист.

Цифрова трансформація публічного управління в Україні, активізована у відповідь на виклики пандемії COVID-19, а згодом — збройної агресії Російської Федерації, відкрила нові можливості для надання соціальних послуг у дистанційній, доступній та оперативній формі. У цьому контексті цифровізація розглядається не лише як елемент адміністративної реформи, а й як важливий механізм реалізації прав людини, включаючи репродуктивні права жінок у складних життєвих обставинах.

Серед ключових цифрових інструментів, які впливають на доступ жінок до соціального та медичного забезпечення у сфері репродуктивного здоров'я, слід виокремити:

- Платформу «Дія», яка надає доступ до адміністративних та соціальних послуг, зокрема — подання заяви на допомогу при народженні дитини, призначення допомоги самотнім матерям, реєстрація місця проживання тощо;
- Єдину інформаційну систему соціальної сфери (ЄІССС), яка інтегрує дані про надавачів і отримувачів соціальних послуг та дозволяє швидше виявляти потреби жінок у підтримці;
- Систему eHealth, що забезпечує електронний запис до лікаря, ведення медичних карток, електронні рецепти, включаючи на препарати для контрацепції або гормональної терапії;
- Платформи онлайн-консультацій, які особливо важливі в умовах обмеженого доступу до стаціонарних медичних закладів у прифронтових, окупованих або деокупованих територіях.

Однак, поряд з потенціалом, цифровізація супроводжується низкою викликів, які можуть обмежувати або унеможлиблювати реалізацію репродуктивних прав жінок з числа вразливих груп. По-перше, існує цифрова нерівність — нерівний доступ до інтернету, технічних засобів, а

також низький рівень цифрової грамотності серед частини населення, особливо у сільській місцевості або серед осіб похилого віку. По-друге, виникають ризики для персональних даних, зокрема інформації про репродуктивне здоров'я, яка є надзвичайно чутливою.

Важливо також враховувати соціально-культурні бар'єри, які впливають на довіру жінок до державних сервісів або цифрових платформ, особливо коли йдеться про питання сексуального та репродуктивного здоров'я. Тому цифрові рішення мають бути адаптованими до конкретних потреб цільових груп, культурно чутливими, а також обов'язково доповнюватись офлайн-механізмами підтримки (особистий супровід, очні консультації, виїзні мобільні бригади тощо).

Таким чином, цифровізація соціальних послуг є перспективним напрямом забезпечення репродуктивних прав жінок у постконфліктному періоді. Вона має здійснюватися з урахуванням принципу справедливості, рівного доступу, захисту персональних даних і підтримки цифрової інклюзії, зокрема через освітні ініціативи, технічне забезпечення та залучення громадських організацій.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW): міжнародний документ від 18.12.1979 р. / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 30.05.2025).
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: міжнародний документ від 16.12.1966 р. / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 30.05.2025).
4. Конвенція про захист прав і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 р. / Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 30.05.2025).
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
6. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 25. Ст. 171.

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ ДО ВИМОГ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: СТАН ТА ВИКЛИКИ

БОГДАНОВА Ілона Олександрівна,
студентка першого курсу
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Питання забезпечення правового статусу національних меншин є однією з найважливіших проблем сучасного державотворення, особливо в контексті поліетнічності українського суспільства, необхідності адаптації до вимог Європейського Союзу (ЄС) та в аспекті реалізації в умовах воєнного стану. Стабільний розвиток будь-якої багатонаціональної держави значною мірою залежить від ефективності правових механізмів регулювання міжнаціональних відносин [1]. На нашу думку, вкрай актуальним є аналіз конституційно-правового статусу національних меншин в Україні, визначення нормативно-правових засад його закріплення та особливостей реалізації в умовах сучасних державотворчих процесів та євроінтеграції.

Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні базується на Конституції України, зокрема статті 11, яка гарантує розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності меншин. У статті 24 Основного Закону закріплено рівність громадян перед законом і заборона дискримінації за расовими, етнічними чи іншими ознаками [2]. Ці норми визначають державну політику у сфері захисту прав національних меншин.

Спеціальним законодавчим актом, що регулює правовий статус національних меншин в Україні, є Закон України «Про національні меншини в Україні». Відповідно до цього закону, до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою. Закон встановлює основні права національних меншин, серед яких: право на національну самоідентифікацію, право на користування рідною мовою, право на здобуття освіти рідною мовою, право на розвиток національних культурних традицій, право на використання національної символіки, право на відзначення національних свят, право на сповідування своєї релігії, право на задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, право на створення національних культурних і навчальних закладів та право на будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству [3].

Важливе значення для правового статусу національних меншин

мають також Закон України «Про освіту», Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», Закон України «Про громадянство України», Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» та інші. Ці нормативно-правові акти регулюють окремі аспекти реалізації прав національних меншин у різних сферах суспільного життя.

Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні ґрунтується також на міжнародно-правових актах, ратифікованих Верховною Радою, що згідно зі статтею 9 Конституції є частиною національного законодавства. Серед ключових — Рамкова конвенція про захист національних меншин [4], Європейська хартія регіональних мов [5], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [6] та Конвенція про ліквідацію расової дискримінації [7]. Вони визначають обов'язкові для України стандарти у сфері захисту прав меншин і сприяють наближенню українського законодавства до європейських норм.

У контексті євроінтеграційних процесів особливої актуальності набувають вимоги ЄС щодо захисту прав національних меншин як складової копенгагенських критеріїв членства. Відповідно до дорожньої карти євроінтеграції України, визначеної у Висновку Європейської Комісії щодо заявки України на членство в ЄС (2022 р.) та подальших рекомендаціях, Україна має забезпечити повну імплементацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин та виконання рекомендацій Консультативного комітету, гармонізувати національне законодавство з європейськими стандартами у сфері мовних прав меншин, створити ефективні механізми моніторингу дотримання прав національних меншин, забезпечити баланс між утвердженням державної мови та збереженням мовного різноманіття, розвинути інституційну спроможність у сфері захисту прав меншин [9]. Виконання цих зобов'язань є критично важливим для просування України на шляху до повноправного членства в ЄС та створення інклюзивного суспільства, де права всіх громадян, незалежно від їх етнічної приналежності, будуть належно захищені та гарантовані на рівні європейських стандартів.

Аналіз європейської практики свідчить про наявність системних викликів у сфері захисту прав національних меншин. Відомо, що в Закарпатській області України компактно проживає велика угорська спільнота, яка традиційно має численні зв'язки з Угорщиною. Так, напруга у відносинах між Україною та Угорщиною посилювалася після прийняття Закону «Про освіту» у 2017 році, через обмеження викладання угорською мовою в закладах середньої освіти [10]. Суперечності щодо мови, подвійного громадянства та прав меншин призвели до системного блокування Угорщиною євроінтеграційних шляхів та ініціатив України. На нашу думку, для вирішення напруженості у відносинах між Україною і Угорщиною потрібен постійний, конструктивний діалог і компроміси

відповідно до європейських стандартів.

Слід зазначити, що основу конституційно-правового статусу національних меншин складають їхні права та свободи. Серед них особливе місце посідає право на національну самоідентифікацію, яке передбачає можливість вільно визначати свою національну приналежність та не зазнавати примусової асиміляції. Право на збереження і розвиток національної культури, мови, традицій та звичаїв реалізується через діяльність національно-культурних товариств, проведення культурно-мистецьких заходів, видання літератури мовами національних меншин тощо. Мовні права національних меншин включають право на використання рідної мови в приватному і публічному житті, право на навчання рідною мовою або вивчення рідної мови в державних і комунальних закладах освіти чи через національні культурні товариства [11]. Законодавство України передбачає, що в місцях компактного проживання національних меншин їхні мови можуть використовуватися поряд з державною мовою в роботі органів місцевого самоврядування, в географічних назвах тощо. Політичні права національних меншин передбачають можливість участі у суспільно-політичному житті країни, створення громадських об'єднань для задоволення своїх національно-культурних потреб, представництво в органах державної влади та місцевого самоврядування. Водночас, українське законодавство не передбачає спеціальних механізмів забезпечення представництва національних меншин в органах влади, таких як квотування місць чи створення національних виборчих округів.

Важливою складовою конституційно-правового статусу національних меншин є гарантії реалізації та захисту їхніх прав. Ці гарантії включають нормативно-правові (закріплення прав у законодавстві), інституційні (діяльність державних органів, відповідальних за захист прав національних меншин) та процесуальні (можливість звернення до суду, органів прокуратури, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини) механізми.

Незважаючи на достатньо розвинуту правову базу, реальний стан втілення ключових положень законодавства про національні меншини в країні стикається з певними викликами, зокрема у сферах мовної політики, освіти національних меншин, забезпечення культурної автономії, подолання дискримінації за етнічною ознакою та забезпечення ефективного представництва інтересів меншин у владних структурах [12]. Серед них можна виділити необхідність вдосконалення механізмів імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство, забезпечення балансу між правами національних меншин та утвердженням державної мови, подолання проявів дискримінації за національною ознакою, вирішення питань представництва національних меншин в органах влади.

Для приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів Україна має доопрацювати Закон «Про освіту» щодо забезпечення балансу між вивченням державної мови та збереженням освіти мовами національних меншин. Прийняти нову редакцію Закону «Про національні меншини» з урахуванням європейських стандартів в цій сфері[13]. Необхідно розробити спеціальне законодавство щодо культурної автономії національних меншин, створити інституційний механізм координації політики у сфері національних меншин, посилити роль Уповноваженого з прав людини у захисті прав меншин, розвинути систему моніторингу дотримання прав національних меншин, забезпечити фінансування програм підтримки національних меншин, розвинути мережу освітніх закладів з викладанням мовами меншин; створити ефективні механізми боротьби з дискримінацією за національною ознакою.

Отже, конституційно-правовий статус національних меншин в Україні являє собою комплексний правовий інститут, що ґрунтується на Конституції України, спеціальному законодавстві та міжнародно-правових актах. Він включає систему прав національних меншин у культурній, мовній, освітній, релігійній та політичній сферах, а також гарантії їх реалізації та захисту. Вдосконалення правового статусу національних меншин є важливим завданням державної політики в контексті європейської інтеграції України та забезпечення міжнаціональної злагоди в суспільстві [14]. Перспективними напрямками розвитку законодавства у цій сфері є приведення його у відповідність до європейських стандартів, вдосконалення механізмів реалізації прав національних меншин та посилення гарантій їх захисту, що є критично важливим для успішної євроінтеграції України.

Список використаних джерел:

1. Галстян А. Г. Роль національних меншин в процесі європейської інтеграції України: монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. 183 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 24.05.2025).
3. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25.06.1992 р. № 2494-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> (дата звернення: 22.05.2025).
4. Рамкова конвенція про захист національних меншин : міжнародний документ від 01.02.1995 р. Дата ратифікації: 09.12.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (дата звернення: 22.05.2025).
5. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин : Закон України від 15.05.2003 р. № 802-IV. *Відомості Верховної*

Ради України. 2003. № 30. Ст. 259.

6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнародний документ від 16.12.1966 р. Дата ратифікації: 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 22.05.2025).

7. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : міжнародний документ від 07.03.1966 р. Дата набрання чинності: 04.02.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105 (дата звернення: 22.05.2025).

8. Занкевич Н. В. Конституційно-правовий режим мов національних меншин в Україні: сучасний стан і перспективи. *Нове українське право*. 2022. № 5. С. 79–91.

9. Карп Д. І. Конституційно-правовий статус національних меншин у сучасній доктрині конституціоналізму: проблеми визначення та інтерпретації. *Соціальне право*. 2019. № 4. С. 222–229.

10. Сподарик М. Б. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні : монографія. Київ, 2014. 256 с.

11. Тищенко Ю. А. Правовий статус національних меншин в умовах євроінтеграційних процесів України. *Право України*. 2023. № 3. С. 145–158.

12. Якуніна А. О. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні. *Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання*. 2016. № 17. С. 474–477.

13. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. European Commission. Brussels, 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_22_3800 (дата звернення: 22.05.2025).

14. Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report. Council of Europe. Strasbourg, 1995. 52 p.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. М.М. Воронов

ЧЕТВЕРТЕ ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

ПОЛІКАНОВ Мирослав Олександрович,
студент першого курсу
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Права людини є динамічною категорією, яка постійно розвивається у відповідь на зміни в суспільстві, науці та в технологіях. Традиційно їх поділяють на кілька поколінь. Найбільш визнаною класифікацією поколінь

прав є класифікація зроблена французьким юристом Карелом Васеком. До першого покоління прав відноситься політичні і громадянські права, до другого покоління прав відноситься соціально-економічні і культурні права, а до третього — колективні права, тобто права всього людства [1, с.29]. Однак, у кінці XX - початку XXI столітті на тлі стрімкого розвитку цифрових технологій, біомедицини, з науково-технічним прогресом, відкриттями в медицині сформувався новий пласт прав, який і називають четвертим поколінням прав людини. Ці нові права включають, зокрема, право на евтаназію, зміну статі, трансплантації органів, генетичну недоторканність, штучне запліднення, одностатеві шлюби, доступ до Інтернету, право на захист персональних даних, цифрову безпеку, екологічні права. Для України, яка прагне євроінтеграції та активно впроваджує цифрові трансформації в управлінні, освіті, медицині та правосудді, проблема ефективного закріплення і реалізації прав четвертого покоління є надзвичайно актуальною. Прикладом для України може бути такі країни, як: Коста-Рика, де у 50 статті Конституції Коста-Рики закріплено право кожного на здорове та екологічно збалансоване довкілля [2]; Фінляндія, де у 2010 році право на широкосмуговий інтернет було визнано базовим правом людини [3]; Бразилія, яка у 2014 році ухвалила "Marco Civil da Internet" – закон, який гарантує мережеву нейтральність, приватність, свободу вираження в інтернеті [4]; Нідерланди з 2002 року законодавчо визнали право на евтаназію для важкохворих, що страждають [5] та Нова Зеландія, де Закон про вибір кінця життя 2019 року легалізує медичну допомогу при смерті, яка може здійснюватися у формі евтаназії або асистованого самогубства [6]; Люксембург, де одностатеві шлюби закріплені у статті 143 Цивільного Кодексу Люксембургу [7].

Слід зазначити, що на сучасному етапі державотворення правова система України перебуває в процесі адаптації до нових викликів, пов'язаних із виникненням прав четвертого покоління. Попри те, що вони ще не мають чіткого системного закріплення на рівні конституційної термінології, окремі їх елементи вже інтегровані в українське законодавство через закони та підзаконні акти. Прикладом може слугувати медична сфера і сфера охорони здоров'я. В Україні зміна статевої належності передбачена статтею 51 Закону України «Основ законодавства України про охорону здоров'я». У статті зазначається, що на прохання пацієнта відповідно до медико-біологічних і соціально-психологічних показань, йому може бути проведено шляхом медичного втручання зміну його статевої належності [8]. Щодо трансплантації органів, у 1999 році був прийнятий Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини», який врегулював правові, організаційні та етичні засади трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині з метою збереження життя або відновлення здоров'я [9]. Що стосується права на штучне запліднення, то воно

закріплено в Україні також, як у законодавстві багатьох країн світу. Воно закріплено у пункті 7 статті 281 Цивільного Кодексу України. Визначається, що повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством [10]. Стосовно клонування, то в Україні у 2004 році був прийнятий Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини», згідно з яким в Україні заборонене репродуктивне клонування людини [11]. Щодо евтаназії вона заборонена відповідно до частини 4 статті 281 Цивільного Кодексу України. За статтею забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя [10].

На сьогодні вельми важливим викликом є право на цифрову безпеку. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», прийнятий у 2017 році визначає правові основи захисту критичної інфраструктури та інформаційних ресурсів. Проте цей документ орієнтований більше на національну безпеку, ніж на захист прав окремої людини в цифровому середовищі, зокрема в умовах війни та гібридних загроз [12]. Також треба зазначити про захист персональних даних, що в умовах розвитку технологій набуває особливого значення. В Україні ця сфера регулюється Законом України «Про захист персональних даних» прийнятий у 2010 році, який регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, також містить положення, що стосуються обмеження його дії. Але проблемою залишається відсутність ефективного незалежного органу, який би здійснював нагляд за дотриманням цифрових прав на постійній основі [13].

На нашу думку, процес запровадження інших прав четвертого покоління стикається зі суттєвими складнощами. Слід зазначити, що у громадян України немає права на одностатеві шлюби. Це встановлюється статтею 51 Конституції України [14] та частиною першою статті 21 Сімейного кодексу України [15]. У цих нормативно-правових актах закріплено, що шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка. У контексті екологічних прав, які також відносять до прав четвертого покоління, важливим є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», який створив правові основи для охорони, раціонального використання і відтворення природних ресурсів з метою забезпечення екологічної безпеки та збереження довкілля для нинішнього і майбутніх поколінь [16]. І також участь України в міжнародних угодах, таких як Орхуська конвенція [17].

Тенденції розвитку четвертого покоління прав людини в Україні відбувається під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, зокрема євроінтеграційного курсу держави, процесу цифровізації суспільства та загального розвитку світу. Хоча ці права ще не мають системного законодавчого оформлення, можна виокремити кілька ключових

тенденцій, які формують парадигму їх еволюції в Україні. Однією з головних тенденцій є активна цифровізація, зокрема впровадження електронних сервісів, що водночас вимагає посиленого захисту цифрових прав: приватності, безпеки персональних даних, права на інформацію. Не менш важливою тенденцією є зростання уваги до біоетичних питань, насамперед, інформованої згоди на медичні втручання, використання генетичних технологій, трансплантації органів. Важливою є тенденція до інституційного оформлення нових прав. Поступово формується інститути захисту новітніх прав у сфері кібербезпеки, цифрових сервісів, медіа-грамотності, генетичних досліджень тощо. Останню з тенденцій є євроінтеграційний курс України, який стимулює адаптацію національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема у сфері захисту персональних даних, цифрової ідентичності та біоетики.

Отже, попри окремі позитивні зрушення, процес упровадження прав четвертого покоління в Україні стикається з низкою суттєвих проблем і викликів, які стримують їхню повноцінну реалізацію. По-перше, відсутнє чітке правове визначення цих прав у законодавстві, що призводить до фрагментарного й несистемного регулювання. По-друге, наявні норми у сферах цифрових прав, біоетики, екологічного права часто неузгоджені між собою. Закони приймаються по одинці, без єдиної концепції або стратегії, що ускладнює впровадження цих прав у повсякденне життя. Також бракує міждисциплінарного підходу, права четвертого покоління потребують спільної роботи юристів, медиків, ІТ-фахівців, екологів. І останнє, війна в Україні відсунула акценти державної політики з розвитку прав людини на забезпечення безпеки, що обмежує ресурси й увагу до теми. Права людини четвертого покоління є відповіддю на виклики сучасної цифрової, біотехнологічної та екологічної епохи. Вони розширюють традиційне розуміння прав і свобод, охоплюючи нові сфери: від захисту персональних даних і цифрової ідентичності до екологічної безпеки та біоетики. Вважаємо, що в Україні процес впровадження цих прав лише набирає обертів. Хоча спостерігаються позитивні тенденції, йдеться про цифровізацію державних сервісів («Дія», «Резерв+» тощо), зростання уваги до екології, адаптація законодавства до європейських стандартів, але є серйозні виклики. Серед них можна виділити така, як відсутність системного правового регулювання, обмежені інституційні можливості, низька обізнаність населення та вплив воєнного стану. Отже, для повноцінного впровадження прав четвертого покоління, Україна потребує комплексного підходу щодо оновлення законодавчої бази, міждисциплінарної співпраці, зміцненню інституцій, що гарантують захист прав четвертого покоління людини.

Список використаних джерел:

1. Vasak K. A 30-year struggle; the sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights. The UNESCO Courier: a

window open on the world, Paris: United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization, November 1977. 32 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000048063> (дата звернення: 27.05.2025).

2. UNESCO: Costa Rica's Constitution of 1949 with Amendments through 2015. URL: <https://media.unesco.org/sites/default/files/webform/r2e002/ac849e3cd7670d865358fb98b7ef632a19daa772.pdf> (дата звернення: 27.05.2025).

3. Міністерство транспорту та зв'язку Фінляндії: "1 Mbit Internet access a universal service in Finland from the beginning of July". URL: <https://lvm.fi/en/-/1-mbit-internet-access-a-universal-service-in-finland-from-the-beginning-of-july-782612> (дата звернення: 27.05.2025).

4. The Brazilian Internet Steering Committee: Marco Civil Law of the Internet in Brazil. URL: <https://www.cgi.br/pagina/marco-civil-law-of-the-internet-in-brazil/180> (дата звернення: 27.05.2025).

5. The World Federation of Right to Die Societies: Dutch law on Termination of life on request and assisted suicide (complete text). URL: <https://wfrtds.org/dutch-law-on-termination-of-life-on-request-and-assisted-suicide-complete-text/> (дата звернення: 27.05.2025).

6. Journal officiel du Grand-Duché de Luxembourg: Civil Code of Luxembourg [French]. URL: <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/code/civil/20200101> (дата звернення: 27.05.2025).

7. New Zealand Legislation: End of Life Choice Act 2019. URL: <https://www.legislation.govt.nz/act/public/2019/0067/latest/dlm7285905.html> (дата звернення: 27.05.2025).

8. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 27.05.2025).

9. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині: Закон України від 16.07.1999 р. № 1007-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-14#Text> (дата звернення: 27.05.2025).

10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 27.05.2025).

11. Про заборону репродуктивного клонування людини: Закон України від 14.12.2004 р. № 2231-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2231-15#Text> (дата звернення: 27.05.2025).

12. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 27.05.2025).

13. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 27.05.2025).

14. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 27.05.2020).

15. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 27.05.2025).

16. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 27.05.2025).

17. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) від 25.06.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 27.05.2025).

Науковий керівник: к.ю.н., с.н.с. І. В. Воронова

ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

ТАФЕШ Юссеф,
студент групи ЮП-51
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

У всіх державах світу реалізація виборчого права завжди супроводжувалася низкою проблем, зокрема поставало питання щодо відповідності рішень органів, наділених повноваженнями щодо організації підготовки і проведення виборів, основним засадам виборчого процесу, а для України такою перепорою в цьому стали ще й воєнний стан і наслідки його введення, що унеможливило виконання міжнародних зобов'язань та досить негативно впливає на політичну й ідеологічну глобалізацію. Рішенням цієї проблеми міг би стати штучний інтелект, оскільки для нього притаманні алгоритми, за допомогою яких надається результат за будь-яких обставин.

Міжнародні договори, стороною яких є Україна, містять положення щодо політичних, зокрема й виборчих прав. Порушення міжнародних зобов'язань незалежно від причин негативно вплине на процес інтеграції та взаємозалежності у сфері політики, тобто на політичну та ідеологічну глобалізацію.

Відповідно до ч. 3 ст. 21 Загальної декларації прав людини воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у

періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування [1].

Згідно зі ст. 3 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечуватимуть вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу [2].

У програмному документі IFES «Адаптація правил ЄС щодо штучного інтелекту для виборчих процесів: шлях для України» містяться можливості, зокрема:

- Зобов'язати уряд розробити гнучкий підхід. У дорожній карті Міністерства цифрової трансформації Україна передбачила гнучкий підхід до регулювання штучного інтелекту. Це допоможе ІКТ-спільноті в Україні розробляти кращі рішення ШІ в різних сферах, включаючи вибори та застосування ШІ G2C/C2G. Наприклад, план запровадження пісочниць та вивчення інших передових практик може прокласти шлях для створення різних можливостей, пов'язаних з виборчими консультаціями та інтеграцією ШІ;

- використати імпульс для просування регулювання штучного інтелекту на глобальному рівні. Що стосується регулювання в усьому світі, Україна має всі можливості для надання конкретних якісних внесків у регулювання ШІ. З огляду на свій статус країни-кандидата на вступ до ЄС, Україна має особливий інтерес до впровадження положень Акту ЄС про ШІ та інших положень, включених до інших законодавчих текстів ЄС [3, с. 25].

Вважаємо, що саме впровадження, а не копіювання повинні мати місце, оскільки технологічні рішення завжди залежать від специфіки тієї чи іншої держави.

Водночас слід враховувати й ризики, що з'являються разом із впровадженням у виборчий процес штучного інтелекту.

Використання штучного інтелекту під час виборів також може створювати загрози для виборчого права громадян. Наприклад, можлива недостатня прозорість та відповідальність алгоритмів, що використовуються для аналізу виборчих даних та прийняття рішень. Це може призвести до несправедливого або прихованого впливу на виборчий процес та результати голосування [7]. Крім того, існує ризик зловживання штучним інтелектом для маніпуляції виборцями шляхом розповсюдження фальшивої інформації або маніпуляції політичними настроями. Алгоритми можуть бути налаштовані таким чином, щоб підсилити певні погляди або приховати інші, що може викривати виборчий процес та порушувати принципи демократичних виборів. Для подолання загроз, пов'язаних з використанням штучного інтелекту під час виборів, необхідне ефективне

правове регулювання. Важливо встановити обов'язкові норми щодо прозорості та відповідальності алгоритмів, що використовуються під час виборчих процесів. Це може включати вимогу до розкриття основних принципів та логіки, на яких базуються алгоритми, а також обов'язкове тестування та незалежну перевірку їх ефективності та відсутності упередження [4, с. 20].

Слід звернути увагу на деякі рекомендації, які містить згаданий програмний документ IFES: пілотне використання ШІ перед впровадженням будь-яких давно існуючих технологій ШІ на виборах; протидія використанню ШІ для дезінформації; запровадити механізми м'якого права для відповідального використання ШІ; покращити загальне розуміння та грамотність у сфері ШІ серед державних органів влади [3, с. 27].

Вважаємо, що вони є складовими плану для ефективного використання ШІ під час виборчого процесу. Водночас важливо розуміти, що останнє забезпечується не тільки правовими нормами, але й роботою фахівців в галузі інформаційних технологій.

Отже, ШІ може допомогти забезпечити виборчі права громадян, саме тому є необхідними створення належного правового регулювання у цій сфері та поступове внесення змін до виборчого законодавства.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 20.05.2025).

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.05.2025).

3. Adapting EU Artificial Intelligence Regulations for Electoral Processes: A Path for Ukraine. IFES Ukraine. 2024. URL: <https://www.ifesukraine.org/wp-content/uploads/2024/09/ifes-artificial-intelligence-eng-5.pdf> (дата звернення: 20.05.2025).

4. Асірян С. Р. Використання штучного інтелекту під час виборів, практика, загрози виборчому праву громадян та шляхи подолання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 77 (2). С. 17-22.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. В.О. Серьогін

СЕКЦІЯ 4
ЮРИДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СТАНДАРТІВ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

**ВПЛИВ СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВРЯДУВАННЯ НА
ДІЯЛЬНІСТЬ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ**

ГРИШИНА Наталія Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Європейські стандарти врядування, викладені в Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2007)7 щодо належного врядування та принципах Європейського адміністративного простору, є орієнтирами для забезпечення ефективності, прозорості та підзвітності публічної адміністрації [1]. В умовах воєнного стану в Україні, запровадженого у зв'язку з триваючою агресією, а також у перспективі повоєнного відновлення, ці стандарти набувають особливого значення. Вони сприяють реформуванню публічної адміністрації, підвищенню довіри громадян до державних інституцій та забезпеченню сталого розвитку країни в умовах кризи.

Україна, перебуваючи в процесі глибоких політичних, правових та соціальних трансформацій, посиленх збройною агресією, змушена переглядати функціональні засади організації влади в умовах воєнного стану. Водночас інтеграційний курс держави, закріплений у Конституції України та численних міжнародних угодах, вимагає дотримання стандартів демократичного врядування, які є нормою для держав Європейського Союзу.

З огляду на це, особливої ваги набуває вивчення впливу стандартів європейського врядування на діяльність органів державної влади й органів місцевого самоврядування в умовах надзвичайної безпекової ситуації та в перспективі післявоєнного відновлення. Такий аналіз дозволяє виявити не лише потенціал для адаптації європейського досвіду врядування до сучасних умов, але й створює передумови для вдосконалення нормативно-організаційної основи реалізації функцій держави у сфері публічно-правових відносин.

Стандарти європейського врядування базуються на принципах належного врядування, визначених Радою Європи, зокрема законності,

прозорості, підзвітності, ефективності, участі громадян, недискримінації, принцип ефективності та результативності тощо [1]. У контексті Європейського адміністративного простору (EAS), стандарти включають також децентралізацію, цифровізацію та антикорупційні механізми [2]. Наведені стандарти врядування становлять не просто набір абстрактних принципів, а систему практичних вимог до організації діяльності публічної адміністрації, адже забезпечують поєднання ефективності її діяльності з дотриманням демократичних цінностей. Їх впровадження є необхідною умовою для формування такої моделі публічного адміністрування в Україні, яка здатна функціонувати в умовах кризи та сприяти сталому відновленню держави. Ці принципи спрямовані на забезпечення якісного надання адміністративних послуг, захисту прав людини та підвищення ефективності публічного адміністрування.

Стандарти європейського врядування є універсальною моделлю, яка дозволяє гармонізувати вітчизняну систему публічного адміністрування з європейськими цінностями. Вони знаходять відображення в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС (2014), зокрема в розділі про реформу публічної адміністрації [3].

Запровадження правового режиму воєнного стану відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015р. суттєво змінив юридичні та організаційні засади функціонування публічної адміністрації. Це стосується як обсягу повноважень органів публічної влади, так і механізмів їх реалізації. Воєнний стан передбачає обмеження окремих прав і свобод громадян, централізацію управлінських функцій, тимчасову зміну процедур публічного адміністрування та запровадження спеціальних режимів діяльності органів влади [4].

У таких умовах значно підвищується роль виконавчої вертикалі, зокрема військових адміністрацій, створених відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 68/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [5]. Військові адміністрації наділяються повноваженнями не лише щодо забезпечення оборони, а й з питань координації життєзабезпечення населення, евакуації, відновлення інфраструктури, розподілу гуманітарної допомоги тощо.

У юридичній площині це означає тимчасовий відхід від усталених процедур діяльності органів публічної влади, а подекуди — делегування повноважень без належного нормативного врегулювання. Унаслідок цього постає ризик порушення засад правової визначеності та підзвітності, які є невід'ємними елементами європейських стандартів врядування. Зокрема, відсутність чітких процедур контролю за діями посадових осіб в умовах воєнного стану може спричинити зловживання службовим становищем, недотримання строків і процедур прийняття рішень, а також обмеження доступу громадян до інформації.

Водночас, навіть у межах правового режиму воєнного стану, Україна

зобов'язана дотримуватись міжнародних стандартів щодо діяльності органів публічної влади, у тому числі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, положення якої, за практикою Європейського суду з прав людини, застосовуються також у надзвичайних ситуаціях, якщо держава не зробила формального дерогаційного застереження згідно зі статтею 15 Конвенції.

Крім того, необхідно враховувати і стандарти Ради Європи щодо управління у кризових ситуаціях, що містяться, зокрема, у Рекомендації CM/Rec(2007)7 «Про добру адміністрацію». У цих документах наголошується, що навіть у період надзвичайного стану держава повинна забезпечувати правомірність дій органів влади, захист інтересів громадян та інституційну безперервність [1].

На практиці це вимагає: чіткого розмежування компетенції між органами цивільної адміністрації та військовими адміністраціями; створення механізмів внутрішнього і зовнішнього контролю за реалізацією повноважень, зокрема із залученням громадянського суспільства; забезпечення процедурної справедливості в ухваленні рішень, що впливають на права і свободи громадян; дотримання мінімального рівня публічності та прозорості, навіть за обмеженого доступу до інформації з міркувань безпеки [1].

З огляду на зазначене, функціонування адміністрації в умовах воєнного стану має здійснюватися з урахуванням подвійного обмеження: з одного боку, необхідності забезпечення обороноздатності та оперативності управління; з іншого — збереження правової форми дій та дотримання міжнародно визнаних стандартів управлінської діяльності. Ігнорування останніх, як показує досвід інших країн, що переживали збройні конфлікти (наприклад, Боснії і Герцеговини, Хорватії), призводить до ослаблення довіри до органів влади, загострення соціального напруження, дискредитації процесів відновлення.

Таким чином, збереження і навіть посилення елементів доброго врядування під час воєнного стану є не тільки можливим, а й необхідним для гарантування стабільності державної влади, зменшення корупційних ризиків та закладення підвалин для справедливого і прозорого післявоєнного відновлення.

Після завершення активної фази збройного конфлікту держава зіштовхується з необхідністю не лише фізичного відновлення зруйнованої інфраструктури, але й із відбудовою адміністративного потенціалу, соціального капіталу, довіри до влади, а також інституційної спроможності на місцях. У цьому процесі особливо важливим є впровадження та дотримання європейських стандартів врядування, які забезпечують демократичну легітимність, передбачуваність рішень, прозоре використання ресурсів і залучення громадян до прийняття управлінських рішень.

Європейський досвід доводить, що післявоєнна реконструкція, яка ґрунтується на принципах доброго врядування, має значно вищі шанси на довготривалу стабільність, а також на формування справедливих і інклюзивних механізмів прийняття рішень. Зокрема, у післяконфліктних країнах Західних Балкан (Косово, Боснія і Герцеговина, Хорватія) основними напрямками реформ стали інституціоналізація принципу підзвітності, забезпечення прозорості розподілу допомоги, боротьба з корупцією та запровадження механізмів громадського контролю. Ці напрями є універсальними й застосовними до українського випадку, особливо з огляду на масштаби зовнішньої допомоги та складність логістичних і фінансових рішень, які має ухвалювати українська адміністрація.

Важливо наголосити, що післявоєнне відновлення передбачає багаторівневе управління, де залучені не лише центральні органи виконавчої влади, а й органи місцевого самоврядування, міжнародні організації, донори, інститути громадянського суспільства. У таких умовах визначальним стає принцип координації, який прямо впливає з європейських стандартів врядування. Відсутність чіткої координаційної архітектури здатне призвести до дублювання функцій, неефективного використання ресурсів, втрати прозорості у прийнятті рішень та зростання соціальної напруги.

Наступний момент, це прозорість розподілу коштів на реконструкцію та повоєнне відновлення, який повинен бути забезпечено не лише через відкритість бюджетних процедур, але й через регулярну звітність, участь громадськості у формуванні пріоритетів відновлення, цифрові платформи моніторингу та незалежний аудит. Це прямо відповідає рекомендаціям Ради Європи та принципам, сформульованим у документах Європейської комісії щодо демократичного врядування у країнах, що перебувають у процесі трансформації.

Також особливої ваги в період відновлення набуває принцип недискримінації та соціальної справедливості. Відновлювальні заходи не повинні поглиблювати регіональну або соціальну нерівність. У цьому контексті участь місцевих громад, внутрішньо переміщених осіб, вразливих категорій населення в ухваленні рішень про розподіл допомоги та вибір пріоритетів відновлення є не лише етичним зобов'язанням, а й адміністративною вимогою, що впливає з європейських принципів доброго врядування.

Законодавче та інституційне забезпечення таких підходів в Україні має вже почати формуватися, зокрема в рамках урядової Стратегії післявоєнного відновлення, а також у межах діяльності Національної ради з відновлення України. Однак впровадження європейських стандартів потребує не лише декларативного закріплення в нормативних актах, але й реальної адміністративної спроможності їх реалізувати: наявності

кваліфікованих кадрів, цифрової інфраструктури, незалежного контролю та постійної комунікації з громадянами.

Таким чином, стандарти європейського врядування в умовах післявоєнного відновлення відіграють роль не просто методологічного орієнтира, а виступають практичним інструментом формування ефективної, справедливої, прозорої та легітимної адміністративної системи, здатної відповідати на потреби суспільства й забезпечувати сталий розвиток держави в довготривалій перспективі.

Інтеграція стандартів європейського врядування в діяльність публічної адміністрації України є не лише політичним зобов'язанням у межах курсу на євроінтеграцію, але й правовим процесом, який вимагає належного нормативного, інституційного та процедурного забезпечення. Для забезпечення дієвості такої інтеграції необхідно не обмежуватися програмними деклараціями, а закладати у національне законодавство чіткі механізми реалізації принципів прозорості, підзвітності, ефективності, верховенства права в діяльності органів публічної влади та місцевого самоврядування.

Водночас, на практиці зазначені питання залишаються фрагментарно реалізованими через відсутність системного підходу до гармонізації національного адміністративного законодавства із актами Європейського Союзу та стандартами Ради Європи. Зокрема, чинне законодавство не містить окремого акта, який би чітко визначав засади доброго врядування як обов'язковий стандарт організації діяльності органів публічної влади.

З метою усунення цієї прогалини доцільним є розроблення і прийняття Закону України «Про засади доброго врядування», в якому слід: закріпити правові дефініції ключових принципів врядування, у тому числі прозорості, підзвітності, участі громадян, ефективності, доброчесності; визначити обов'язки органів влади щодо дотримання цих принципів під час підготовки, ухвалення та виконання адміністративних рішень; встановити правові механізми зовнішнього та внутрішнього моніторингу, а також передбачити адміністративну відповідальність за порушення вимог доброго врядування; створити нормативні підстави для участі громадянського суспільства в оцінюванні діяльності органів влади, зокрема через механізми громадських рад, консультацій, участі у стратегічному плануванні [6].

Важливою складовою правового забезпечення є й узгодження національних норм із європейськими інституційними рамками. Зокрема, у межах виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію між Україною та ЄС Україна повинна впроваджувати методологію SIGMA у сфері адміністрування, яка передбачає шість вимірів оцінки якості врядування, включно з розробкою політики, управління фінансами, прозорістю публічної служби та відповідальністю перед громадянами [7].

Отже, ефективна інтеграція стандартів доброго врядування в

діяльність органів публічної влади можлива лише за умов одночасного оновлення законодавчої бази, створення належної інституційної структури, розробки механізмів практичного втілення принципів, а також забезпечення демократичного контролю з боку громадянського суспільства.

Підсумовуючи вищенаведене слід зазначити, що стандарти європейського врядування становлять комплекс нормативно й інституційно закріплених принципів, що визначають зміст, цілі та процедури організації діяльності органів публічної влади й органів місцевого самоврядування. Інтеграція цих принципів в діяльність органів публічної влади є передумовою формування спроможної, правової, прозорої та підзвітної системи державного управління, яка відповідає вимогам демократичного суспільства та європейським інтеграційним прагненням України.

В умовах воєнного стану збереження елементів доброго врядування є не лише можливим, а й необхідним для підтримання легітимності органів влади, запобігання зловживанням владою, гарантування дотримання прав і свобод громадян. Навіть в умовах правових обмежень, викликаних війною, держава повинна забезпечувати правомірність, публічність і обґрунтованість адміністративних рішень, зокрема через прозорість процедур, чітке визначення компетенції та дотримання вимог верховенства права.

У процесі повоєнного відновлення країни саме європейські стандарти врядування повинні стати основою для розбудови нової архітектури публічного адміністрування. Прозоре використання ресурсів, справедливий розподіл допомоги, участь громадян у прийнятті рішень і незалежний моніторинг діяльності публічної влади — це не лише вимоги міжнародних партнерів, але й умова для формування суспільної довіри, зменшення соціальної напруги та утвердження демократичних стандартів та принципів європейського врядування.

Інтеграція зазначених стандартів потребує комплексного нормативного забезпечення, зокрема ухвалення спеціального закону про засади доброго врядування, повноцінної імплементації Закону України «Про адміністративну процедуру», запровадження внутрішніх регламентів діяльності органів влади, які відповідають європейським принципам належного врядування. Крім того, необхідною є інституційна трансформація, що передбачає професіоналізацію адміністрації, цифровізацію управлінських процесів та впровадження системи оцінювання якості прийнятих рішень.

Таким чином, стандарти європейського врядування мають стати не декларативною цінністю, а практичним інструментом модернізації діяльності органів публічної влади в умовах воєнного стану та у період її відновлення.

Список використаних джерел:

1. Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration. URL: <https://rm.coe.int/cmrec-2007-7-of-the-cm-to-ms-on-good-administration/16809f007c> (дата звернення: 25.05.2025).
2. Preparing Public Administrations for the European Administrative Space. SIGMA Papers No. 23. OECD iLibrary. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver> (дата звернення: 25.05.2025).
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 25.05.2025).
4. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 25.05.2025).
5. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 68/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 25.05.2025).
6. Оцінка сучасного стану впровадження принципів доброго демократичного врядування в Україні. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/pryntsypy-dobroho-vriaduvannia-ievropeiskyi-dosvid-ta-ukrainski-realii/> (дата звернення: 25.05.2025).
7. Preparing Public Administrations for the European Administrative Space. URL: https://www.sigmaweb.org/en/publications/preparing-public-administrations-for-the-european-administrative-space_5kml6143zd8p-en.html (дата звернення: 25.05.2025).

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СТАТУСУ ОКУПОВАНИХ ТА
ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД**

ГРИШКО Лілія Миколаївна,

кандидат юридичних наук, старший дослідник,
доцент кафедри конституційного
і муніципального права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Право на місцеве самоврядування гарантовано ст. 7 Конституції України [1]. При цьому інститут припинення територіальних громад не передбачено чинним законодавством, оскільки право на місцеве

самоврядування не підлягає скасуванню – саме територіальна громада як первинний суб'єкт наділяється цим правом. Діяльність органів місцевого самоврядування, а в разі невиконання ними повноважень, – діяльність відповідних військових адміністрацій, – спрямована на реалізацію права на місцеве самоврядування. Частково повноваження цих органів публічної влади «рухаються» за людьми, проте, виникає питання щодо продовження функціонування комунальних підприємств, особливо тих, що надають певні види комунальних послуг (наприклад, водопостачання, благоустрою та ін.).

До прикладу, у квітні 2025 року Уряд України двічі видавав розпорядження про затвердження розподілу обсягу додаткової дотації з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення повноважень органів місцевого самоврядування на деокупованих, тимчасово окупованих та інших територіях України, що зазнали негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією РФ [2; 3]. Найбільше питань викликає фінансування окупованих громад, що створює корупційні ризики і не сприяє прозорості. Так, Розпорядженням від 15.04.2025 р. № 358-р передбачено, що розпорядникам додаткової дотації за місцевими бюджетами (загальний розмір 1 780 000 тис. грн.) слід забезпечити спрямування коштів на: будівництво (розміщення), облаштування первинних (мобільних) укриттів; придбання спеціального транспорту для комунальних підприємств; виконання першочергових (невідкладних) аварійно-відновлювальних робіт; придбання будівельних матеріалів для відновлення пошкоджених об'єктів; ремонт зовнішніх та внутрішніх інженерних мереж та систем, зокрема теплопостачання, газопостачання, водопостачання, водовідведення, опалення, електричних мереж [3]. У переліку громад є Новокаховська територіальна громада, яка повністю окупована.

Слід зазначити, що додаткова дотація розподіляється щокварталу для місцевих бюджетів з урахуванням фактичних надходжень до місцевих бюджетів податку на доходи фізичних осіб. Тому цілком логічно виглядають значно істотніші обсяги додаткових дотацій у порівнянні з іншими громадами, що передбачено для бюджетів Харківської міської територіальної громади (260 643,1 тис. грн.), Запорізької територіальної громади (102 428,8 тис. грн.), та до бюджету Херсонської міської територіальної громади (75 019,4 тис. грн). Відповідно, заплановані надходження до бюджету територіальної громади м. Харкова майже у 9 разів більші, ніж до територіальної громади м. Херсон і вдвічі більші за заплановані надходження територіальної громади м. Запоріжжя [4]. Все це свідчить про різний рівень економічної спроможності (неспроможності) громад.

В умовах війни виникла ситуація, коли окуповані громади мають власні доходи. Так, якщо громадяни з малих громад працюють у більших

містах, то податки сплачуються в бюджет тієї громади, де зареєстроване підприємство. Наприклад, у 2023 р. власні доходи Маріупольської громади становили 940 млн., Енергодарської – 528 млн., Сєвєродонецької – 48,6 млн. грн. Найбільше базових дотацій у 2023 р. отримали громади Харківської, Закарпатської, Запорізької та Херсонської областей [5].

Сьогодні стратегічні документи та наукові дослідження зосереджені на питанням реінтеграції деокупованих територій та забезпеченні спроможності територіальних громад. Проте, частково відкритим залишається питання щодо подальшої долі органів місцевого самоврядування окупованих громад після припинення або скасування правового режиму воєнного стану. При проведенні подальшої муніципальної політики, зокрема, в межах забезпечення прав та свобод переміщених осіб, слід враховувати активність та згуртованість переміщених жителів окупованих громад.

Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [6] врегульовує питання припинення діяльності органів місцевого самоврядування в результаті такого об'єднання. Проте, законодавство прямо не передбачає як діяти у випадку окупації території громади в аспекті гарантування місцевого самоврядування. Отже, з'ясуємо яким чином слід діяти після припинення дії воєнного стану.

На жаль, аналогічна проблема виникала ще у 2014 р. щодо дострокового припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а потім вона повторилася в 2020 р. щодо непроведення місцевих виборів на окупованій території.

Так, Постановою Верховної Ради України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим» від 15.03.2014 р. № 891-VII було припинено повноваження Верховної Ради АРК [7]. У Постанові є посилання на Конституцію та інші акти, а також враховано позицію Конституційного Суду України, сформульовану в Рішенні № 2-рп/2014 від 14.03.2014 р. у справі про проведення місцевого референдуму в АРК щодо порушення Верховною Радою АРК Конституції України. Конституційний Суд України вважає, що Верховна Рада Автономної Республіки Крим, ухваливши Постанову, якою передбачено входження до складу Російської Федерації як її суб'єкта, звернення до Президента Російської Федерації та до Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації про початок процедури входження до складу Російської Федерації як суб'єкта Російської Федерації, винесення на референдум зазначених питань, порушила конституційний принцип територіальної цілісності України та вийшла за межі своїх повноважень. Отже, очевидно, що рішення про дострокове припинення повноважень даного органу прийнято відповідно до Конституції України.

У свою чергу, Постанова Верховної Ради України «Про призначення чергових місцевих виборів у 2020 році» від 15.07.2020 р. № 795-IX

передбачає, що вибори депутатів на тимчасово окупованих територіях не призначаються і не проводяться [8]. Відповідні вибори будуть призначені у встановлені окремими законами порядку та строки, за умов припинення тимчасової окупації та збройної агресії Російської Федерації проти України.

Отже, з припиненням дії воєнного стану, вибори органів місцевого самоврядування окупованих громад не можуть бути проведені. І в цьому немає порушення права на місцеве самоврядування жителів цих громад, які перемістилися. Внутрішньо переміщені особи можуть реалізувати це право в громадах, в яких проживають.

Ще одне питання, яке варте уваги, це те, що державна влада достатньо швидко врегулювала діяльність державних органів та місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Це надзвичайно важливо, особливо в умовах війни. Проте, уся швидкість прийняття низки законів нівелюється тривалістю їх підписання. Парламент прийняв законопроект № 7153, який спрощує функціонування місцевого самоврядування та Уряду у період воєнного стану. Закон надіслано Президентові України на підпис ще 25.03.2022 р. [9; 10].

Ми підтверджуємо висновок про те, що необхідно дослідити можливість запровадження асиметричної децентралізації. Проте, необхідно встановити перехідний період, особливо для деокупованих територій, щоб забезпечити реалізацію конституційних принципів територіального устрою, запобігти новим безпековим викликам у післявоєнний період. Актуальною залишається потреба забезпечення прозорості муніципальних бюджетів, комплексного перегляду змісту муніципальної реформи в аспекті безпекової складової та модернізації підходів щодо реалізації права на місцеве самоврядування [11, с. 276].

Діяльність органів публічної влади щодо реалізації права на місцеве самоврядування тими громадами, які зазнали окупації, загалом, відповідає Конституції та законам України, проте є питання щодо прозорості місцевих бюджетів. Вибори органів місцевого самоврядування окупованих територіальних громад не можуть бути проведені до деокупації відповідних територій.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

2. Про затвердження розподілу обсягу додаткової дотації з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення повноважень органів місцевого самоврядування на деокупованих, тимчасово окупованих та інших територіях України, що зазнали негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації, за I квартал 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від

11.04.2025 р. № 337-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-2025-p#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

3. Про затвердження розподілу обсягу додаткової дотації з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення повноважень органів місцевого самоврядування на деокупованих, тимчасово окупованих та інших територіях України, що зазнали негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.04.2025 р. № 358-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/358-2025-p#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

4. Порівняння бюджетів / Державний веб-портал бюджету для громадян «Open Budget». URL: <https://openbudget.gov.ua/local-budget/compare?id=2055400000&id=2155300000&id=0856200000&year=2025&monthTo=4> (дата звернення: 30.05.2025).

5. Березюк К. Бюджети розвитку чи війни: як змінилася фінансова спроможність громадян. *Чесно*. 2021. 21 лютого. URL: <https://www.chesno.org/post/5880/> (дата звернення: 30.05.2025).

6. Про об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-VIII#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

7. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим: постанова Верховної Ради України від 15.03.2014 р. № 891-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/891-18#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

8. Про призначення чергових місцевих виборів у 2020 році: постанова Верховної Ради України від 15.07.2020 р. № 795-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-IX#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

9. Місцеве самоврядування в умовах війни: підсумки за період від 24 лютого до 30 квітня. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/mistseve-samovriadvannia-v-umovakh-viiny-pidsumky-za-period-vid-24-liutoho-do-30-kvitnia/> (дата звернення: 30.05.2025).

10. Проект Закону про внесення змін до Законів України «Про центральні органи виконавчої влади» та «Про правовий режим воєнного стану» щодо забезпечення керованості державою в умовах воєнного стану. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39203> (дата звернення: 30.05.2025).

11. Гришко Л. М. Актуальні питання завершення муніципальної реформи в аспекті внесення змін до Конституції України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. 2022. Вип. 44. С. 259-281. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-44-259> (дата звернення: 30.05.2025).

МІЖМУНІЦИПАЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

ДАНІЧЕВА Катерина Петрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного і
муніципального права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Міжмуніципальне співробітництво в умовах воєнного стану в Україні відіграє ключову роль у підтримці життєдіяльності та адаптації до нових реалій.

Основними актами законодавства у даній сфері правовідносин є Конституція України [1], закони України «Про співробітництво територіальних громад» [2], «Про місцеве самоврядування в Україні» [3]. Окрім того, співробітництво територіальних громад також регулюють Бюджетний кодекс України [4], Кодекс адміністративного судочинства України [5], Податковий кодекс України [6], Цивільний кодекс України [7], Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [8].

Під міжмуніципальним співробітництвом розуміють взаємодію між різними місцевими громадами, яка спрямована на вирішення спільних проблем та реалізацію спільних інтересів.

Закон України “Про співробітництво територіальних громад” більш детально розкриває поняття співробітництва територіальних громад, а саме: відносини між двома або більше територіальними громадами, що здійснюються на договірних засадах у визначених цим Законом формах з метою забезпечення соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню на основі спільних інтересів та цілей, ефективного виконання органами місцевого самоврядування визначених законом повноважень [2].

Важливим кроком щодо правового удосконалення співробітництва територіальних громад став Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про співробітництво територіальних громад” щодо упорядкування окремих питань співробітництва територіальних громад» від 12 січня 2023 р. № 2867-IX, яким передбачалось, зокрема, спрощення процедур укладання договорів, можливість дистанційних громадських обговорень та фінансування проєктів до початку бюджетного року [9].

Зазначимо, що в умовах війни міжмуніципальне співробітництво проходить певну еволюцію. Вона полягає в спрощенні процедур, а саме запровадженні більш гнучких форм договорів, що дозволяють об'єднувати елементи кількох видів співпраці в одному документі. Спрощення

процедур зменшить бюрократичного навантаження, що позитивно вплине на міжмуніципальне співробітництво між територіальними громадами.

Зміни до законодавства про міжмуніципальне співробітництво передбачають дистанційні громадські обговорення, які в сучасних реаліях просто необхідні.

В умовах воєнного стану, коли фізична присутність може бути неможливою, передбачена можливість проведення громадських обговорень в онлайн-форматі.

Фінансування проєктів до бюджетного року дозволяє громадам реалізовувати проєкти співробітництва без затримок, пов'язаних з бюджетним циклом.

Запровадження системи моніторингу має на меті більш ефективне ведення реєстру договорів та забезпечення прозорості процесів.

Громади можуть обмінюватися найкращими практиками в сфері управління, соціальної підтримки, охорони здоров'я та інших ключових сфер.

Запровадження спільних проєктів, спрямованих на розвиток інфраструктури, соціальної сфери, екології та інших аспектів, є важливою складовою міжмуніципального співробітництва.

29 квітня 2025 року Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування презентував підготовлену до другого читання версію законопроекту № 11412 «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку співробітництва територіальних громад, який покликаний спростити процедури міжмуніципальної співпраці в Україні» [10].

Головні положення та зміни, передбачені у законопроекті:

1) у разі узгодження між суб'єктами співробітництва фінансування заходів може розпочинатися раніше наступного бюджетного періоду;

2) держава здійснює щоквартальний моніторинг співробітництва. Відміна щорічного звітування перед центральною владою;

3) засідання комісій щодо підготовки проєктів договорів про співробітництво підлягають відеофіксації та збереженню відео протягом 5 років;

4) пролонгація договору про співробітництво не потребуватиме додаткових публічних консультацій;

5) процедура ініціативи не зупиняється у разі відмови однієї сторони від участі у співробітництві;

6) попри те, що проєкт стосується базового рівня самоврядування, окремі норми вбачають і горизонтальне співробітництво обласного та районного рівнів.

У період воєнного стану, міжмуніципальне співробітництво дозволяє надавати взаємну допомогу в евакуації населення, організації гуманітарних заходів та забезпеченні необхідних ресурсів.

Міжмуніципальне співробітництво в умовах воєнного стану в Україні є важливою інструментом адаптації до складних обставин та підтримки життєдіяльності. Внесені зміни в законодавство дозволяють спростити процедури, покращити ефективність та забезпечити більш гнучку взаємодію між громадами.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вп> (дата звернення: 30.05.2025).
2. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вп> (дата звернення: 30.05.2025).
4. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
5. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
6. Податковий кодекс України: Закон України від 02.02.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
9. Про внесення змін до Закону України «Про співробітництво територіальних громад» щодо упорядкування окремих питань співробітництва територіальних громад: Закон України від 12.01.2023 р. № 2867-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2867-20#Text> (дата звернення: 31.05.2025).
10. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку співробітництва територіальних громад від 13.05.2025 р. № 4425-IX URL: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/44564> (дата звернення: 31.05.2025).

ПРИЗНАЧЕННЯ ЄДИНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

КАЛЄНІЧЕНКО Лідія Іванівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри інформаційних
систем та технологій
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Міністерство внутрішніх справ України (далі – МВС) – є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. МВС є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах: забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг; захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [1].

Серед досить широкого кола завдань законодавець перед МВС України ставить й завдання з забезпечення належного функціонування єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи МВС (далі – ЄІС МВС), формування та підтримання в актуальному стані інформаційних ресурсів, що входять до ЄІС МВС, здійснення обробки персональних даних в межах повноважень, передбачених законом, забезпечення режиму доступу до інформації, надання інформаційних послуг.

ЄІС МВС є інтегрованою інформаційною системою, що безпосередньо забезпечує реалізацію функцій її суб'єктів (органів та формувань, що входять до складу МВС), інформаційну підтримку та супроводження їх діяльності і становить сукупність взаємозв'язаних функціональних підсистем, сервісів, програмно-інформаційних комплексів, програмно-технічних та технічних засобів електронної комунікації, які забезпечують логічне поєднання та інтеграцію електронних інформаційних ресурсів ЄІС МВС, обробку та захист інформації, внутрішню та зовнішню інформаційну взаємодію шляхом використання функціональної підсистеми ЄІС МВС із спеціальними

функціями [1].

Структуру, загальні засади функціонування, порядок формування та використання ЄІС МВС регулює Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2018 р. № 1024.

ЄІС МВС є комплексною інтегрованою інформаційною системою, окремим відносно самостійними підсистемами якої є функціональні підсистеми. Функціональна підсистема - інформаційно-комунікаційна система, яка є сукупністю технічних і програмних засобів, які автоматизують службові процеси суб'єктів ЄІС МВС до рівня стандартів операційних процедур та автоматизованого робочого місця користувача, забезпечують формування, зберігання, спільне використання і верифікацію інформації, що в ній обробляється [1].

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ та переліку пріоритетних електронних інформаційних ресурсів її суб'єктів: постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2018 р. № 1024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЛЕЖНОГО УПРАВЛІННЯ: ЇЇ ІНДИКАТОРИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ РАМКИ

ПАХОМОВА Ірина Анатоліївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Один із критично важливих способів забезпечення підзвітності – це більша транспарентність. Транспарентність як концепція зосереджена на вирішенні інформаційної асиметрії; вона полягає у поширенні регулярної та точної інформації, що широко визнається основним принципом належного управління [1]. Інформація повинна бути вільно доступною, проте, крім того, вона також має бути своєчасною, актуальною, точною та повною, щоб її можна було ефективно використовувати. Простіше кажучи, транспарентний режим – це режим, який надає точну інформацію про себе, свою діяльність та країну в цілому, або дозволяє збирати та надавати цю інформацію у спосіб, що є релевантним для оцінки. У деяких випадках уряд або держава можуть бути єдиним виробником та сховищем даних, маючи повну свободу дій щодо способу, якості та термінів поширення [2].

Отже, самого лише оприлюднення інформації недостатньо для оцінки прозорості режиму.

Регулювання для забезпечення прозорості є критично важливим. Потік інформації регулюється законами, нормативними актами та процедурами, такими як адміністративні перевірки, такі як Закони про свободу інформації (право на інформацію у випадку Індії), захист свободи ЗМІ та слова або, загалом, захист права громадськості на інформацію.

Більша транспарентність також може сприяти зниженню рівня корупції, полегшуючи правові, адміністративні або виборчі механізми покарання. Транспарентність виконує дві інші важливі функції: захист прав особистості та сприяння участі особи в управлінні.

Крім того, прозоре управління може створити більшу довіру громадськості та легітимність дій уряду.

Хоча громадськість цінує транспарентність, вона не є самоціллю. Як слушно зазначає Р. Оберой, навіть якщо процедури транспарентності створюють можливість для реалізації громадянами свого права голосу, перетворення цього права на підзвітність потребує додаткового аналізу способів, якими заздалегідь продумуються заходи щодо транспарентності та підзвітності, соціальних та інституційних факторів, які впливають на такі відносини та надають громадянам можливість висловлювати свій голос та вимагати підзвітності від держави [3, с. 52]. Підзвітність та транспарентність в публічному управлінні взаємопідсилюють одне одного. Однак, фактичне впровадження реформ, спрямованих на посилення підзвітності та транспарентності, на місцях, хоча й не позбавлене блискучих прикладів та прогресу в деяких країнах, загалом залишається нестабільним у світі.

У широкому сенсі, транспарентність стосується повного потоку інформації в межах державної організації суспільства. У більшій частині теоретичної літератури з політичної підзвітності зазначається, що результати політики впливають на рішення громадян підтримувати чи протистояти чинним урядам. Тому можна було б очікувати, що вчені використовуватимуть міру поширення даних, яка відображає транспарентність результатів політики, у своїх емпіричних дослідженнях. Однак досі цього не сталося. Хоча кілька заходів інституційної прозорості та свободи ЗМІ зазвичай використовуються в емпіричних дослідженнях, мало проектів використовують міри поширення даних, за деякими помітними винятками. Можливо, вчені ігнорували цей аспект прозорості у своїй емпіричній роботі, оскільки ретельна та теоретично сувора міра розкриття даних не була доступна [4].

У 1990 році 13 країн мали закони про «право на інформацію». Сьогодні їх кількість перевищує 100 [5]. З 1990-х років «транспарентність» стала максимом для національних урядів, міжнародних установ та інституцій громадянського суспільства в усьому світі. Дослідження, які

висвітлили важливість надання інформації у функціонуванні ринків, отримали Нобелівські премії. Амартія Сен отримав Нобелівську премію 1998 року за висвітлення ролі права на отримання інформації та її забезпечення у функціонуванні ринку. Джордж Акерлоф, Майкл Спенс та Джозеф Стігліц отримали Нобелівську премію 2001 року за аналіз того, як недосконала інформація може призвести до ринкових збоїв. Видатний концептуальний внесок лауреатів Нобелівської премії у розробку структури, що пов'язує право громадян знати та доступ до інформації з розвитком, є безперечним і вже мав значний вплив у різних сферах.

У світовому масштабі підзвітність та транспарентність вимірюються за допомогою цих ключових структур або індексів для вимірювання прогресу з часом.

1. Індекс сприйняття корупції (ІСК) від Transparency International. Один зі способів вимірювання транспарентності та підзвітності – це визначення рівня корупції. ІСК вимірює сприйнятий рівень корупції в публічному секторі через думку експертів та бізнесменів, використовуючи шкалу від 0 до 100, де нуль – високий рівень корупції, а 100 – дуже чистий. У 2020 році середній бал серед 180 країн становив лише 43, що свідчать про те, що, незважаючи на певний прогрес, країни все ще не можуть ефективно боротися з корупцією. Цей індекс робить акцент на сильних наглядових інституціях, відкритому та прозорому укладанні договорів, заходах громадянського простору та демократії, а також відповідних даних, що перебувають у відкритому доступі.

2. Індекс бюджетної транспарентності (ІБТ) від Міжнародного бюджетного партнерства – оцінює доступ громадськості до інформації про те, як центральний уряд залучає та витрачає державні кошти. Цей індекс публікується з метою надання громадськості доступу до відповідної інформації про те, як залучаються та витрачаються державні кошти, можливостей брати участь у прийнятті політичних рішень, які можуть вплинути на стан зайнятості та національної безпеки, а також щодо надійності бюджетного нагляду з боку незалежних, добре поінформованих законодавчих органів та аудиторських установ. Бал прозорості 61 (зі 100) або вище свідчить про те, що країна, ймовірно, публікує достатньо матеріалів для підтримки обґрунтованих громадських дебатів щодо бюджету. Протягом 2020-х років за ІБТ середній світовий бал транспарентності лише трохи перевищує 45 зі 100. При цьому майже 75% опитаних країн мають недостатній рівень. Цей індекс вимірює прогрес за трьома ключовими параметрами:

- транспарентність – вичерпна бюджетна інформація від центрального уряду, доступна громадськості у зручні часові рамки;
- участь – наявність формальних та змістовних можливостей для громадськості, включаючи найбільш незахищені верстви населення, брати участь у процесі формування національного бюджету;

- нагляд – наявність наглядових установ (законодавчого органу, національного аудиторського управління, незалежної(их) фінансової(их) установи(й)), які діють та мають можливість належним чином функціонувати.

3. Індекс HRV [4] – це індекс прозорості, який намагається виміряти схильність держави розкривати дані, використовуючи відсутність/наявність даних за 240 змінними з ряду даних Індикаторів світового розвитку (WDI). Індекс має стабільне значення за часом та охоплює 125 країн з 1980 року.

4. Інші відповідні індекси включають Всесвітній індекс свободи преси, Індекс права голосу та підзвітності, а також індикатори СІРА Світового банку.

Хоча на Заході існує безліч показників, рамок документів та нормативної літератури з питань підзвітності та прозорості, втім існує брак теоретичних підходів до цього питання, що вимагає подальшого вивчення шляхом глибших досліджень.

Терміни «підзвітність» та «прозорість» використовуються разом із глибиною демократії. Тому необхідно заглибитися в інституційні рамки, які їм нормативно та практично сприяють.

Інституційні рамки можна розглядати як проміжні змінні між здатністю громадян висловлювати свою думку й вимагати підзвітності та реальною прозорістю публічного управління. Однак, хоча політико-правові системи, конституційно розроблені як відкриті та чуйні, апріорі надають простір для підзвітності, втім підзвітність систем надання публічних послуг потребує наявності певних основних елементів. На думку фахівців, історичні моделі побудови інституційної підзвітності демонструють переважну тенденцію до того, що після зміцнення фактичних механізмів, які починають ефективно працювати на практиці, потрібен значний час для розвитку де-юре механізмів підзвітності. Зазвичай це відбувається після розвитку вертикальних механізмів (таких як вільні та чесні вибори) та горизонтальних механізмів (таких як інституційний нагляд та баланс влади), після чого з часом зміцнюються діагональні механізми, зокрема взаємодія зі ЗМІ та інституціями громадянського суспільства [6].

Інституційні рамки в урядовій сфері, що сприяють підзвітності та прозорості, включають три важливі сфери уваги [7]:

- законодавство про право на інформацію – встановлює конституційне право громадян на доступ до бажаної інформації;
- проактивна прозорість – зобов'язує уряди публікувати якомога більше інформації в доступній формі;
- відкритість даних – дозволяє переформатувати урядові дані у форми, які надають корисну та доступну для громадськості інформацію.

Україна активно використовує всі три інституційні складові, втім

правовий режим воєнного стану накладає на них свої обмеження і труднощі реалізації, ставлячи перед транспарентністю нові виклики.

Список використаних джерел:

1. Mitchell R. B. Sources of Transparency: Information Systems in International Regimes. *International Studies Quarterly*. 1998. Vol. 42, Iss. 1. P. 109–130. DOI: <https://doi.org/10.1111/0020-8833.00071> (дата звернення: 30.05.2025).
2. Stiglitz J. Transparency in Government. *The Right to Tel: The Role of Mass Media in Economic Development*. Washington DC: World Bank, 2002. P. 27-44. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/957661468780322581/pdf/multi0page.pdf> (дата звернення: 30.05.2025).
3. Oberoi R. Institutionalizing Transparency and Accountability in Indian Governance: Understanding the Impact of Right to Information. *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*. 2013. Vol. 11, Iss. 4. P. 41-53.
4. Hollyer J., Rosendorff P. The HRV Index of Transparency (Chapter 3) - Information, Democracy, and Autocracy. Cambridge Core, 2018. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/informationdemocracy-and-autocracy/hrv-index-of-transparency/33AE3B137434B671CF5F362C365C400C> (дата звернення: 30.05.2025).
5. Accountability and transparency in governance: Thematic Report / Development Monitoring and Evaluation Office (DMEO). NITI Aayog, Government of India, 2022. 72 p. https://dmeo.gov.in/sites/default/files/2022-04/Thematic_Report_Accountability_and_Transparency_22042022.pdf (дата звернення: 30.05.2025).
6. Lindberg S. The Accountability Sequence: from De-Jure to De-Facto Constraints on Governments: World Development Report Background Paper. SpringerLink, 2017. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/324501487592445304/pdf/112920-WP-PUBLIC-WDR17BPAccountabilitypaper.pdf> (дата звернення: 30.05.2025).
7. Zausmer R. Towards open and transparent government International experiences and best practice. Global Partners and Associates, 2011. URL: <https://www.gp-digital.org/wp-content/uploads/2013/11/Towards-open-and-transparent-government-International-experiences-and-best-practice.pdf> (дата звернення: 30.05.2025).

ОБОРОНА ДЕРЖАВИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

ПЛОТНІКОВА Катерина Олексіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна;

ЗАКРИНИЦЬКА Вікторія Олександрівна,

доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна
кандидат юридичних наук, доцент

Сфера оборони держави відіграє вирішальну роль у інтегрованому суспільному державно-правовому явищі, елементи якого проймають всі сфери суспільного життя, адміністративно-правове забезпечення її оптимального функціонування відбувається за допомогою правових норм та засобів публічного права, особливо адміністративного, поміж яких велике значення займають норми військово-адміністративного права. Тож в цьому випадку мова йде про адміністративно-правове забезпечення оборони, яка вважається одним із видів правового забезпечення.

Переважаюча частина науковців вивчають адміністративно-правове забезпечення не залежно від сфери досліджуваних суспільних відносин, у якості діяльності державних органів, що уповноважені регулювати суспільні відносини, їх юридичне закріплення через правові норми, реалізацію та охорони.

З метою комплексного дослідження змісту і складових адміністративно-правового забезпечення оборони як єдиної правової категорії варто розкрити питання про ступінь його співвідношення з правовим (адміністративно-правовим) регулюванням, що становить певну дискусію. Зокрема, О. І. Осауленко розуміє правове регулювання як впорядкування відповідних суспільних відносин, їх правове закріплення, захист і розвиток, що здійснюється державою за допомогою права та сукупності правових норм [2, с. 256]. С. Г. Стеценко розглядає поняття «адміністративно-правове регулювання» ширше, визначаючи його як сукупність правових засобів, за допомогою яких регулюється правова природа управлінських відносин у сфері адміністративного права [3, с. 65–66].

У фаховій юридичній літературі пропонуються визначення поняття «адміністративно-правове регулювання», які за своєю суттю є тотожними з

визначеннями поняття «адміністративно-правове забезпечення». Дані поняття досліджуються як послідовний, нормативно-організаційний вплив органів державної влади на суспільні відносини для їх регулювання (впорядкування), закріплення, реалізації та охорони.

Спільними характеристиками адміністративно-правового забезпечення і адміністративно-правового регулювання виступає їх регуляторний вплив на суспільні відносини, існування спеціальних адміністративно-правових засобів, та направленість на стале функціонування держави та суспільства. Різниця між цими категоріями полягає у першочерговості цілей: для адміністративно-правового регулювання першочерговою метою є виконання волі держави, для адміністративно-правового забезпечення – узагальнених потреб та інтересів громадянського суспільства, суб'єктів господарювання, територіальних громад та окремих громадян.

За умов воєнного стану, за умови збалансованого впровадження, адміністративно-правове регулювання та адміністративно-правове забезпечення підсилюють одне одного, забезпечуючи максимальне накопичення людських, економічних, науково-освітніх, технічних та технологічних ресурсів для ефективного відбиття збройної агресії противника.

Попри величезну кількість наукових підходів та наукових думок, адміністративно-правове забезпечення наділене характерними особливостями, що визначають його зміст і сутність, і їх необхідно враховувати при визначенні цього поняття. До основних ознак адміністративно-правового забезпечення, на нашу думку, належать:

- діяльність суб'єктів публічної адміністрації з приводу питань захисту прав та свобод людини, суспільного публічного інтересу (цінностей);
- діяльність, сукупність заходів, що здійснюється суб'єктами публічного управління для визначення й реалізації відповідно до закону, державної політики у певній сфері суспільного життя (сфері оборони);
- діяльність суб'єктів публічного управління (загальної і спеціальної компетенції) у межах повноважень і компетенції, що визначені законодавством;
- діяльність, яка реалізується правовими (адміністративно-правовими) методами та засобами;
- діяльність, яка реалізується за допомогою врегулювання суспільних відносин шляхом юридичного закріплення у нормах (нормотворча діяльність), їх реалізацію (правозастосовна діяльність), охорону, захист і відновлення у разі порушення (правоохоронна діяльність).

Адміністративно-правове забезпечення оборони держави є систематичною діяльністю суб'єктів забезпечення оборони, що

регламентована адміністративно-правовими нормами, насамперед, діяльність суб'єктів публічного управління, з приводу адміністративно-правового регулювання, реалізації, охорони й захисту суспільних відносин у сфері оборони, гарантування прав і законних інтересів усіх суб'єктів правовідносин, що має на меті створення належних умов для оборони держави в ході збройної агресії.

Список використаних джерел:

1. Карпенко М. І. Правове забезпечення діяльності військ (сил): сьогодення та шляхи удосконалення. *Право військової сфери*. 2007. № 1. С. 16–18.
2. Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Істина, 2007. 336 с.
3. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2008. 624 с.
4. Пашинський В. Й. Військово-адміністративне право в системі сучасного адміністративного права. *Адміністративне право і процес*. 2017. № 2 (20). С. 40–48

**РОЗМІНУВАННЯ ТА ІРИГАЦІЯ ТЕРИТОРІЙ ЯК СКЛАДОВА
ВІДБУДОВИ АГРАРНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО СЕКТОРУ
УКРАЇНИ В РАМКАХ ПРОГРАМИ «UKRAINE FACILITY»**

ПЕЙЧЕВ Костянтин Прокофійович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

18 березня 2024 року уряд України прийняв план реформ для отримання в наступному фінансової підтримки від Європейського Союзу на період до 2027 року. Розпорядження стає базою для отримання підтримки в межах програми яка розрахована на 4 роки із валовим розміром фінансування в 50 млрд. євро [1].

Як зазначають науковці, державне упорядкування аграрного сектору відповідає концепції сталого планування та шляхом законодавчого забезпечення має формувати стратегічні напрямки розвитку сільськогосподарського виробництва згідно до соціально-економічних викликів сьогодення. Одночасно, до питань державного врегулювання цього сектору потрібно віднести його не системність, що зумовлено не співмірність розвитку окремих сегментів агропромислового виробництва.

Розпорошеність елементів нормативно-правового регулювання які регулюють сільськогосподарський сектор, перешкоджає його ефективному регулюванню [2].

Враховуючи викладене, першочергове значення для віднови та розвитку аграрних територій України, оптимізації зайнятості населення та прибутків сільських домогосподарств, створення регіональних низок формування доданої вартості має стимулювання та відновлення сільськогосподарських технологій та худка і повна автоматизація і інформатизація виробництва аграрної продукції та сировини.

Саме такі напрямки мають елементи, виокремленні у програмі Ukraine Facility, що розглядаються далі.

Аналіз програми дає можливість систематизувати наступні частини реформ сільськогосподарського сектору:

1. Інституційні засади аграрного виробництва і сталого облаштування сільських територій та їх погодження із поглядом Європейського Союзу.

2. Упорядкування роботи ринку земель сільськогосподарського призначення.

3. Удосконалення управлінської та інституційної здібності для адміністрування інвестиційних проєктів.

4. Впровадження легального суспільного цифрового реєстру аграрних виробників.

5. Ріст іригаційного елементу для досягнення кліматичної стійкості сектору.

6. Розмінування акваторій та територій.

Таку систему треба розцінювати як доволі прийнятною, оскільки її система впроваджує позицію таких дослідників як Ковалишин О. Третяк А., та Третяк Н, стосовно того, що з врахуванням принципу стійкого розвитку, досягнення соціального благополуччя міського та сільського населення, а також опанування викликів, зокрема тих, що мають екологічну природу, можливе тільки за умови об'єднання між собою трьох класів інтересів – екологічних, економічних та соціальних [3].

Одним із пунктів програми є розмінування територій та акваторій нашої держави.

На період до 2033 року повинні бути введені належні закони в тому числі Національна стратегія протимінної діяльності, що включатиме наступні головні елементи:

- управління у сфері протимінної діяльності;
- сприяння суб'єктам протимінної діяльності в впровадженні дієвих прийомів у їх діяльності;
- запобігання нещасним випадкам;
- суцільна допомога постраждалим;
- інноваційна складова у царині розмінування;

- гендерна рівність і паритетність;
- впровадження приватного обігу;
- продуктивна та ясна донорська допомога;
- втілення методів пріоритизації завдань у сфері протимінної функції.

Таким чином, процес розмінування направлена на досягнення екологічної мети, оскільки вона запобігає забрудненню природних ресурсів (водойм, лісів, надр та земель) які обумовленні війною, і допомагає захисту біорізноманіття і взагалі природного середовища. Окрім цього, розмінування сприяє відновленню лісових, водних та морських ресурсів, дотримуючись принципу «незавдання істотної шкоди».

На сьогодні нормативно-правові засади реалізації протимінної діяльності в Україні та специфіку державного впливу у цю сферу впроваджено Законом України «Про протимінну діяльність в Україні» [4]. Узгоджена підтримка цього процесу має не тільки безпекові але і еколого-охоронні засади.

Треба відзначити, що у серпні 2023 року у м. Стокгольм (Швеція) проходила конференція «Всесвітній тиждень води 2023», у межах якої було обговорено тему: «Вплив клімату та війни водну безпеку в Україні». Увагу науковців було зосереджено на негативному впливі російської агресії в Україну та на водну безпеку в іригаційній сфері, а також , втрати та збитки і потреби іригаційного сектору які настали внаслідок війни [5]. Отже, цей напрямок є достатньо важливим для втілення.

Таку програму по відновленню іригаційного сектору буде запроваджено до 1 кварталу 2026 року, програма спрямована на реалізацію наступних компонентів:

- аналіз системних наслідків та економічних переваг, що будуть визначатись в сфері зрошення;
- узгодження із стратегією управління водними ресурсами та засадами керівництва водними об'єктами згідно до басейнового погляду;
- поєднання необхідних приватних та публічних інвестиційних проєктів і можливості приватизаційних процедур;
- сфера адміністрування і управління галуззю;
- попереднє проведення оцінки впливу на оточуюче природне середовище для кожного проєкту спорудження або реконструкції, відповідно до настанов Європейського Союзу відносно оцінки впливу на природу та стратегії екологічного налаштування відповідно до законодавства України у сфері довкілля.

Очікуваними наслідками реформування є:

Запровадження системи зрошення посприяє збільшенню продуктивності аграрних угідь та забезпечить сталість виробництва в середовищі складних кліматичних змін. Цей проєкт дозволить оптимізувати небезпеки, спричинені посухами, і поліпшить забезпеченість людей продовольством. Віднова та тривалий розвиток сфери зрошення

також піддержити здібність населення адаптуватися до несприятливих ефектів переміни клімату, таким чином, ця реформа також дотримується принципу «не завдання істотної шкоди», наскільки це можливо в стані війни чи післявоєнного поновлення та відбудови України.

Порівняння перелічених показників говорить про необхідність прийняття законів і підзаконних актів, що зазначені у змісті програми для України «Ukraine Facility» який розкриває основоположні положення відбудову аграрного сектору нашої держави у період 2024-2027 років.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження плану реформ «Ukraine Facility»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.03.2024 р. № 244-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-planu-t180324> (дата звернення: 25.05.2025).

2. Павло Несенко: «Методичні підходи до оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору». *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 4. С. 288-296 URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/09/2022-308-4.pdf> (дата звернення: 25.05.2025).

3. Tretiak A., Kovalyshyn O., Tretiak N. Assessment of the effectiveness of land use according to public land interests as a component of rural development. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 2019. Vol. 19. Issue 4. P. 345–350. URL: http://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.19_4/Art48.pdf (дата звернення: 25.05.2025).

4. Про протимінну діяльність в Україні: Закон України від 06.12.2018 р. № 2642-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text> (дата звернення: 25.05.2025).

5. Про вплив війни та клімату на водну безпеку в Україні. URL: https://www.chng.darg.gov.ua/_pro_vpliv_vijni_ta_klimatu_na_0_0_0_2152_1.html (дата звернення: 25.05.2025).

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПРОГАЛИН У РЕГЛАМЕНТАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ

РОССИХІНА Галина Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна;

РОССИХІН Василь Васильович,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України,
проректор з інноваційно-корпоративної
роботи та адміністрування
Харківського національного
університету радіоелектроніки;

ОМАРОВ Анвер Мурад огли,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри філософії
Харківського національного
університету радіоелектроніки

Визначальну роль у подоланні прогалин в адміністративно-правовому регулюванні статусу службовців має трудове право. Його застосування має вирішальне значення у конкретизації та деталізації прав та обов'язків публічних службовців. Це зумовлено не лише традиціями, пов'язаними з віднесенням службовців до категорії працівників найманої праці та визначення їх правового становища законодавством про працю, а й об'єктивним статусним становищем управлінських працівників (чиновників), які, як і всі працівники, наймаються державою для виконання особливої професійної діяльності – реалізації функцій державного управління [1, с. 44].

Законодавство про публічну службу, передбачивши можливість застосування трудового законодавства у регулюванні суспільних відносин, містить загальне відсилання до можливості реалізації норм трудового законодавства у регулюванні прав та обов'язків службовців. Такий загальний дозвільний напрямок використання трудового права не відповідає на цілу низку теоретичних та практичних питань. По-перше, які нормативні положення законодавства про службу підпадають під дію норм трудового законодавства: всі відносини, які не врегульовані службовим

законодавством, окремі види цих відносин або тільки особливі випадки, що вимагають об'єктивно відповідати відповідному правовому регулюванню [2, с. 103]. По-друге, чому законодавець, на відміну від інших сфер правового регулювання, не може врегулювати величезні блоки (субінститути) державно-службових відносин, що складаються у сфері публічної служби (наприклад, тривала відсутність регулювання матеріальної відповідальності, процедури прийняття колективного договору, правила розгляду колективних службових спорів та ін.). Ймовірно, це пов'язано з неможливістю застосування в регулюванні державно-службових відносин і всієї сфери публічної служби трудового законодавства.

По-третє, на основі яких галузей права допустимо і слід заповнювати прогалини у службовому законодавстві? Необхідність застосування норм як трудового, а й інших галузей законодавства (цивільного, податкового, сімейного та ін.) явно назріла у регулюванні публічної служби. Зокрема, поняття про майно, його види, зобов'язання майнового характеру службовців можуть використовуватися на основі застосування норм Цивільного кодексу; поняття «родичі» та «родинні стосунки» регулюються сімейним законодавством; порядок подання зведень (декларації) про доходи регламентується податковим та антикорупційним законодавством; види та порядок обороту цінних паперів регулюються фінансовим законодавством; правила розрахунку оплати праці є сферою трудового законодавства. Подолання цих та аналогічних прогалин у правовому регулюванні публічної служби може піти за двома напрямками: перше – посилення до відповідних норм інших галузей законодавства; друге – прийняття спеціальних нормативних правових актів, які встановлюють чи роз'яснюють порядок застосування не врегульованих нормативних положень (понять, категорій, вимог) публічної служби.

По-четверте, при застосуванні норм різних галузей законодавства, головним чином трудового, слід встановити повну відсутність відповідної норми у законодавстві про публічну службу та «небажання» законодавця врегулювати прогалини. У багатьох випадках законодавство про публічну службу лише позначає сферу правового регулювання, але робить посилення на підзаконні нормативно-правові акти, які поки що знаходяться на стадії розробки [3, с. 99]. Звідси виникає питання про те, чи слід чекати, доки будуть прийняті відповідні підзаконні нормативні акти. По-п'яте, наскільки допустима можливість регулювання відсутніх нормативно-правових положень локальними актами державного органу (міністерства, комітету, відомства), у якому здійснюється проходження цивільної служби, адже нерідко правовий статус службовців, їхні права та обов'язки, гарантії та пільги багато в чому залежать від виду державного органу, в якому здійснюється проходження публічної служби. Визначальна особливість регулювання публічної служби полягає в тому, що відповідні нормативно-правові положення, які закріплюють правовий статус службовців, можуть бути врегульовані

цілеспрямовано нормативними актами [4, с. 15]. В даний час майже кожна сфера публічної служби з найбільш важливих питань закріплює свою специфіку в регулюванні служби та правового становища службовців, особливості якої залежать від гілки влади (законодавча, виконавча та судова), а також вертикальної структури органу у системі органів державної влади (уряд, міністерство, служба, агентство) та галузевої приналежності (медицина, сільське господарство, промисловість, економіка, освіта тощо).

По-шосте, в повному обсязі норми трудового законодавства можна використовувати як подолання прогалин у регулюванні публічної служби, а разі відсутності таких – використовувати аналогію права. Наприклад, не викликає сумнів можливість застосування трудового законодавства в регулюванні святкових неробочих та вихідних днів, у порядку надання відпусток, правил розрахунку оплати праці, деталізації умовного партнерства, у наданні пільг жінкам та ін. (у названих випадках можливе застосування норм трудового законодавства практично у незмінному вигляді до праці службовців), але проблематичним є застосування на службі норм трудового законодавства, що регулюють обмежену або повну матеріальну відповідальність, можливість регулювання колективних службових конфліктів (у т. ч. проведення страйків), понаднормових робіт тощо.

По-сьоме, у разі виникнення прогалин у законодавстві у сфері публічної служби слід враховувати, що велике значення мають норми, які містять посилання на інші підзаконні нормативні акти, одні з яких прийняті, а інші знаходяться на стадії розробки. У зв'язку з цим при подоланні прогалин виникає питання про тривалість «очікування» появи спеціального підзаконного акту, передбаченого законодавством про публічну службу, адже таке очікування може тривати тривалий час, а функціонування публічної служби здійснюється безперервно, що зумовлює необхідність субсидіарного застосування норм суміжних галузей законодавства.

Подолання прогалин у регламентації адміністративно-правового статусу публічних службовців шляхом субсидіарного застосування норм трудового законодавства передбачено тільки для тих положень, які не врегульовані основоположними законодавчими актами у сфері публічної служби [5, с. 202]. У зв'язку з цим залишається відкритим питання про можливість застосування норм трудового законодавства у разі виникнення прогалин у підзаконних нормативних правових актах, що вимагає внесення змін до діючого законодавства із метою закріплення можливості застосування норм не тільки трудового, а й інших суміжних галузей законодавства (конституційного, адміністративного, цивільного, фінансового, сімейного, антикорупційного тощо).

Список використаних джерел:

1. Гончарук Н. Т. Розвиток державної служби в Україні. *Енциклопедія державного управління* / Нац. акад. держ. упр. при

Президентів України. Київ : НАДУ, 2011. 870 с.

2. Іншин М.І. Історія виникнення, розвитку та формування державної служби в Україні. *Юридична наука і практика*. 2011. № 2. С. 4–9.

3. Липовська Н. А. Особливості інституціонального розвитку державної служби. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2009. № 2. С. 1–8.

4. Аркуша О. Г., Бойко О. В., Бородін Є. І. Історія державної служби в Україні. Київ : Ніка-Центр, 2009. Т. 1. 544 с.

5. Біла Л. Р. Організація державної служби в Україні : навч.-метод. посіб. Одеса : Юрид. літ., 2000. 712 с.

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРИРОДИ ПОСАДИ УПОВНОВАЖЕНОГО У СПРАВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

ФЕДЧИШИН Сергій Анатолійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

В умовах реформування публічного управління в Україні на шляху адаптації до європейських стандартів важливого значення набуває вдосконалення організації та правового забезпечення публічної служби. Це стосується як системи публічної служби загалом, так і її окремих видів. У зв'язку із наведеним актуального значення набуває аналіз особливостей окремих посад публічної служби, визначення їх належності до державних посад певного типу та вироблення виважених підходів до врегулювання правового статусу. Безпосередньо це стосується й такої посади як Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що є невід'ємною складовою вітчизняної інституційної системи публічного адміністрування у сфері юстиції.

Аналіз законодавства України свідчить про поступову реалізацію положень Концепції адміністративної реформи в Україні від 22.07.1998 р., згідно якої державні посади поділяються залежно від змісту та характеру діяльності, способу обіймання посади та надання повноважень на три групи: а) політичні; б) адміністративні; в) патронатні. Більшість вітчизняних вчених загалом розділяють підхід, закладений Концепцією адміністративної реформи в Україні від 22.07.1998 р., часто розвиваючи його та пропонуючи певні авторські модифікації.

При цьому, посада Уповноваженого у справах ЄСПЛ на рівні законів України чітко не віднесена до жодного типу державних посад. Більше того, посада Уповноваженого у справах ЄСПЛ у законах України навіть не

згадується, у тому числі у профільному для сфери законі – Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. Згідно із законодавством України Уповноважений у справах ЄСПЛ визначається як посадова особа Міністерства юстиції України, на яку покладено повноваження щодо здійснення представництва України в ЄСПЛ під час розгляду справ про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), координації виконання його рішень, а також інформування Комітету міністрів Ради Європи про хід виконання рішень ЄСПЛ. Його діяльність забезпечує Секретаріат Уповноваженого у справах ЄСПЛ, який утворюється у складі центрального апарату Міністерства юстиції України з правами департаменту [1]. Своєю чергою, проведений аналіз свідчить, що для посади Уповноваженого у справах ЄСПЛ характерні ознаки як адміністративних посад (зокрема посад державної служби), так і посад політичних.

Насамперед, привертає увагу, що діяльність Уповноваженого у справах ЄСПЛ не виведена із предмету регулювання Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р., про що свідчить аналіз чинної редакції ст. 3 «Сфера дії цього Закону». У ч. 3 ст. 3 Закону «Про державну службу» закріплено перелік із більше ніж 20 суб'єктів, на яких дія цього Закону не поширюється, але Уповноважений у справах ЄСПЛ у ньому не значиться. При цьому, встановлюється, що Уповноважений у справах ЄСПЛ є посадовою особою Міністерства юстиції України, в якому згідно із законодавством України політичні посади займають лише Міністр юстиції України, а також його перший заступник та заступники.

На користь сприйняття Уповноваженого у справах ЄСПЛ як державного службовця свідчать також такі ознаки: а) його завдання та функції, хоч і реалізуються у відносинах із такими іноземними суб'єктами як ЄСПЛ та Комітет міністрів Ради Європи, однак характеризуються більшою мірою як адміністративні; б) вимоги до претендентів на зайняття посади Уповноваженого у справах ЄСПЛ загалом відповідають вимогам до претендентів на зайняття посад державної служби категорії «А» (громадянство України, вища юридична освіта, стаж роботи в галузі права не менш як три роки, володіння однією з офіційних мов Ради Європи).

Своєю чергою, констатуємо, що посада Уповноваженого у справах ЄСПЛ має й ознаки, котрі не характерні для державних службовців, а властиві для політичних посад (політичних діячів). По-перше, це позаконкурсний порядок призначення на посаду, що не виключає політичне рішення. Політично мотивованим може бути і звільнення особи з посади Уповноваженого у справах ЄСПЛ. Уповноважений у справах ЄСПЛ призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра юстиції України. Слідом, діяльність Уповноваженого у справах ЄСПЛ не забезпечується гарантією

стабільності (незалежноості від змін політичного керівництва державних органів), що є базовою засадою державної служби. Отже, зміна Міністра юстиції України може стати підставою зміни і Уповноваженого у справах ЄСПЛ. У науці неодноразово наголошувалось, що при змістовній ідентифікації посади як політичної не може мати вирішального значення така риса як формальне віднесення (або не віднесення) посади до політичних законодавством.

По-друге, Закон України «Про державну службу» не відносить посаду Уповноваженого у справах ЄСПЛ до посад державної служби певної категорії (зокрема, не згадує її серед посад державної служби категорій «А» та «Б»). Закон не дає вичерпного переліку конкретних посад вищого корпусу державної служби (категорії «А»), зазначаючи, що до нього належать також посади «керівників державної служби в інших державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України, та їх заступників». Однак, Уповноважений у справах ЄСПЛ не є керівником державної служби, а відповідні управлінські функції у Міністерстві юстиції України виконує державний секретар Міністерства юстиції України. Не поширюються на Уповноваженого у справах ЄСПЛ й інші правила, що визначаються законодавством щодо проходження державної служби (як-то присвоєння рангів державних службовців, оцінювання службової діяльності та ін.).

Таким чином, аналіз особливостей посади Уповноваженого у справах ЄСПЛ свідчить, що їй властиві ознаки як політичних, так і адміністративних посад. Така невизначеність може негативно вплинути на ефективність функціонування публічної служби в Україні та розбудову інституційної системи, яка забезпечує представництво України в ЄСПЛ. У зв'язку з цим доцільним є чітке законодавче віднесення посади Уповноваженого у справах ЄСПЛ до державних посад певного типу, що неодмінно потребує вироблення виважених підходів до врегулювання правового статусу Уповноваженого у справах ЄСПЛ, вирішення питань щодо зайняття цієї посади, реалізації повноважень за посадою та звільнення з посади, що, у свою чергу, вимагає внесення змін до законів України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. та «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р.

Список використаних джерел:

1. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 р. № 784. *Офіц. вісн. України*. 2006. № 22. Ст. 1655.

ПРОЗОРІСТЬ ЯК ЗАСАДА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

ХАБАРОВА Тетяна Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

У сучасному демократичному суспільстві прозорість у діяльності органів публічної влади розглядається як ключовий чинник ефективності їх функціонування. Значення прозорості владної діяльності особливо підвищується в умовах політичної нестабільності, зниження рівня довіри до влади та поширення корупційних проявів.

Прозорість є багатоаспектною категорією, її зміст охоплює доступність публічної інформації, відкритість процесів прийняття рішень, наявність налагодженого діалогу з громадськістю, підзвітність тощо. І саме таке розуміння принципу прозорості дає можливість говорити не тільки про поінформованість громадян, а й про залучення їх до процесу здійснення управління державними справами та здійснення контролю, що формує більш стійкі демократичні інститути.

Прозорість діяльності органів публічної влади загалом проявляється у достатній зрозумілості їх дій для громадськості, зрозумілості прийнятих рішень та передумов їх прийняття, процесу реалізації різного роду заходів, проектів тощо. Вся інформація, яка може впливати на порядок або спосіб реалізації права людини має надаватися в повному обсязі, бути достовірною, об'єктивною та своєчасною.

Також варто відзначити, що принцип прозорості віднаходить свій прояв у багатьох нормативно-правових актах, зокрема, положеннями статті 19 Конституції України відзначено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та в спосіб, передбачені Конституцією та законами України [1]. Це загальна вимога правомірної діяльності органів публічної влади, яка вказує на неприпустимість виходу за межі закону під час реалізації владних повноважень.

Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» (далі за текстом – Закон № 2939-VI) є ключовим нормативно-правовим актом, який визначає засади прозорості, та зокрема, відкритості, адже відповідно до ст. 2 Закону № 2939-VI, метою його дії є безпосередньо забезпечення прозорості та відкритості суб'єктів владних повноважень та створення механізмів реалізації права кожного на доступ до публічної інформації. Крім того, статтею 4 Закону № 2939-VI передбачено, що

принципи прозорості та відкритості діяльності суб'єктів владних повноважень є одними з принципів забезпечення доступу до публічної інформації. Також важливо відзначити, що відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 14 Закону № 2939-VI, одним із обов'язків розпорядника інформації є надання та оприлюднення достовірної, точної та повної інформації, а також у разі потреби перевірка правильності та об'єктивності наданої інформації і оновлення оприлюдненої інформації [2].

Статтею 3 Закону України від 02.10.1992 № 2657-XII «Про інформацію» (далі за текстом – Закон № 2657-XII), одним із основних напрямів державної інформаційної політики визначається забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень [3].

Частиною 7 статті 42 Закону України від 21.05.1997 № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування» (далі за текстом – Закон № 280/97-ВР), передбачено, що сільський, селищний, міський голова зобов'язані звітувати щодо своєї роботи перед територіальною громадою не менше двох разів на рік в порядку, передбаченому законом та статутом територіальної громади. Сільський, селищний, міський голова звітує під час проведення відкритої зустрічі у спосіб, що дає можливість жителям територіальної громади ставити запитання, висловлювати зауваження та вносити пропозиції [5].

Ще одним важливим нормативом, яким закріплюється обов'язок органів публічної влади діяти прозоро – є Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII «Про запобігання корупції» (далі за текстом – Закон № 1700-VII). Слід зауважити, що відкритість та прозорість в цілому визнаються загальними засадами запобігання корупції, зокрема, статтею 9 Закону № 1700-VII, однією з гарантій незалежності Національного агентства з питань запобігання корупції визнається прозорість його діяльності, а статтею 60 Закону № 1700-VII, визначаються вимоги щодо прозорості та доступу до інформації [4].

З наведеного можна зробити висновок, що принцип прозорості є одним з пріоритетних в діяльності органів публічної влади, адже його реалізація сприяє: довірі суспільства до органів публічної влади; підзвітності посадових та службових осіб; запобіганню корупції; покращенню якості рішень, їх обґрунтованості та ефективності; а також активній участі громадян в процесі здійснення управління державними справами. Тож, прозорість можна визначити, як дієвий інструмент забезпечення ефективного управління.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

3. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. ст.650.

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. ст.2056.

5. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. ст.170.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

ШВЕЦЬ Андрій Ігорович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Розвиток прав інтелектуальної власності є одним із показників суспільного розвитку, а отже, необхідним елементом суспільного прогресу, немислимим без законодавчого регулювання пов'язаних з ним суспільних відносин. Тому інтелектуальна власність набула особливого значення в контексті економічного розвитку та як засіб європейської інтеграції українського суспільства. Правове регулювання у цій сфері розвивається стрімкими темпами. У цьому процесі беруть участь науковці, юристи, законодавці та інші.

Відповідно до ст. 54 Конституції України кожному громадянину гарантується свобода художньої, наукової і технічної творчості [1]. Наша держава безперервно створює власні механізми захисту інтелектуальної власності, авторських прав, моральних та матеріальних інтересів, що виникають у суспільстві у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Для належного регулювання цих відносин держава використовує широкий спектр підтримуючих адміністративно-правових механізмів. Особливої уваги потребують державні заходи щодо захисту інтелектуальної власності, яка завдяки своїй універсальності впливає на функціонування різних сфер суспільного життя.

Інтелектуальна власність на законодавчому рівні регулюється значною кількістю законів України: серед них «Про інформацію», «Про видавничу справу», «Про культуру» та інші.

Українське законодавство про інтелектуальну власність є досить комплексним. Крім того, для регулювання статусу конкретного об'єкта інтелектуальної власності можуть застосовуватися, серед іншого, положення цивільного, фінансового, адміністративного, конституційного та процесуального законодавства.

Концепція реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні визначає державу як важливого суб'єкта правового та економічного обігу об'єктів інтелектуальної власності. Держава зазнає значних збитків, насамперед, від незаконного використання об'єктів інтелектуальної власності та обігу контрафактної продукції. Забезпечення державних інтересів у рамках адміністративно-правового захисту прав інтелектуальної власності має на меті створення та підтримку правового порядку у сфері прав інтелектуальної власності та зміцнення безпеки держави [3].

Сфера інтелектуальної власності, як одна з базових складових інноваційного розвитку сучасної цивілізації, характеризується взаємопроникненням та поєднанням публічних та приватних інтересів. Оскільки права та свободи людини, а також їх гарантії, визначають зміст та напрямок діяльності держави, необхідно створити відповідне адміністративно-правове регулювання у сфері інтелектуальної власності. Суть цього регулювання полягає у послідовному, ефективному, нормативному та організаційному використанні адміністративно-правових засобів для забезпечення регулювання, реалізації та захисту прав учасників правовідносин [4, с. 40].

Аналізуючи відносини у сфері інтелектуальної власності як об'єкта адміністративно-правового захисту, варто інтерпретувати їх як сукупність заходів, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, які спрямовані на регулювання та захист адміністративно-правових відносин, що виникають у процесі здійснення та забезпечення особистих, майнових та немайнових прав, від протиправних посягань, а також запобігання правопорушенням під загрозою застосування заходів адміністративного примусу. Принципи адміністративно-правового регулювання також відображаються у відносинах у сфері інтелектуальної власності. Зокрема, принцип розподілу влади виражається в чіткому розмежуванні обов'язків між державними органами, що реалізують державну політику щодо захисту інтелектуальної власності; державна реєстрація виключних прав на об'єкти промислової власності здійснюється на основі принципу публічності (прозорості); принцип відповідності лежить в основі взаємодії уповноважених органів виконавчої влади та суб'єктів приватного права в процесі здійснення останніми інноваційної діяльності тощо.

Говорячи про адміністративні методи та засоби захисту прав інтелектуальної власності варто вказати, що мета захисту прав інтелектуальної власності за допомогою адміністративних методів та засобів включає: захист публічного порядку у сфері інтелектуальної власності, встановленого чинним законодавством; забезпечення дотримання прав та законних інтересів різних категорій осіб (авторів, інших правовласників, споживачів продукції, держави та невизначеного кола фізичних осіб); запобігання порушенням прав інтелектуальної

власності; відновлення стану, що передувало порушенням прав інтелектуальної власності; та сприяння навчанню, головною метою якого є вплив на правосвідомість суб'єктів системи захисту прав інтелектуальної власності [5, с. 154].

Підсумовуючи наведене, варто вказати, що інтелектуальна власність підлягає адміністративно-правовій охороні, що здійснюється на основі адміністративно-правових актів з метою регулювання, реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів правовідносин у сфері інтелектуальної власності. Ця сфера адміністративно-правового регулювання залишається актуальною в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних процесів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356
3. Про схвалення Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.06.2016 р. № 402-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-2016-%D1%80>
4. Капітаненко Н. П. Особливості адміністративно-правового регулювання у сфері реалізації права інтелектуальної власності. *Правові новели*. 2019. Вип. 7. Том 2. 38-42.
5. Миджин Г. Є. Адміністративні методи та засоби захисту прав інтелектуальної власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 152–155

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Н. В. Гришина

СЕКЦІЯ 5.
ПРИВАТНЕ ПРАВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

**ОГЛЯД НОВЕЛ ТА ПЕРСПЕКТИВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО
СТАНУ**

ВОЛОЩЕНКО Ольга Михайлівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Введення в Україні воєнного стану з початком повномасштабного вторгнення російської федерації внесло низку змін у процеси функціонування державних інституцій, що торкнулося, фактично, всіх сфер життя суспільства. Не стала виключенням підгалузь права інтелектуальної власності. Стан збройної агресії вніс свої корективи як у сферу практичної реалізації виключних прав, так і у процеси нормотворення. Останній посилив вектор гарантій окремих інститутів, що обумовлено обставинами та потребами сфери обороноздатності держави.

Прийняття Закону України «Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією російської федерації проти України» [1] (далі – Закон) зупинило низку строків щодо набуття прав на об'єкти права інтелектуальної власності. Зокрема, правоволодільцям надалась можливість не дотримуватись законодавче передбачених строків для вчинення дій, необхідних для реєстрації прав на об'єкти інтелектуальної власності. Такі можливості діють як протягом тривалості воєнного стану, так і 90 днів після його завершення. Прийняття такого рішення, з однієї сторони, є позитивним, в аспектах допомоги та сприяння у веденні вітчизняному бізнесу. Адже тенденцією сучасного стану економічних справ стало ведення підприємництва «на відстані», що зумовлено масовим виїздом населення з територій України. Послаблення вимог щодо дотримання строків в питаннях продовження дії свідоцтва на знаки для товарів і послуг дозволяє правоволодільцям використовувати таке позначення, вести економічну діяльність, бути частиною економічного простору України, сплачувати податки, що в цілому позитивно впливає на підтримку стану економіки України. З іншої сторони, має місце втрата зв'язку із особами, які зареєстровані заявниками на реєстрацію торговельних марок, що були подані

та не завершили процедуру реєстрації. Наприклад, ситуація, коли заявник втратив інтерес до такого процесу, перебуваючи в іншій країні та не вчиняє дій щодо відмови від проходження подальшої реєстрації. (або не сплатив збір щодо подальших дій такої реєстрації) З відсутності такого Закону окреслена ситуація створювала підстави визнання заявки відкликаною. Однак, реалії сьогодення у світлі положень Закону унеможлиблюють використання поданого на реєстрацію позначення іншими суб'єктами з метою ведення підприємницької діяльності.

Процеси «життя» та обігу об'єктів інтелектуальної власності потребують не тільки змін, а також і адаптації. Тому 16 квітня 2025 року Верховна Рада ухвалила законопроект № 98 83. Положення даного акту скасовують дію Закону та передбачають повернення справ інтелектуальної власності у формат до введення воєнного стану. Після спливу адаптаційних строків з нагоди припинення дії Закону, строки та процедури реєстрації об'єктів інтелектуальної власності відновляться.

Зміни торкнулися також і функціонування профільних установ в сфері інтелектуальної власності. Зокрема, згідно розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2022 р. № 943-р розпочала роботу Державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» (далі - УкрНОІВІ), на яку покладається обов'язок виконання функцій Національного органу інтелектуальної власності. Внесені корективи у системі органів забезпечення політики права інтелектуальної власності зумовили ряд позитивних змін у напрямках роботи: у реєстрах пошуку знаків для товарів і послуг активізували сервіс відображення заявок, які подані, але не отримали дату подання заявки (у світлі посиленних міграційних процесів країни це є надзвичайно корисною опцією у пошукових сервісах для осіб, які подають заявки на реєстрацію. Адже на етапі формування заявки можливо виявити наявність тотожних позначень, тобто до процедури проведення кваліфікаційної експертизи.); посилення міжнародних зв'язків, співпраця з Всесвітньою організацією інтелектуальної власності; створення інституту медіації на платформі УкрНОІВІ тощо. Окреслений спектр повноважень та функцій свідчить про безумовний напрямок розвитку державних інституцій у напрямку євроінтеграції.

Не стала виключенням питання оплати зборів за вчинення реєстраційних дій. Наприклад, прийнята Постанова Кабінета Міністрів України від 15.08.2023 р. № 859 запровадила зниження розмір збору за подання заявки в електронній формі з 80% до 75% . Такі «кроки» розцінюються як вектор державної політики щодо заохочення реєстрації об'єктів інтелектуальної власності та підтримка вітчизняного сектору економіки.

Потреба у посиленні обороноздатності держави окреслює нові сфери правової охорони окремих категорій об'єктів інтелектуальної власності. Нагальною є потреба в посиленні охорони об'єктів інтелектуальної

власності сфери військової інженерії. Зокрема, розробка законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені у зв'язку із проходженням військової служби» урегульовує питання щодо правового статусу службових творів, які створюються військовослужбовцями під час несення служби та охорони особистих немайнових авторських прав на такі об'єкти та отримання додаткової винагороди за їх створення.

Таким чином, фрагментарний огляд законодавчих ініціатив дає можливість зробити висновки про наявність тенденцій гнучкості та адаптації законодавчих актів до реалій сьогодення, що є потребою обставин практики.

Список використаних джерел:

1. Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією російської федерації проти України: Закон України від 01.04.2022 р. № 2174-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2174-IX#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

2. Деякі питання Національного органу інтелектуальної власності: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2022 р. № 943-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

АРБІТРАБІЛЬНІСТЬ СПОРІВ ЗА УЧАСТЮ СПОЖИВАЧІВ У СВІТЛІ ДИРЕКТИВ ЄС

ВОРОНОВ Кирило Маркович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

У праві ЄС створена комплексна система норм, що стимулюють альтернативне вирішення споживчих спорів (далі - ADR). Ключовим актом є Директива 2013/11/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2013 р. про альтернативне вирішення споживчих спорів [1]. Вона зобов'язує держави-члени забезпечити споживачам доступ до процедур альтернативного вирішення спорів у разі внутрішніх та транскордонних спорів з продавцем чи постачальником товарів/послуг, що виникають із договірних правовідносин. Метою Директиви є досягнення високого рівня захисту споживачів і належного функціонування внутрішнього ринку шляхом гарантування можливості для споживачів добровільно звертатися із скаргами до незалежних та ефективних органів з вирішення спорів.

Директива 2013/11/ЄС запроваджує мінімальні вимоги до якості діяльності органів ADR для споживачів. Такі органи (суб'єкти ADR) можуть здійснювати різні процедури – як сприяння примиренню сторін, так і висунення рекомендацій чи навіть ухвалення рішення, обов'язкового для сторін. Усі суб'єкти ADR повинні відповідати критеріям незалежності, неупередженості, прозорості, ефективності, швидкості та справедливості процедури. Держава-член має забезпечити повне покриття секторів ринку процедурами ADR, щоби споживач не залишився без доступного механізму вирішення спору. На практиці це означає створення або призначення низки авторизованих органів - від омбудсманів, комісій з розгляду скарг до арбітражних судів чи медіаційних служб - які відповідали б вимогам Директиви та були внесені до спеціального реєстру Єврокомісії.

Регламент (ЄС) № 524/2013 про онлайн-врегулювання споживчих спорів [2] доповнює згадану директиву, створивши єдину інтернет-платформу, що надає споживачам і торговцям спільний портал для позасудового врегулювання спорів онлайн. Ця платформа дозволяє споживачу ініціювати процедуру ADR через інтернет, обрати за взаємною згодою з продавцем конкретний уповноважений орган для розгляду спору та відслідковувати перебіг його вирішення. Відповідно до Регламенту, з 2016 р. платформа доступна у всіх країнах ЄС та на різних мовах, а продавці зобов'язані інформувати споживачів про можливість такого онлайн-врегулювання спору. Впровадження онлайн врегулювання спорів підвищує зручність захисту прав споживачів, особливо у транскордонних електронних угодах, та є складовою цифрового ринку ЄС.

Окрім спеціальних актів про ADR, в ЄС діють норми захисту прав споживачів, які впливають на арбітражні угоди. Зокрема, Директива 93/13/ЄЕС про несправедливі умови у споживчих договорах [3] забороняє умови, що спричиняють значний дисбаланс на шкоду споживачу. В додатку до цієї Директиви прямо зазначено, що умовою, яка може вважатися несправедливою, є позбавлення споживача права подати позов або застосування іншої підсудності, ніж за загальним законом (що охоплює і примусове арбітражне застереження).

Добровільність участі споживача в процедурах ADR є наріжним принципом права ЄС у цій сфері. Він означає, що споживач повинен мати свободу вибору – звертатися чи ні до позасудового вирішення – і така процедура не може остаточно позбавити його права на судовий розгляд спору. Директива 2013/11/ЄС у ст. 1 наголошує, що ADR запроваджується для добровільного звернення споживачів, і прямо забороняє робити участь споживача у вирішенні спору обов'язковою без можливості звернення до суду. Водночас Директива допускає національні вимоги пройти процедуру ADR перед судом за умови, що це не перешкоджає доступу до правосуддя. Таким чином, ЄС не повністю унеможливорює встановлення обов'язкового

досудового порядку, але ставить вимогу: споживач не може втратити своє основне право на судовий захист.

Цю позицію підтвердив Суд ЄС у справі *C-75/16 Menini & Rampanelli v. Banco Popolare* (2017) [4], де розглядався обов'язковий досудовий медіаційний порядок в Італії. Суд вказав, що добровільність ADR полягає не стільки у свободі вибору, чи звертатися до неї, скільки в тому, що сторони контролюють сам процес і можуть у будь-який момент його припинити. Важливо, щоб примирювальна процедура не накладала на споживача надмірних тягарів: збереження права звернення до суду є обов'язковим, а відмова споживача від ADR не повинна мати для нього негативних наслідків. Ці критерії (можливість вийти з процедури, відсутність затримки позовної давності, невелика вартість та ін.) визначають, чи сумісна обов'язкова ADR-процедура з правом на ефективний судовий захист. Отже, в контексті арбітражу це означає, що споживач не може бути зв'язаний арбітражним застереженням так, щоб його позбавили можливості звернутися до суду.

У справі *C-168/05 Mostaza Claro v. Centro Móvil* (2006) [5] споживачка пропустила арбітраж, а пізніше оскаржила арбітражне рішення, посилаючись на несправедливість арбітражного застереження в договорі. Суд ЄС постановив, що національний суд, розглядаючи заяву про скасування арбітражного рішення, зобов'язаний оцінити арбітражну угоду з позицій Директиви 93/13/ЄЕС і визнати її несправедливою (недійсною) за власною ініціативою, навіть якщо споживач не заявляв про це раніше.

Цей підхід було підтверджено та розвинуто у справі *C-40/08 Asturcom Telecomunicaciones SL v. Rodríguez Nogueira* (2009) [6]. У тому випадку споживач також не брав участі в арбітражному розгляді, і проти нього було винесено заочне рішення про стягнення боргу. Коли підприємство звернулося до суду Іспанії для примусового виконання арбітражного рішення, національний суд поставив питання про можливість врахувати несправедливість арбітражного застереження з власної ініціативи. Суд ЄС відповів ствердно: суд, який розглядає заяву про виконання арбітражного рішення проти споживача, зобов'язаний самостійно перевірити, чи не є арбітражне застереження несправедливим, і відмовити у виконанні, якщо це так.

Обмеження арбітрабільності споживчих спорів у ЄС впливають із поєднання норм про добровільність та про несправедливі умови договорів. Хоча право ЄС прямо не містить переліку неарбітрабельних категорій спорів, воно встановлює умови, за яких арбітражна угода зі споживачем може визнаватися недійсною або не обов'язковою. Так, стаття 10 Директиви 2013/11/ЄС («Свобода дій») забороняє зробити попередню домовленість про звернення до ADR обов'язковою для споживача, якщо її укладено до виникнення спору і вона позбавляє споживача права на позов

до суду.

Тобто будь-яке арбітражне застереження у споживчому договорі, підписаному до виникнення конкретного конфлікту, не може позбавити споживача права на суд - інакше воно для споживача не є обов'язковим. Відповідно, юридично споживач, попри підписаний арбітражний запис, зберігає право звернутися до державного суду, і арбітри не можуть перешкодити цьому.

Важливо додати, що Директива 2013/11/ЄС (ст. 11 «Законність») також убезпечує споживача від втрати матеріально-правових гарантій у разі звернення до ADR. Зокрема, жодне рішення арбітражної установи, обов'язкове для споживача, не може позбавити його захисту імперативних норм права країни його постійного проживання. Це унеможлиблює ситуацію «обходу» законодавства про захист прав споживачів через арбітраж, коли, наприклад, застосовується інше право або процедура, менш сприятлива для слабкої сторони.

Отже, нормативні акти ЄС встановлюють чіткі межі арбітрабільності споживчих спорів. Вони не забороняють повністю використання арбітражу чи медіації для вирішення спорів з участю споживачів – навпаки, заохочують добровільне ADR. Однак примусова передача таких спорів на арбітраж, з позбавленням споживача судового захисту, суперечить як директиві про ADR, так і загальним засадам захисту споживача в ЄС.

У світлі вимог директив ЄС арбітраж у споживчих спорах можливий лише як добровільна опція для споживача, що ні за яких умов не замінює і не виключає судового захисту. Європейська практика продемонструвала готовність коригувати чи скасовувати будь-які арбітражні домовленості, що підривають права споживача. Україна, реформуючи своє законодавство, має забезпечити аналогічні гарантії. Водночас поступове впровадження ADR у споживчих спорах – через створення спеціалізованих органів, вдосконалення законів і підвищення правової обізнаності населення – здатне принести суттєві вигоди як споживачам (швидкість, зручність вирішення справ), так і державній судовій системі (зменшення навантаження). Належна імплементація Директиви 2013/11/ЄС та пов'язаних актів, з урахуванням національної специфіки, стане важливим кроком на шляху інтеграції України до європейського правового простору та підвищення рівня захисту прав споживачів.

Список використаних джерел:

1. Директива Європейського Парламенту і Ради 2013/11/ЄС від 21 травня 2013 року про альтернативне вирішення споживчих спорів і про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 та Директиви [2009/22/ЄС](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_041-13#Text). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_041-13#Text (дата звернення: 30.05.2025).

2. Regulation (EU) No 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and

amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/524/oj/eng> (дата звернення: 30.05.2025).

3. Директива Ради 93/13/ЄЕС від 05 квітня 1993 року про несправедливі умови споживчих договорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987_001-93#Text (дата звернення: 30.05.2025).

4. Judgment of the Court (First Chamber) of 14 June 2017. Livio Menini and Maria Antonia Rampanelli v Banco Popolare – Società Cooperativa. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62016CJ0075> (дата звернення: 30.05.2025).

5. Judgment of the Court (First Chamber) of 26 October 2006. Elisa María Mostaza Claro v Centro Móvil Milenium SL. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-168/05> дата звернення: 30.05.2025).

6. Judgment of the Court (First Chamber) of 6 October 2009. Asturcom Telecomunicaciones SL v Cristina Rodríguez Nogueira. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62008CJ0040> дата звернення: 30.05.2025).

РЕГУЛЮВАННЯ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ВПО: НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ЗАКОНОДАВСТВІ

МЕНІВ Ярослава Олександрівна,
старший викладач кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна
кандидат юридичних наук

Після початку збройного конфлікту у 2014 році Україна зіштовхнулася з безпрецедентним внутрішнім переміщенням населення. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) стали однією з найбільш вразливих категорій, які стикаються з системними перешкодами у реалізації базових прав, зокрема права на житло. Попри численні закони та підзаконні акти, прийняті у 2014–2023 роках, забезпечення житлових прав ВПО залишалося складним завданням, що вимагає комплексного підходу.

Конституція України (стаття 48) гарантує кожному громадянину право на достатній рівень життя, включно з правом на житло. Це положення підтримується нормами міжнародного права, включаючи Європейську конвенцію з прав людини. Проте внаслідок війни понад 3,4 мільйона українців втратили свої домівки, що вимагає негайного реагування з боку держави. Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював, що житло має вирішальне значення для особистої гідності,

безпеки та добробуту людини.

З метою часткового вирішення житлової проблеми було запроваджено низку програм: пільгові іпотечні кредити («ЄОселя»), надання тимчасового житла в гуртожитках, субсидії на оренду (якщо витрати перевищують 20% доходу родини), компенсації за пошкоджене чи зруйноване житло. Значну роль відіграють міжнародні партнери, такі як ЄС, ООН, USAID, які фінансують проєкти реконструкції та надають тимчасове житло. Крім того, діють численні ініціативи від благодійних фондів, зокрема створення модульних містечок для людей похилого віку.

Поміж заходів із забезпечення права на житло ВПО також є і громадські ініціативи. Благодійні фонди та волонтерські організації допомагали знайти житло або ремонтувати пошкоджене. Локальні громади створювали програми розміщення ВПО у приватному секторі.

Тут можна зазначити про благодійні програми Благодійного фонду «Місія Хансена в Україні» Делла Лоя Хансена. Мова йде про житло для літніх переселенців, які втратили свої будинки через війну Делла Лоя Хансена. У листопаді 2024 року на Київщині відкрили вже другу чергу «Чудо-містечка» для переселенців старшого віку, які втратили житло. У будинках переселенці можуть безоплатно проживати, ВПО сплачують лише за комунальні послуги. Кожна оселя умебльована, мешканцям також надали посуд і побутову техніку. «Чудо-містечко» мають не лише будинки для проживання, а й розвинуту інфраструктуру, яка включає укриття, аптечні пункти, клініку і початкову школу. Для мешканців також збудували клубний будинок, де є кінотеатр, їдальня, салон краси, спортивна зала, бібліотека. 2600 переселенців на Київщині, Чернігівщині та Харківщині отримали постійне житло від американців через БФ «До України з любов'ю». У березні 2024 року також стало відомо, що Фонд Делла Лоя Хансена дофінансує відновлення будинків на Київщині. Це важливий проєкт, який повертає надію тим, хто втратив усе через війну [3].

У листопаді 2024 року ухвалено Закон України №4080-IX, що передбачає нові механізми забезпечення ВПО житлом. Цей закон, який набуде чинності у березні 2025 року, запроваджує єдину інформаційно-аналітичну систему, що міститиме дані про доступні об'єкти державної, комунальної та (за згодою) приватної власності. Громади, власники житла та органи влади мають подавати інформацію про потенційне житло, придатне до проживання чи реконструкції.

Інтерактивна карта в режимі реального часу дозволить переселенцям переглядати варіанти житла, фільтрувати їх за місцем розташування, площею, інфраструктурою. Подача заявки відбуватиметься через електронний кабінет із завантаженням документів, що підтверджують статус ВПО та інші соціальні критерії. Це підвищує прозорість процесу та дозволяє уникнути зловживань.

Важливою новацією є дозвіл на тимчасове використання закладів

освіти як житла за умови, що вони не використовувалися у навчальному процесі протягом року до воєнного стану. Кабінет Міністрів має розробити окремий порядок для цієї категорії житлового фонду. Передбачено також переобладнання недобудов та нежитлових приміщень у житло.

Для наповнення реєстру створюються комісії при обласних та районних адміністраціях, які проводитимуть обстеження об'єктів і вноситимуть їх у систему. Адміністратором ІАС стане центральний орган виконавчої влади, ймовірно Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. Очікується, що саме через цей реєстр держава зможе вести перемовини з донорами для фінансування реконструкції та розміщення переселенців.

Разом із перспективами впровадження нового законодавства виникають і виклики. По-перше, технічні: розробка складної цифрової інфраструктури потребує значних ресурсів і часу. По-друге, організаційні: необхідно чітко регламентувати процедури, навчити персонал, забезпечити координацію між різними рівнями влади. По-третє, правові: слід забезпечити дотримання прав власників житла, узгодити нову систему з законодавством про персональні дані.

Не менш важливими є соціальні виклики: якість наданого житла, бажання ВПО селитися саме у запропонованих регіонах, доступність інфраструктури. Потрібна широка інформаційна кампанія, аби роз'яснити людям порядок подання заявок, умови проживання та права. Нарешті, фінансовий чинник є ключовим: без достатнього фінансування як з бюджету, так і з міжнародної допомоги, реалізація законодавства може залишитися лише на папері.

Отже, житлова політика щодо ВПО у 2025 році виходить на новий рівень. Законодавча ініціатива закладає основу для системного, прозорого й ефективного механізму реалізації житлових прав переселенців. Успіх цієї реформи залежатиме від злагодженості дій держави, громад, міжнародних партнерів та участі самих ВПО у формуванні нової житлової моделі.

Список використаних джерел:

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо додаткових заходів, пов'язаних із забезпеченням внутрішньо переміщених осіб житлом: Закон України від 20.11.2024 р. № 4080-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4080-20#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
3. Чудо-містечко для переселенців на Київщині: як працює проєкт Хансена. URL: <https://recovery.win/novyny/chudo-mistechko-dlya-pereselencziv-na-kyivshhyni-yak-praczuuye-proyekt-hansena> (дата звернення: 15.05.2025).

ТЕХНОЛОГІЇ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ПІД ЧАС УКЛАДАННЯ ШЛЮБУ

СВЕРДЛІЧЕНКО Валентина Павлівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Розвиток цифрових технологій протягом останніх десятиліть істотно вплинув майже на всі сфери суспільного життя та суттєво змінив нашу буденність. Метавсесвіт як віртуальне середовище, де люди взаємодіють між собою за допомогою цифрових аватарів, створює можливості для виникнення нових форм соціальної взаємодії, зокрема й таких, які можна вважати віртуальними аналогами окремих інститутів сімейного права. Ці явища кидають виклик традиційним уявленням про шлюб та сім'ю і потребують подальшого наукового дослідження.

Сімейні правовідносини в реальному житті зазвичай ґрунтуються на фізичній присутності та взаємодії суб'єктів сімейних відносин і регулюються нормами законодавства конкретної держави. Сучасні віртуальні платформи надають можливість учасникам укладати символічні шлюби, створювати спільні цифрові домогосподарства та володіти віртуальною власністю завдяки своїм віртуальним аватарам. Для України, де питання правового регулювання цифрових середовищ перебуває на початковій стадії, дослідження окремих цифрових аналогів сімейних правовідносин у Метавсесвіті є не лише актуальним, але й важливим для формування правової бази. [1, с. 134].

Технології віртуальної реальності надали можливість суспільству укладати шлюб у цифровому середовищі. Так, вперше в історії Метавсесвіту весільна церемонія відбулася в Decentraland (онлайн-простір, що поєднує віртуальну реальність з технологією блокчейн) за участі цифрових аватарів пари з міста Фенікс штату Арізона (США), які одружилися в суботу, 5 лютого 2022 року. Захід відбувався з усіма атрибутами реального весілля, включаючи свідків, представника Верховного суду та віртуальний натовп із 2000 гостей. Свідectво про шлюб було видано в форматі NFT. Також процес токенизації пройшли і обручки пари. Як зазначається, наречений та наречена перебувають у реальному шлюбі вже близько 14 років. За даними, наречений та наречена, Райан та Кендіс Херлі, найняли юридичну компанію Rose Law Group для юридичного оформлення шлюбу, адже за словами президента цієї компанії: "Метавсесвіт все ще знаходиться на ранніх етапах свого існування, нам довелося розробити цілу правову парадигму для

юридичного визнання шлюбу». Юридична компанія розробила «меташлюбну структуру», що включає «Віртуальну дошлюбну угоду» для визначення віртуальних осіб пари та цифрових активів у блокчейні. «Металіцензія на шлюб» також записує та позначає віртуальні особи й місце шлюбу у формі NFT [2].

Наведений вище випадок є не єдиним прикладом застосування технології віртуальної реальності для проведення весільних заходів. Так, пара з Флориди (США) познайомилася у віртуальному просторі. Вирішивши одружитися, пара захотіла якось відзначити їхню зустріч онлайн. Так, аватари американців одружилися у Метавсесвіті. Однак, на відміну від попередніх наречених, відбулася одночасна церемонія в реальному та віртуальному житті [3]. Також пара молодят з Індії своє весілля вирішили провести у стилі Гаррі Поттера у Метавсесвіті. На такий крок наречені зважились через обмеження, які були пов'язані з пандемією коронавірусу [4].

На сьогодні в Україні подібних прикладів проведення весілля із застосуванням технології віртуальної реальності немає. Однак, через світові сучасні тенденції, в Україні деякі державні послуги незабаром можуть бути доступні у Метавсесвіті. Одна з них – можливість укласти шлюб та розлучатися. Як зазначив Віце-прем'єр-міністр – міністр цифрової трансформації України Михайло Федоров у 2022 році: «У нас вже є кілька MVP (Minimum viable product – мінімально життєздатний продукт) у напрямку метавсесвіту, де ми хочемо почати надавати послуги та стати однією з перших країн у світі, яка це робить. Ми навіть працюємо над першою послугою, ми маємо кілька варіантів першої послуги. У нас є тестові майданчики... Поки ми не готові до тесту та презентації, але ми для себе вивчаємо, тому що розуміємо, що дивувати світ і привертати увагу і кошти всього світу потрібно буде метавсесвітом, там буде майбутнє точно. І однією з перших послуг ми розглядаємо, наприклад, можливість одружитися в метавсесвіті» [5]. Але, наразі такої можливості не з'явилося, хоча через портал «Дія» вже можна подати заяву на реєстрацію шлюбу онлайн.

Для реєстрації шлюбу в Україні висувається ціла низка вимог визначених законодавством, які в літературі прийнято поділяти на позитивні та негативні умови. До позитивних, тобто наявність яких є обов'язковою під час реєстрації шлюбу, відносять досягнення шлюбного віку та добровільність шлюбу. До негативних (відсутність яких має бути на час реєстрації шлюбу) – перебування хоча б однієї зі сторін в іншому зареєстрованому шлюбі; знаходження жінки та чоловіка між собою у родинних зв'язках прямої та в деяких випадках побічної (бокової) лінії споріднення та відносинах, що прирівнюються до родинних; тяжка хвороба, або хвороба, небезпечна для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків [6, с. 49-52; 7, с. 96-100]. На підставі цього віртуальні весілля, які

відбуваються у Метавсесвіті, наразі не можуть бути визнані у якості укладення шлюбу та його офіційного визнання, адже неможливо забезпечити фізичну присутність наречених та офіційну реєстрацію такого шлюбу. Окреслені заходи у Метавсесвіті мають лише характер розважальних та символічних.

Застосуванням технології віртуальної реальності у майбутньому в контексті укладання шлюбів можуть мати позитивні перспективи розвитку, однак їх офіційне визнання вимагає поступової та детальної розробки відповідної нормативно-правової бази, прийняття міжнародних стандартів, а також вдосконалення технологій та суспільного схвалення [1, с. 137-138].

Список використаних джерел:

1. Свердліченко В.П. Цифровий шлюб у Метавсесвіті: правова природа та перспективи розвитку. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 133-138. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/1_2025/22.pdf (дата звернення: 28.05.2025).
2. У Decentraland відбулося перше весілля в історії Метавсесвіту. PaySpace Magazine: веб-сайт. URL: <https://psm7.com/uk/blockchain/v-decentraland-sostoyalas-pervaya-svadba-v-istorii-metavselennoj.html> (дата звернення: 28.05.2025).
3. Пара провела онлайн-церемонію весілля у метавсесвіті. До віртуального вівтаря йшли їхні аватари. Internetua: веб-сайт. URL: https://internetua.com/para-provela-onlain-ceremoniua-vesillya-u-metavsesviti-do-virtualnogo-vivtarya-ishli-yihni-avatari?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 28.05.2025).
4. Пара вирішила провести весілля у метавсесвіті: чому наречені пішли на такий крок. Life.24: веб-сайт. URL: https://life.24tv.ua/para-virishila-provesti-vesillya-metavsesviti-chomu-narecheni_n1851182?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 28.05.2025).
5. В Україні може з'явитися можливість одружуватися та розлучатися у метавсесвіті – Федоров. *Дзеркало тижня: веб-сайт*. URL: <https://zn.ua/ukr/TECHNOLOGIES/v-ukrajini-mozhe-zjavitisja-mozhливист-odruzhuvasja-ta-rozluchatisja-u-metavsesviti-fedorov.html> (дата звернення: 28.05.2025).
6. Сімейне право України: підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 200 с.
7. Сімейне право України: підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ АНТИКВАРІАТУ ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

УСТИМЕНКО Олена Анатоліївна,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Важливу роль в повоєнному відновленні та відбудові України як самостійної сучасної європейської держави поруч із низкою соціальних, правових, економічних факторів тощо відіграє підвищення рівня культурної свідомості та самоідентичності її громадян. Одним із ключових місць в процесі зростання та вдосконалення як суспільного, так й індивідуального культурного рівня є відповідне врегулювання на законодавчому та доктринальному рівнях матеріальних та процесуальних аспектів обігу культурних цінностей. Слід констатувати, що у вітчизняному законодавстві, аналогічно як і в наукових дослідженнях, наразі відсутня відповідна уніфікація та систематизація таких дефініцій як «культурні цінності», «пам'ятка культурної спадщини», «антикваріат» тощо.

Визначення «культурна цінність» в законодавстві наведене в Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» як об'єкта матеріальної та духовної культури, що має художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягає збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України [1]. Т.В. Дуденко пропонує розглядати культурні цінності як унікальні і незмінні неживі речі, які створені людиною чи піддані її цілеспрямованому впливу, які мають художнє, історичне, етнографічне чи наукове значення, здатні задовольняти духовні або духовні та матеріальні потреби учасників відповідних суспільних відносин та суспільства в цілому й стосовно яких передбачений особливий правовий режим обороту й охорони [2, с.10].

Варто зауважити, що «пам'ятка культурної спадщини» як об'єкт цивільних прав у Законі України «Про охорону культурної спадщини» визначена як об'єкт культурної спадщини, що занесено до відповідного реєстру – Державного реєстру нерухомих пам'яток України або взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності цим законом, до вирішення питання про включення/невключення об'єкта культурної спадщини до вищевказаного реєстру [3], тобто, термін «культурна цінність» має розглядатись як родовий по відношенню до терміну «пам'ятка культурної спадщини», оскільки охоплює собою разом з останнім також й об'єкти духовної

культури. Положення Закону України «Про культуру» побіжно підтверджують ця тезу, пропонуючи визначення національного культурного надбання як сукупності унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України (також цей нормативно-правовий акт містить визначення культурного блага – товару та послуги, які виробляються в процесі провадження діяльності у сфері культури для задоволення культурних потреб громадян) [4].

На думку В. Зверховської, родовим поняттям «культурні цінності» охоплюється також такий особливий об'єкт цивільних прав як антикваріат [5, с.213]. В унісон наведеному, Податковим кодексом України до культурних цінностей віднесено вироби мистецтва, предмети колекціонування або антикваріату [6]. Визначення «антикваріат» у вітчизняному законодавстві наразі відсутнє, втім, міститься визначення «антикварна річ». Так, згідно положень Правил торгівлі антикварними речами [7], антикварними речами визнаються культурні цінності як об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення, підлягають збереженню, відтворенню та охороні і створені понад 50 років тому. Певний дисонанс викликає кореляція дефініції «об'єкт духовної культури» та дефініції «річ», оскільки остання, вочевидь, вживається не у загальновідомому тлумаченні об'єкту матеріального світу. Цікавою також вбачається норма Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями, яка містить визначення так званої старожитності – рухомої культурної цінності, якій понад сто років, як от написи, монети та гравіровані печатки [8]. Тобто, старожитність може розглядатись як різновид антикваріату (антикварної речі тощо).

Таким чином, можна дійти висновку про те, що антикваріатом слід вважати особливий об'єкт цивільних прав, різновид культурної цінності, яка відноситься до сфери матеріальної культури й була створена у відповідний часовий проміжок понад 50 років тому.

Список використаних джерел:

1. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 р. № 1068-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. Ст. 405.
2. Дуденко Т.В. Поняття та ознаки культурних цінностей. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 2. С. 7-11.
3. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.
4. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. Ст. 168.
5. В. Зверховська. Поняття та сутність культурних цінностей за цивільним законодавством України. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 215-

222.

6. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.

7. Правила торгівлі антикварними речами: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства культури і мистецтв України від 29.12.2001 р. № 322/795. *Офіційний вісник України*. 2002. № 5. Ст. 204.

8. Конвенція Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями від 19.05.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_006-17#Text (дата звернення: 15.05.2025).

СЕКЦІЯ 6.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРАВ ЛЮДИНИ
ТА ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ.
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ВОЄННИМ ЗЛОЧИНАМ

**ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН ЯК АКТУАЛЬНА
ЗАГРОЗА МИРУ: ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ**

ЖИТНИЙ Олександр Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

ХРАМЦОВ Олександр Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Всупереч очікуванням людства, ХХІ століття не стало епохою миру. Вже четвертий рік поспіль на європейському континенті тривають повномасштабні воєнні дії, розпочаті у 2022 році проти Української держави сусідньою росією. Окрім руйнівного впливу від конвенційних засобів ураження (артилерійських, ракетних і бомбових атак, нападів піхоти та броньованої техніки), країна-агресор застосовує потужні інформаційно-психологічні засоби деструктивного впливу, залякуючи українських громадян та дезорієнтуючи громадян інших держав стосовно причин і приводів своєї агресії та цілей повномасштабної несправедливої війни. У зв'язку із активним розвитком інформаційних технологій та охопленням всесвітньою інформаційною мережею мільярдів споживачів інформації вплив агресора на людську свідомість здійснюється через безліч інформаційних каналів. Такий вплив є проявом насильства, агресії, а по суті – інформаційною війною. Її «актори» (журналісти, пропагандисти, блогери, чат-боти, SMM-фахівці, та інші особи, які обслуговують ідеологічні інтереси росії в інформаційному просторі) маніпулюють суспільною думкою, створюють масштабну дезінформацію та навіювання, руйнують стабільність психічного стану українців та викривлюють уявлення про реалії російської агресії, прагнучі зниження підтримки України в світі. Інформаційна війна ведеться проти України державою-

агресором поруч із бойовими діями. Вона здійснюється в різних сферах діяльності суспільства: економічній, політичній, художній, мистецькій тощо [1, с. 108].

Оснoву інформаційної війни складають інформаційні впливи, тобто організоване, цілеспрямоване застосування спеціальних інформаційних засобів і технологій для внесення деструктивних змін у свідомість особистості, соціальних груп чи населення (корекція поведінки), в інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта впливу та на фізичний стан людини. У літературі інформаційні впливи поділяються на інформаційно-технічні та інформаційно-психологічні. Інформаційно-технічний вплив – це вплив інформаційно-технічну інфраструктуру, а також вплив на фізичний стан людини, яка обслуговує цю інфраструктуру. Інформаційно-психологічний вплив на свідомість та підсвідомість особистості й населення здійснюється з метою внесення змін в їх поведінку і світогляд. Базовими методами інформаційно-психологічного впливу є переконання та навіювання [2, с. 10].

Не дивлячись на те, що об'єктами деструктивного інформаційного впливу можуть виступати ідеологічно-психологічне середовище суспільства, система формування свідомості населення, громадська думка тощо, можемо констатувати, що він завжди уражає психіку окремої людини на її психічну недоторканість. У жертв інформаційних війн відбувається деструктивне зрушення в цінностях, життєвих позиціях, орієнтирах, світогляді особистості. Відбувається зміна емоційного стану широких верств населення, підвищуються ризики поширення і розвитку різноманітних порушень психічної сфери, психічні розлади.

Протидія та запобігання інформаційним війнам є одним із важливих елементів побудови і зміцнення миру. Захист психіки окремо взятого громадянина від деструктивного інформаційного впливу повинен стати пріоритетом в діяльності відповідних державних органів, в тому числі і органів правопорядку. Як зазначає, один із авторів даної роботи, протидія інформаційним війнам вимагає цілого комплексу заходів протидії, які повинні здійснюватися як на загальному, так і спеціальному рівні [3, с. 201]. Зокрема, на рівні державної політики та міжнародних інформаційних відносин необхідно вживати заходів з формування т.з. «інформаційного щита» як системи цінностей, яка орієнтована на глобальні принципи безпеки життєдіяльності людини та людства та не пропускає у інформаційне середовище інформацію, продукovanу агресором, блокує її джерела та натомість постачає в суспільство правдиву й об'єктивну інформацію. Важливим завданням у протидії інформаційним війнам є підвищення медіаграмотності населення, виховання критичного мислення будь-якого споживача інформації у оцінці інформації, а також підготовка закладами вищої освіти фахівців у медіагалузі, які були б здатні підтримувати функціонування зазначеного «інформаційного щита».

Список використаних джерел:

1. Сопілко І.М. Інформаційна війна проти України та правові засоби протидії злочинним діям. *Юридичний вісник*. 2022. № 3 (64). С. 108–115.
2. Історія інформаційно-психологічного протиборства: підручник / Я. М. Жарков, Л. М. Компанцева, В. В. Остроухов, В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Є. Д. Скуліш; за заг. ред. Є. Д. Скуліша. Київ: Науково-видавничий відділ НА СБ України, 2012. 212 с.
3. Храмцов О. М. Кримінально-правове забезпечення охорони права людини на психічну недоторканість (теорія та практика): монографія. Харків : Факт, 2022. 252 с.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ ПОЗИТИВНОЇ ПОСТКРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

ТЕРЕЩУК Сергій Сергійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Феномен позитивної посткримінальної поведінки (тобто такої, яка здійснюється особою після порушення конкретної кримінально-правової заборони (фактично – після вчинення закінченого чи незакінченого кримінального правопорушення), вигідна для держави й оцінюється нею як соціально схвалювана) враховується сьогодні законодавцем при моделюванні більшості кримінально-правових наслідків передбаченої Кримінальним кодексом України (далі – КК України) дії чи бездіяльності особи.

Слід визнати, що, хоча така кримінально значуща поведінка була, є (і буде) предметом наукового інтересу вітчизняних правників-криміналістів, та все ж значна увага її дослідженням не приділяється. Це й не дивно, адже загальновідомо, що головна функція кримінального права – забезпечувати охорону певних груп суспільних відносин шляхом встановлення кримінальної протиправності та забезпечення караності посягань на них. Але слід пам'ятати, що така соціальна задача галузі не є єдиною, та й караність – теж не єдиний спосіб її впливу на свій предмет (на правовідносини з приводу вчинення суспільно небезпечних діянь і застосування за них заходів кримінально-правового впливу). Завданнями сучасного кримінального права є також і забезпечення запобігання посяганням на охоронювані суспільні відносини. Відповідно, субсидіарним (додатково долученим) засобом впливу на них є

стимулювання громадян до позитивної посткримінальної поведінки, яка усуває вже заподіяну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони чи запобігає заподіяння їм ще більшої шкоди. Як зазначає Ю. Баулін, результатом еволюції кримінального права стало те, що у поточному столітті «однією з форм протидії злочинності стало застосування не тільки тих заходів, що замінюють або доповнюють покарання, а й таких, що взагалі виключають кримінальне переслідування як таке, звільняють від кримінальної відповідальності»[1, с. 9].

Так, сьогодні у КК України вказано на численні форми позитивної посткримінальної поведінки: добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні (ст. 17), дійове каяття (ст. 45), примирення з потерпілим (ст. 46), сплата фіскальних і соціальних заборгованостей та пені (ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1), виплата заробітної плати (ч. 3 ст. 175), повернення викраденого транспортного засобу з відшкодуванням збитків (ч. 4 ст. 289) тощо. Позитивна посткримінальна поведінка врахована також і в інституті звільнення від покарання (наприклад, сумлінне виконання звільненням від відбування покарання з випробуванням покладених на нього законом та судом обов'язків з числа передбачених ст. 76 КК), і в інституті призначення покарання (в переліку обставин, які його пом'якшують, наведеному у ст. 66 КК України)[2]. Отже, зміст кримінального закону доводить: хоч заборонний метод в кримінальному праві є первинним, але не слід відкидати і можливості спонукання до правомірної поведінки засобами кримінального права, тобто позитивне стимулювання[3, с. 37–41]. З цього слідує, що якості регулювання реалізації такого методу слід приділяти належну увагу.

Навряд чи можна не погодитися з тим, що добровільна позитивна посткримінальна поведінка виступає у механізмі реалізації кримінально-правових відносин як певний істотний юридичний факт, який їх змінює. Так, в одних випадках вона служить підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, в інших – умовою звільнення від покарання, ще в інших – обставиною, яка забезпечує обмеження суворості цього заходу.

Водночас, спостереження за динамікою кримінального законодавства України показує, що законодавець готовий досить швидко змінювати «кримінально-правовий статус» такої поведінки як юридичного факту.

Так, десятиліттями у вітчизняному кримінальному законодавстві визнавалася цінність такої позитивної посткримінальної поведінки як добровільна видача органам влади зброї, боєприпасів, вибухових речовин. Згідно з правовою позицією Верховного суду України, викладеною у постанові його Пленуму «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними

матеріалами», під здачею зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв розуміється їх передача відповідному державному органу [4, с. 181]. Відповідно, вилучення їх з незаконного обігу заохочувалося доступними засобами цієї галузі. Тривали час таким було звільнення особи від кримінальної відповідальності. Так, і в КК України 1960 року, і в КК України 2001 року добровільна видача зазначених предметів визнавалася підставою звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, ч. 3 ст. 263 КК України донедавна передбачала: «звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений частинами першою або другою цієї статті, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої»[2]. Втім, у зв'язку із повномасштабним вторгненням росії і збільшенням кількості озброєння у цивільного населення цю норму тепер викладено в такій редакції: «не підлягає кримінальній відповідальності за вчинення дій, передбачених частиною першою або другою цієї статті, особа, яка добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої»[5]. Як бачимо, стосовно кримінально-правового наслідку зазначеної позитивної посткримінальної поведінки законодавець виявився схильний до зміни позиції: замість звільнення від відповідальності тепер вона заохочується її виключенням. Не виключено, що такі зміни триватимуть. Так, згідно із Проектом КК України, у частині 4 ст. 3.4.2. «Непризначення покарання у зв'язку з позитивною поведінкою особи після вчинення кримінального правопорушення» передбачатиметься: «не призначається покарання особі за вперше вчинене передбачене цим Кодексом виготовлення, виробництво, набуття, зберігання, переміщення або використання відповідного предмета, якщо вона: 1) добровільно видала цей предмет прокурору чи органу правопорядку або повідомила їм про місце його знаходження, 2) вказала джерело його набуття та 3) сприяла розкриттю чи розслідуванню кримінального правопорушення, викриттю його учасників»[5].

Неодноразові зміни законодавцем кримінально-правового статусу позитивної посткримінальної поведінки, продемонстровані у викладеному вище матеріалі, певним чином призводять до «розмивання» кримінально-правового наслідку певних її форм (в розглядуваному випадку – добровільного надання під контроль правоохоронців предметів та речовин, що загрожують загальній громадській безпеці). На прикладі добровільної видачі зброї, боєприпасів, вибухових речовин це виглядає наступним чином: в одні періоди часу (до березня 2022 року) цей юридичний факт призводив до припинення кримінально-правових відносин шляхом застосування звільнення від кримінальної відповідальності; в інші періоди (з березня 2022 року і дотепер) цей же факт призводить до анулювання кримінально-правових відносин, породжених актами незаконного поводження з джерелами підвищеної загальної небезпеки (кримінальна

відповідальність особи виключається); в майбутньому ж, якщо наявний проєкт КК України перетвориться на закон, кримінально-правове значення цього ж юридичного факту знову зміниться – він стане підставою звільнення від покарання (у формі його непризначення). Між тим, всі ці трансформації відбуваються і відбуватимуться в один і той самий період конкретно-історичних умов існування суспільства, держави і права. Відповідно, суспільна небезпечність незаконного поводження зі зброєю та, відповідно, соціальна цінність добровільної її видачі в різні відрізки часу, охоплені цим періодом, навряд чи змінюються настільки суттєво, щоби виправдати такі коливання у змісті кримінально-правової оцінки зазначеного юридичного факту. Важко пояснити, чому держава на одному й тому ж історичному періоді то звільняє від відповідальності, то її виключає, то звільняє від покарання. Відбувається порушення передбачуваності кримінально-правового значення позитивної посткримінальної поведінки як юридичного факту. Невизначеність знижує заохочувальний потенціал законодавства про кримінальну відповідальність, адже втрачаються гарантії щодо міри і сили кримінально-правового заохочення, а, відповідно, – зменшується мотивація до таких поведінкових актів.

Список використаних джерел:

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 30.05.2025).
3. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: монографія. Харків: Харків юридичний, 2009. 840 с.
4. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 3. *Правові позиції Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо застосування законодавства у справах кримінальної юрисдикції* / упоряд. Н. О. Гуторова, О. О. Житний. Харків: Одиссей, 2013. С. 175–181.
5. Про внесення зміни до статті 263 Кримінального кодексу України щодо скасування відповідальності у випадках добровільної здачі зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв: Закон України від 24.03.2022 р. № 2150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2150-20/print> (дата звернення: 30.05.2025).
6. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України/Draft of the new Criminal Code of Ukraine. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 30.05.2025).

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ

ШАЙТУРО Ольга Павлівна,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-
правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Залучення експерта у кримінальному провадженні стороною захисту є одним із способів збирання доказів та засобом захисту від кримінального переслідування особи. Також цей процесуальний механізм виконує й контрольну функцію, що дозволяє провести альтернативне дослідження тому, що було проведено стороною обвинувачення. Однак, як показує аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства та результатів сучасних наукових досліджень у цій царині, невирішеними залишаються ряд проблем, які стають перепорою для реалізації засади рівності сторін кримінального провадження у частині залучення експерта у кримінальному провадженні.

У цілому, сучасні дослідники слушно наголошують на трьох можливих способах залучення експерта до кримінального провадження стороною захисту, це: 1) самостійне залучення експерта для проведення експертизи, у тому числі й обов'язкової, на договірних умовах; 2) через звернення із обґрунтованим клопотанням про проведення експертизи до слідчого або прокурора та 3) звернення до слідчого судді у разі відмови слідчого або прокурора [1, с. 327].

Ключовим є положення щодо права сторони захисту самостійно залучати експерта та отримувати відповідний висновок з питань, що потребують спеціальних знань для подальшого подання його до суду. До речі, це передбачено й у п. 10 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно із положенням якої під час адвокат піз час здійснення своєї адвокатської діяльності наділений правом вчиняти будь-які дії, які не суперечать законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, та які є необхідними для належного виконання договору про надання правової допомоги. Вказане передбачає можливість одержувати письмові висновки фахівців або експертів з питань, що потребують спеціальних знань [2]. На нашу думку, ці положення є правильними, оскільки покликані збалансувати існуючу нерівність сторін, яка полягала у тому, що висновок експерта мав доказову силу у кримінальному процесі лише тоді, коли експертиза призначалась постановою слідчого, прокурора або ухвалою суду.

Іноді у літературі зазначається, що невирішеним у КПК України

залишається й питання щодо того, який документ має бути підставою для залучення експерта стороною захисту: заява, доручення, адвокатський запит або якийсь інший документ, який повинен містити дані про особу, яку залучають в якості експерта, питання, які ставляться на вирішення експерту, перелік матеріалів (зразків, об'єктів дослідження, документів), які надаються для дослідження експерту, попередження експерта про відповідальність тощо [3, с. 33-35]. На наше переконання, відповідь на це питання міститься в змісті самого поняття залучення експерта на «договірних засадах» та ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу», відповідно до положення якої підставою для проведення судової експертизи є рішення суду, органу досудового розслідування або *договір з експертом чи експертною установою* - якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб [4]. Аналогічне положення міститься й у п. 1.8. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції від 26.12.2012), де зазначається, що підставою для проведення експертизи відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), *договір з експертом чи експертною установою*, укладений за письмовим зверненням особи, реєстраційна картка або інший документ у випадках, передбачених законом [5].

Хоча, слід відзначити, що на сьогодні все ж таки існує проблема законодавчого врегулювання документального оформлення залучення експерта у кримінальному провадженні. Зокрема, ст. 243 КПК України визначає два різні порядки вирішення цього питання. Так, у частині 1 цієї статті зазначається, що експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи *за дорученням сторони* кримінального провадження. Отже, при його залученні стороною кримінального провадження (обвинувачення та захисту) слід оформлювати доручення. Далі, у ч. 2 згаданої статті фіксується, що сторона захисту має право самостійно залучати експертів *на договірних умовах* для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової, тобто згадується порядок залучення експерта стороною захисту на підставі договору. Крім того, на практиці слідчі та прокурори приймають рішення про залучення експерта, оформлюючи їх у вигляді постанови, а судді – у вигляді ухвали, керуючись при цьому ст. 110 КПК України. У зв'язку із цим законодавчо слід уточнити, який саме документ повинен складатись сторонами кримінального провадження для залучення експертів [6].

Ще одна проблема, що підіймається у літературі, – надання експерту зразків для порівняльного дослідження, якими можуть бути певні предмети, документи які, знаходяться в матеріалах кримінального провадження і визнані стороною обвинувачення речовими доказами.

Зазначається, що у такому разі сторона захисту позбавлена можливості надати експерту потрібні зразки для проведення експертизи [7, с. 197]. Нагадаємо, що відповідно до вимог процесуального закону зразки для проведення експертизи відбирає та сторона кримінального провадження, яка власне і звернулася за проведенням експертизи або сторона, за клопотанням якої експертиза була призначена слідчим суддею (ч. 1 ст. 245 КПК України) [6]. Вирішення цієї проблеми, на думку К.В. Легких, можливе шляхом одночасного звернення стороною захисту до слідчого судді із відповідним клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів (матеріалів кримінального провадження). При цьому наявні в матеріалах кримінального провадження речі та документи, які необхідно отримати стороні захисту для проведення експертизи, можна вилучати з матеріалів кримінального провадження шляхом зняття копій, а якщо цього потребує дослідження – можуть бути тимчасово вилучені й відповідні оригінали [7, с. 198]. На додаток слід зазначити, що таке положення й передбачено КПК України, де відповідно до ч. 2 ст. 245 передбачено, що порядок відібрання зразків для проведення експертизи встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів [6].

На наше переконання, механізм окремого звернення із клопотанням до слідчого судді щодо тимчасового доступу до матеріалів кримінального провадження з метою відібрання зразків для проведення експертизи є не доцільним. Нагадаємо, що законодавець передбачив можливість призначення експертизи ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони захисту не тільки у разі, якщо сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів, а й з *інших об'єктивних причин*. На наше переконання відсутність можливості самостійно відібрати зразки для експертизи стороною захисту цілком стосуються тих ситуацій, які описані законодавцем як «об'єктивна причина», що визначає відсутність можливості для самостійного залучення експерта на договірних засадах.

Список використаних джерел:

1. Щербаковський М.Г., Щербаковська Л.П. Змагальні започаткування залучення експерта у кримінальному судочинстві України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 326-331.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 26.05.2025).
3. Калюга К.В. До проблеми призначення судових експертиз в умовах нового процесуального законодавства. *Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки*: зб. матер. круг. столу (Запоріжжя, 20 лист. 2013 р.). Запоріжжя, 2013. С. 33-35.
4. Про судову експертизу: Закон України 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення:

26.05.2025).

5. Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Інструкція Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 26.05.2025).

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20230824#Text> (дата звернення: 26.05.2025).

7. Легких К. В. Отримання стороною захисту для експертного дослідження зразків, які знаходяться в матеріалах кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 196-200.

РЕЙДЕРСТВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА У ПЕРСПЕКТИВІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

АНИЩЕНКО Ігор Григорович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Ще у 2010 році фахівці звертали увагу на таке негативне явище як «рейдерство» і його загрози для національної безпеки [1, с. 2–5]. Питання рейдерства стало і залишається одним із найбільшніх як для бізнесу, так і для нашої держави у цілому. У доктрині кримінального права усталено до кримінальних правопорушень, які охоплюються поняттям «рейдерство», відносять норми, передбачені статтями 205-1 Кримінального кодексу України [5] (далі – КК України) «Підrobлення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців», 206 «Протидія законній господарській діяльності», а також 206-2 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації». Більше того, В. С. Бахуринський [2], Н. М. Грищенко [3] та І. М. Федулова [12] у своїх наукових роботах визначають норму, передбачену ст. 206-2 КК України, як єдину «антирейдерську».

З початком повномасштабного збройного вторгнення рф в Україну кількість як зареєстрованих випадків рейдерства, так і кримінальних проваджень та судових рішень за результатами їх розгляду суттєво зменшилась. Якщо починаючи з 2015 року аж до 2020 року кількість кримінальних проваджень щодо рейдерських атак в Україні поступово, але системно збільшувалася (з 290 у 2015 році до 849 у 2020 році з незначним зниженням у 2021 році до 597), то з початком повномасштабної агресії проти України у 2022 році кількість кримінальних проваджень щодо

рейдерства склала показник усього у 131 [11].

Разом із тим, на законодавчому рівні визначення поняття «рейдерство» не міститься у жодному нормативно-правовому акті, водночас системно використовується законодавцем. Так, термін «рейдерство» міститься у Законах України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» [8], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству» [9], «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству» [7], а також у постанові Кабінету Міністрів України від 01.03.2007 № 316 «Про схвалення Декларації цілей та завдань бюджету на 2008 рік (Бюджетної декларації)» [10], у якій наголошується, що одним зі шляхів забезпечення ефективності та прозорості приватизації державного майна, продажу земель державної власності є «створення надійної системи протидії відчуженню державного майна та корпоративних прав поза процесами приватизації, усунення прогалин у законодавстві, що використовуються під час протиправних захоплень підприємств (рейдерство)».

Не останню роль у превенції рейдерства відіграє функціонування Офісу протидії рейдерству у складі Міністерства юстиції України. При реалізації державної політики одним із ключових завдань Міністерства юстиції є захист та поновлення порушених прав у реєстраційній сфері, кінцева мета якого є утвердження непорушності прав громадян і бізнесу, гарантованих державою. Відповідно, Офіс протидії рейдерству при Мін'юсті здійснює діяльність щодо боротьби з «неправомірними реєстраційними діями». Це включає забезпечення розгляду скарг щодо можливих незаконних дій та прийняття відповідних рішень. Як зазначає керівник Офісу протидії рейдерству І. Кородюк, розгляд скарг у сфері державної реєстрації є позасудовим способом захисту прав, порушених через незаконні дії реєстраторів і нотаріусів у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань. Зазначене дозволяє оперативно відновити достовірність даних і зупинити, зокрема подальші протиправні дії у реєстрах у значно коротші строки порівняно із процедурою судового оскарження [4]. Він також навів статистичні данні, відповідно до яких у 2021 році до Мін'юсту надійшла 3261 скарга щодо реєстрації майна та бізнесу, у 2022 році – 1373 скарги, у 2023 році – 1905 скарг, і лише за перше півріччя 2024 року – 1655 скарг, 335 з яких задоволено [4]. Наведене також свідчить про поступове збільшення кількості випадків рейдерства з часу початку воєнних дій.

Зокрема, завдяки спільним зусиллям Мін'юсту та Міністерства

оборони України було повернуто 30 земельних ділянок (3487 га) та 3 об'єкти нерухомості (1668 м. кв.), а також розглянуто скарги щодо порушення санкційного законодавства [6]. Так, у Житомирі суб'єкт приватної власності заволодів земельною ділянкою, яка належала державі. Це стало можливим, завдяки неправомірним діям Житомирської міської ради, яка продала земельну ділянку попри те, що на ній було розташоване бомбосховище, яке мало б використовуватись жителями міста.

Тобто, не зважаючи на воєнний стан та військову агресію проти України, кількість як випадків рейдерства у цілому, так і протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, підстави кримінальної відповідальності, за яке передбачена ст. 206-2 КК України, поступово, але системно зростає. Так, менш ніж за півріччя 2025 року кількість рейдерських атак, за якими розпочато кримінальні провадження склала 104 випадки [11]. Обґрунтовано можна припустити, що завершення військових дій ще більш актуалізує питання превенції рейдерства у нашій державі. З огляду на наведене та важливості підвищення ефективності кримінально-правової протидії суспільно небезпечному посягання, передбаченому ст. 206-2 КК України, подальше дослідження аспектів протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації уявляється актуальним і своєчасним.

Список використаних джерел:

1. Бабич Т. Рейдерство в Україні – загроза національній безпеці // *Віче*. 2010. № 14. С. 2–5.
2. Бахуринський В. С. Кримінально-правова відповідальність за вчинення рейдерства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 213 с.
3. Грищенко Н. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2019. 216 с.
4. Корпоративні відносини та захист власності: практика і поради учасників IX Міжнародного форуму із захисту бізнесу. URL: <https://pravo.ua/korporativni-vidnosyny-ta-zakhyst-vlasnosti-praktyka-ta-porady-uchasnykiv-ix-mizhnarodnoho-forumu-iz-zakhystu-biznesu/> (дата звернення: 25.05.2025).
5. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.05.2025).
6. Мін'юст: Протидія рейдерству – підсумки 2024 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/miniust-protydiia-reiderstvu-pidsumky-2024-roku> (дата звернення: 25.05.2025).
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству : Закон України від

12.05.2022 р. № 2255-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2255-20#Text> (дата звернення: 25.05.2025).

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні : Закон України від 10.07.2018 р. № 2498-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству : Закон України від 05.12.2019 р. № 340-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-20#Text> (дата звернення: 25.05.2025).

10. Про схвалення Декларації цілей та завдань бюджету на 2008 рік (Бюджетної декларації) : постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2007 р. № 316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-2007-п#Text> (дата звернення: 25.05.2025).

11. Рейдерство в Україні. URL: <https://opendatabot.ua/open/raiders> (дата звернення: 25.05.2025).

12. Федулова І. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 216 с.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Г.С. Рибалко

АКТУАЛЬНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, ПОТЕРПІЛИХ ВІД ЗЛОЧИНІВ

ЗЛЕНКО Олексій Вікторович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету ім. В.Н. Каразіна

Попри труднощі, руйнування та загрози, викликані повномасштабним вторгненням російської федерації, Україною досягнуто значного прогресу на шляху реалізації конституційно визначеного курсу на набуття повноправного членства у Європейському Союзі (надалі – ЄС).

Європейська інтеграція є одним із основних векторів реалізації як зовнішньої так і внутрішньої політики держави, що створює нові виклики та відкриває нові можливості для узгодження національного законодавства із найкращими міжнародними стандартами, зокрема ЄС.

Отриманий Україною статус кандидата на членство в ЄС, та рішення Ради Європейського Союзу розпочати переговори про вступ України до ЄС підкреслюють нагальність гармонізації законодавства України та правових актів Європейського союзу (*Acquis communautaire*).

Наразі, в рамках переговорного процесу, відбувається детальний аналіз Українського законодавства на відповідність стандартам ЄС за 33 переговорними розділами, зокрема, розділ 23: Верховенство права та основні права – охоплює судову систему, боротьбу з корупцією, захист основних прав, розділ 24: Юстиція, свобода та безпека – включає питання міграції, прикордонного контролю, боротьби зі злочинністю.

Невід'ємною частиною цих розділів є ювенальна юстиція, ефективність забезпечення прав та захист інтересів дітей у кримінальному провадженні.

Чинне законодавство та правозастосування України потребують удосконалення для відповідності принципам дружнього до дітей правосуддя, закріпленим ООН та Радою Європи. Національні закони повинні відображати підходи, орієнтовані на дитину, з урахуванням унікальних вразливостей неповнолітніх потерпілих у кримінальному провадженні, забезпечення їх найкращих інтересів.

Впровадження ряду регіональних пілотних проектів, метою яких є імплементація міжнародних стандартів правосуддя дружнього до дитини, є прогресивним явищем, що позитивно впливає на реалізацію в країні концепції врахування найкращих інтересів дитини.

Поряд із цим, значна частина суб'єктів, які здійснюють правозастосовні функції у національному кримінальному процесі не приділяють достатньої уваги дотриманню прав потерпілих дітей, виходячи саме з вимог міжнародних стандартів, сучасного тлумачення норм національного права.

Також, теперішні процедури допиту дитини, проведення стосовно неї судових експертиз, забезпечення права на участь у кримінальному процесі, роз'яснення та захисту свої прав, процесуальне використання доказів в суді з метою мінімізації залучення дитини, потребують суттєвого доопрацювання

З метою практичної реалізації стандартів визначених правовими актами ЄС, у 2023 році у 12 регіонах країни спільним наказом Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України та Міністерства соціальної політики України № 150/445/2077/5/187 запроваджено реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність. Даним документом передбачено впровадження європейських стандартів захисту і забезпечення прав дітей, відповідність вимогам міжнародного законодавства під час розслідування, судового розгляду та виконання покарань щодо неповнолітніх, оскільки нові

стандарти правосуддя, дружнього до дітей, передбачають особливо дбайливе ставлення до неповнолітніх, які стали свідками насильства або безпосередньо постраждали від нього.

Попередні результати реалізації пілотного проєкту свідчать про позитивно динамічні зміни підходів до роботи з дитиною у кримінальному провадженні всіх суб'єктів, відповідальних за проєкт, та формування правосуддя, дружнього до дитини у міждисциплінарній взаємодії. Варто відзначити, що у пілотних регіонах мінімізовано залучення дітей до проведення слідчих та процесуальних дій, а у випадках проведення таких, забезпечується умови, дружні до дитини.

Однак, попри безсумнівну прогресивність пілотного проєкту для забезпечення найкращих інтересів дитини, ним запроваджуються практики, які можуть викликати різне розуміння у тлумаченні та застосуванні. Зокрема, положення щодо залучення як потерпілого неповнолітнього, незалежно від його віку та наявності законних представників, не корелюється з ч. 2 та ч. 7 ст. 55 КПК України; пілотним проєктом не визначено, у якому статусі має допитуватись психолог; потребує уточнення форма рекомендацій психолога [1].

Також, беручи до уваги приєднання України до міжнародних зобов'язань щодо створення системи юстиції, дружньої до дитини, враховуючи, що національним законодавством визначено охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом, виконуючи вимоги міжнародного та національного законодавства щодо приведення системи правосуддя стосовно дітей у повну відповідність до Конвенції про права дитини та інших актуальних стандартів, у тому числі Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, реалізуючи повноваження, визначені Конституцією України, Кримінальним процесуальним кодексом України, Законом України «Про прокуратуру» та іншим національним законодавством, Генеральним прокурором у квітні 2024 року затверджено «Стандарти роботи прокурорів у кримінальних провадженнях за участю дітей».

Зазначений документ є одним із основоположних для ювенальних прокурорів, оскільки його положення спрямовані на виконання вимог міжнародного та національного законодавства щодо приведення системи правосуддя у відповідність до найкращих інтересів дітей.

Також, Офісом Генерального прокурора у співпраці з Міністерством юстиції України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством соціальної політики України та неурядовими організаціями продовжується робота з впровадження моделі «Барнахус», що є передумовою формування особливої правової системи, яка відповідатиме потребам дітей, що стали жертвами та свідками злочинів.

Наразі за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні вже

створено 14 таких Центрів у містах обласного значення та Києві.

Суддя Верховного Суду у Касаційному кримінальному суді Надія Стефанів вважає, що модель «Барнахус» розроблена, зокрема, з метою, щоб правосуддя стало дружнім для кожної дитини. Це дає можливість повною мірою захистити інтереси неповнолітніх, які постраждали від насильства, були його свідками чи підозрюються у вчиненні кримінальних дій. Захистом інтересів дітей, в тому числі й під час проведення допиту, постійно займаються спеціалісти – психологи, соціальні працівники, захисники, слідчі. Вони допомагають малолітнім почуватися впевненішими в такі моменти, а також унеможливають тиск на них [2].

Крім того, з метою дотримання найкращих інтересів дітей у кримінальних провадженнях за їх участю, наказом Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 07.02.2023 № 493/5/67/32 запроваджено пілотний проєкт щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні центри з надання безоплатної вторинної правничої допомоги.

Така практика створює умови для проведення процесуальної дії ефективно та в найменш травмуючий спосіб для дитини, адже психолог під час допиту/опитування стабілізує стан дитини та сприяє зменшенню рівня тривожності, робить запитання зрозумілими відповідно до віку та рівню розвитку дитини [3].

Водночас, у національне законодавство не імплементовано ряд міжнародних стандартів визначених Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, що негативно впливає на можливості реалізації найкращих практик захисту прав дітей. Так, у національне законодавство не імплементовані положення стосовно права дитини розуміти і бути зрозумілою, права на доступ до служб підтримки постраждалих, індивідуальної оцінки постраждалих для визначення конкретних потреб у захисті.

Також залишаються неімплементовані в законодавство України положення щодо допиту постраждалої особи в приміщеннях, призначених або пристосованих для цієї мети, опитування постраждалої особи професіоналами, підготовленими для цієї мети, або через них, проведення усіх опитувань постраждалої особи тією самою особою, якщо це не суперечить належному здійсненню правосуддя, проведення усіх опитувань постраждалих від сексуального насильства, гендерно зумовленого насильства чи насильства в близьких стосунках, якщо вони не проводяться прокурором або суддею, особою тієї ж статі, що й постраждала особа, за умови, що це не перешкоджає ходу кримінального провадження.

Потребують імплементатії вимоги щодо здійснення під час судового розгляду заходів для уникнення непотрібного допиту щодо приватного життя постраждалої особи, не пов'язаного з кримінальним злочином.

З цією метою в рамках реалізації урядового Плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки Міністерством юстиції розробляється законопроект спрямований на імплементацію міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини [4]. Важливо підкреслити, що виконання даного плану заходів є частиною урядового Плану заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року [5].

Виходячи з викладеного вважаємо, що процес реформування ювенальної юстиції відіграє важливу роль, як для забезпечення прав дітей, які залучені до кримінального провадження, так, і є важливою складовою реалізації політики держави на шляху євроінтеграції в умовах воєнного стану. Повоєнне відновлення країни також потребуватиме подальших зусиль наукової спільноти та державних інститутів влади щодо вдосконалення кримінальних процесуальних процедур до участі у яких залучаються діти.

Список використаних джерел:

1. Зіньковський І. П. Новелізація доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих та свідків. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/06/94.pdf> (дата звернення: 30.05.2025).
2. Про результати впровадження моделі «Барнахус» в Україні розповіла суддя ВС Надія Стефанів. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/?page=82> (дата звернення: 30.05.2025).
3. Устрицька Н.І., Дільна З.Ф. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його застосування у кримінальному провадженні. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7444> (дата звернення: 30.05.2025).
4. План заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.05.2025)..
5. План заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133-2024-%D1%80#n10> (дата звернення: 30.05.2025).

Науковий керівник: д.ю.н., доц. О.П. Шайтуро

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

ОГАННІСЯН Артур Аршакович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

У сучасних надзвичайно складних та напружених військово-політичних, економічних та безпекових умовах успіхи України у протидії збройній агресії росії зараз та у повоєнному процесі відновлення і відбудови в майбутньому істотним чином залежать від того, наскільки активно й ефективно наша держава співпрацює з міжнародними організаціями (у сфері військової допомоги, фінансової підтримки, гуманітарної допомоги, моніторингу і забезпечення прав людини, підтримки правопорядку і інститутів правосуддя тощо). Така взаємодія важлива й з точки зору оптимального функціонування України в континуумі відносин міжнародного права в цілому, «провідниками» яких є саме міжнародні організації. Як слушно зазначається в літературі, особливість міжнародних організацій як суб'єктів у системі міжнародних відносин полягає в тому, що «вони, поряд з державами та їх галузевими інституціями, є повноправними регуляторами цих відносин. Більш того, свої регулюючі функції МО виконують на наднаціональному рівні. Таким чином, через залучення в упорядкований процес величезної кількості держав МО здійснюють безпосередній вплив на розвиток і зміст міжнародних відносин» [1, с. 127].

Зазначені обставини вказують на необхідність забезпечення належного урегулювання та захисту діяльності міжнародних організацій в Україні. Це стосується не лише фізичного захисту персоналу та майна установ міжнародних організацій в контексті збройної агресії держави-агресора, яка створює для них додаткові ризики. І у воєнний, і в мирний час вони вимагають захисту юридичного, зокрема кримінально-правового.

Міжнародні організації (ООН, ОБСЄ, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, НАТО та інші) діють в Україні на підставі міжнародних договорів, а їхній правовий статус визначається нормами міжнародного права (це, наприклад, Статут Організації Об'єднаних Націй, Конституція ЮНЕСКО, Угода про привілеї та імунітети Міжнародного кримінального суду та багато інших). Оприлюднений Міністерством закордонних справ України Єдиний державний реєстр міжнародних організацій, членом яких є Україна містить відомості, що станом на 15.02.2025 наша держава є членом 81 такої організації[2].

Звернемо увагу, що норми міжнародного права вимагають не

перешкоджати міжнародним організаціям та їхнім агентам, у тому числі утримуватися від реалізації щодо них кримінально-правової юрисдикції. Так, наприклад, з точки зору кримінально-правового захисту привертає увагу, що Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року вимагає гарантій недоторканності приміщень та документів, а також імунітету персоналу від кримінальної юрисдикції держави перебування[3]. Тобто, в рамках кримінально-правових відносин вона передбачає як спосіб захисту «унеможливлення або обмеження нормами міжнародного права застосування передбаченої законами місця вчинення діяння кримінальної відповідальності до осіб-носіїв імунітету»[4, с. 133]. Так, крім привілеїв та імунітетів самої Організації, Конвенція про привілеї та імунітети ООН, яка набула чинності у вересні 1946 р., «передбачає привілеї та імунітети для трьох категорій осіб, що мають вирішальне значення для функціонування ООН: 1) представників держав-членів; 2) посадових осіб ООН; 3) експертів у відрядження по справах ООН. Тоді як до представників держав-членів застосовуються *mutatis mutandis* дипломатичні привілеї та імунітети, посадові особи ООН користуються функціональним імунітетом, а саме: не підлягають судовій відповідальності за сказане чи написане ними і за всі дії, здійснені ними в якості посадових осіб (стаття V розділ 18 (а)); та користуються низкою фіскальних привілеїв»[5, с. 811]. Втім, таке неперешкоджання та невтручання в міжнародному праві вимагається передусім від держав, а не від приватних чи службових осіб (що не дивно, бо вони не є суб'єктами міжнародного права).

Згадані вище та багато інших норм міжнародного права (які, в силу приписів ст. 9 Конституції України, мають розглядатися як частина внутрішнього законодавства[6]), містять чимало положень, які надають імунітети та привілеї міжнародним організаціям та їх представникам (функціонерам), що є елементом їх кримінально-правового захисту. Але цього недостатньо.

Цінність і результативність взаємодії з міжнародними організаціями на національному рівні для України полягає не тільки в утвердженні нашої держави як повноправного суб'єкта міжнародного права, а й у наданні можливості виконувати цим організаціям свої статутні функції, а їх персоналу – свої службові обов'язки. Це має відбуватися безпечно та безперешкодно. Зрештою, створення такої відносно сприятливої обстановки (або умов) діяльності – одне з міжнародних зобов'язань України як сумлінного суб'єкта міжнародного права. Тому для виконання цього завдання має бути залучено весь арсенал доступних засобів. До нього належать і кримінально-правові механізми захисту нормальної, правильної статутної діяльності міжнародних організацій в Україні. Вони не забезпечують фізичної безпеки особі чи майну, але необхідні в системі суспільних відносин за участі зазначених організацій.

Українське кримінальне законодавство передбачає низку норм,

спрямованих на охорону діяльності міжнародних організацій. Так, ст. 444 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачає відповідальність за злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (за напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист, за викрадення або позбавлення волі цих осіб з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень), ст. 443 – відповідальність за вбивство або замах на вбивство представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист (потерпілим у цьому випадку може бути й представник міжнародної організації), з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, які вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень. Непрямим (бланкетним) чином забезпеченню виконання зазначеного вище завдання служить і ст. 438 КК України, адже, передбачаючи кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни, вона охоплює й напади на гуманітарні місії та об'єкти, що перебувають під захистом міжнародного права (отже – на представників гуманітарних міжнародних організацій)[7].

Незважаючи на наявність деяких наведених вище норм, практичне забезпечення кримінально-правовими засобами законної діяльності міжнародних організацій викликає труднощі. Так, до положень КК України наразі не імплементовано особливості статусу міжнародних організацій та їхнього персоналу, що ускладнює кваліфікацію вчинених проти них кримінальних правопорушень. Та головне – наразі в цьому законі відсутні спеціальні норми, призначені для кримінально-правової охорони саме діяльності міжнародних організацій, що дозволяє констатувати наявність певної прогалини в правовому захисті цих інституцій. Зокрема, слід обговорити перспективи криміналізації перешкоджання законній діяльності міжнародних організацій – таких умисних діянь (дії чи бездіяльність), що створюють перешкоди, ускладнюють або унеможливають виконання повноважним представником міжнародної організації своїх законних повноважень, обов'язків чи іншої правомірної діяльності (що може виражатися, зокрема, у фізичному перешкоджанні доступу до приміщень, документів, до спілкування з певними особами, у погрозах заподіяння шкоди, обмані тощо). Звернемо увагу, що наразі в кримінальному праві України накопичено чималий досвід кримінально-правової охорони законної діяльності (так, КК України містить підстави кримінальної відповідальності за втручання чи перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, народного депутата, депутата місцевої ради, діяльності Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, адвокатській діяльності, діяльності суддів, прокурорів тощо).

Отже, кримінально-правова охорона діяльності міжнародних організацій в Україні є важливим елементом забезпечення правопорядку та дотримання міжнародних зобов'язань. Удосконалення національного законодавства та практики його застосування сприятиме зміцненню авторитету України на міжнародній арені та підвищенню ефективності співпраці з міжнародними партнерами, що особливо важливо в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Мамонтова Е. В., Кормич А. І. Співпраця України з міжнародними організаціями в умовах російської агресії: проблеми, напрямки, завдання. *Актуальні проблеми політики*. 2024. Вип. 73. С. 126–133. URL.: http://app.nuoua.od.ua/archive/73_2024/20.pdf (дата звернення: 25.05.2025).
2. Єдиний державний реєстр міжнародних організацій, членом яких є Україна, станом на 15.02.2025. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/uchast-u-mizhnarodnih-organizaciyah> (дата звернення: 25.05.2025).
3. Віденська конвенція про дипломатичні зносини: Міжнародний документ від 18 квітня 1961 р. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/08.htm>.
4. Бегунц А.О. Імунітети від кримінально-правової юрисдикції (співвідношення національного й міжнародного рівнів регулювання)//Актуальні проблеми міжнародного права: Всеукраїнська науково-практична конференція (Харків, 10 березня 2023 року): збірник матеріалів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 132–134.
5. Сіваш О.М. Привілеї та імунітети міжнародних міжурядових організацій в сучасному міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11/2022. С. 809–812. URL: http://lsei.org.ua/11_2022/197.pdf (дата звернення: 25.05.2025).
6. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 25.05.2025).
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.05.2025).

Науковий керівник: д.ю.н., проф. О. О. Житний

РЕАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ЗА ПРИНЦИПОМ ГРОМАДЯНСТВА (ДОСВІД ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА НІМЕЧЧИНИ)

РІЯКО Євген Олександрович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Громадянство України – це правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках [1; 2, с. 77]. Основним Законом нашої Держави проголошується, серед іншого: «Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» (ст. 68 Конституції України) [3].

Оскільки Конституція України поширюється перш за все на її громадян, то у кримінально-правовому аспекті наведене вище означає таке: на всіх без винятку громадян України поширюється право і повноваження нашої держави оцінювати їхню поведінку крізь призму вимог внутрішнього (національного) кримінального законодавства та вживати передбачених цим законодавством заходів реагування при їх порушенні (у цьому, на нашу думку, полягає основний зміст національної кримінальної (кримінально-правової) юрисдикції).

У кримінально-правовому аспекті наведена максима стосується двох аспектів національної кримінальної юрисдикції. Перший відомий як «територіальний принцип чинності кримінального закону» (його регламентує ст. 6 чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України), (який наразі не розглядається), другий – як «принцип громадянства». У чинному КК України його регулює правило, сформульоване у ч. 1 ст. 7: «громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [4].

Винятком із цього правила (і додатком до змісту принципу громадянства) є норма ч. 2 ст. 7 КК України, яка проголошує: «якщо особи, зазначені у частині першій цієї статті, за вчинені кримінальні правопорушення зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці кримінальні правопорушення» [4]. Як зазначається в літературі стосовно принципу громадянства, його природа «полягає в поширенні Україною власної (національної) кримінально-правової

юрисдикції на всіх осіб, які перебувають із нею у політико-територіальному зв'язку, незважаючи на те, що територія України не є місцем вчиненого ними злочину» [5, с. 51].

Вважаючи українську кримінально-правову систему такою, що функціонує узгоджено із аналогічними системами інших розвинутих європейських держав, та розглядаючи такі системи (принаймні, деякі з них) як варті наслідування, припустимо, що в іноземних кримінальних законах мають (принаймні, можуть) міститися подібні до проголошеного ст. 7 КК України правила та здійснимо їх пошук і порівняння. Отже, чи з аналогічних позицій виходять зарубіжні законодавці, вимагаючи від громадян своєї держави не порушувати національне законодавство за межами країни? Для відповіді на це питання оглянемо кримінальне законодавство провідної держави Європейського Союзу – Федеративної Республіки Німеччини.

Так, у Німеччині її національний КК (Strafgesetzbuch) містить дві групи правил, які можна розглядати як такі, що регулюють принцип громадянства. По-перше, це параграф (стаття) 5 «Злочини, що вчинені за кордоном і мають особливий зв'язок з нашою країною». Особливість цієї дуже великої за обсягом норми (у зв'язку із цим її розлоге цитування в обмежених обсягах тез публікації технічно неможливе) полягає в тому, що вона наводить перелік із 17-ти видів та груп злочинів, та зазначає щодо багатьох із них про дію на них німецького кримінального права незалежно від місця вчинення, якщо їх скоєно за кордоном громадянином Німеччини: «якщо злочинець є німцем» або «якщо злочинець під час вчинення цього злочину є німцем» або «якщо злочинець є німцем і його основне місце проживання знаходиться у просторовій сфері дії цього закону» або «якщо злочинець є німцем і має своє постійне місце проживання в нашій країні». Крім того, у цій же нормі ідеться про поширення дії КК Німеччини на злочини за умови, що їх «вчиняє німецька посадова особа» [6, с. 26–29]. До норм, які регулюють застосування КК Німеччини за принципом громадянства, належить і параграф 7 «Дія по відношенню до злочинів, вчинених за кордоном, в інших випадках». У його частині 2 передбачається, зокрема: «по відношенню до інших злочинів, вчинених за кордоном, діє німецьке кримінальне право, якщо за злочин передбачене покарання в місці його вчинення або якщо місце вчинення злочину не підлягає кримінально-правовому примусу і якщо злочинець: 1. Під час вчинення злочину був німцем або став громадянином Німеччини після вчинення злочину...» [6, с. 30].

Порівняння щодо особливостей кримінально-правового регулювання національної юрисдикції за принципом громадянства в Україні та Німеччині дозволяє відзначити між ними деякі спільні риси, але й чимало відмінностей. Отже, спільним є декларування як в КК України, так і в КК Німеччини повноваження держави оцінювати кримінальну протиправність

та караність поведінки громадян держави за її межами крізь призму внутрішнього кримінального законодавства (вчинення кримінального правопорушення за кордоном не виключає кримінальної відповідальності за нього на батьківщині).

Втім, у регламентації принципу громадянства в КК України та Німеччини існує чимало відмінностей:

- за КК України кримінальна протиправність і караність вчинених за межами держави правопорушень визначається як для громадян України, так і для апатридів, які постійно в ній проживають; за КК Німеччини друга група суб'єктів принципом громадянства не охоплена;

- за КК України принцип громадянства застосовується незалежно від виду вчиненого кримінального правопорушення (фактично – за будь яке, передбачене його Особливою частиною); згідно з КК Німеччини кримінальна протиправність залежить від виду вчиненого діяння;

- за КК України принцип громадянства діє незалежно від наявності кримінально-правової заборони за місцем вчинення кримінального правопорушення; згідно із КК Німеччини за злочин має бути або передбачене покарання в місці його вчинення або якщо в місці вчинення кримінально-правової заборони не існує (нейтральні води, відкритий повітряний простір);

- у КК Німеччини не передбачено норми, що була би аналогом ч. 2 ст. 7 КК України;

- у КК Німеччини належним для застосування його згідно з принципом громадянства суб'єктом визнається той, хто «став громадянином Німеччини після вчинення злочину» (що не передбачається в КК України та може створити проблеми з притягненням таких осіб до кримінальної відповідальності в Україні).

На виявлені відмінності варто звернути увагу в процесі подальшого удосконалення вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність.

Список використаних джерел:

1. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 року № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

2. Серьогін В. О. Конституційне право України: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2010. 368 с.

3. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 30.05.2025).

5. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник / за заг. ред. В. М. Трубникова. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 444 с.

6. Карне законодавство ФРН. Переклад. Київ: ВАІТЕ, 2016. 408 с.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. О. О. Житний

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИНИ ЯК ОЗНАКИ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КОШТІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ВЧИНЮВАНОЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

САМОЙЛОВ Євген Юрійович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) як головне джерело національного кримінального права наголошує, що кримінальним правопорушенням (злочинам та кримінальним проступкам) притаманна сукупність необхідних і достатніх родових ознак (характерних «прикмет») – всі вони є передбаченими згаданим (кримінальним) законом суспільно небезпечними винними діяннями (що означає як дію, так і бездіяльність), учиненими належним суб'єктом. Це впливає з матеріально-формальної «формули» кримінального правопорушення, наданої законодавцем у ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу (далі – КК) України [1]. Отже, попередньо відзначимо, що винність, тобто наявність вини у поведінці «кримінального діяча» є необхідною для сукупної оцінки події як кримінального правопорушення (а не делікту, передбаченого іншою охоронною галуззю). Окрім того, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» у кримінальному провадженні підлягають доказуванню, серед іншого, винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення [2]. Отже, предметом доказування у кримінальному провадженні охоплюється низка пов'язаних із виною обставин кримінального правопорушення (винність, форма вини, мотив, мета). Нарешті, вина як психічне ставлення злочинця до учинюваного діяння та його наслідків, конкретизована у формі умислу чи необережності (що визначене у статтях 23–25 КК України), належить до головних (обов'язкових) ознак у такому максимально імпліцитному (прихованому від зовнішнього спостереження, неявному) елементі складу кримінального правопорушення, як суб'єктивна сторона останнього [3, с. 152; 4, с. 184]. У лапідарно сформульованій інтерпретації ролі цього компонента у складі кримінального правопорушення з урахуванням його (складу) місця у системі і механізмі реалізації кримінального права як підстави галузевої (кримінальної) відповідальності (ч. 1 ст. 2 КК України [1]) це означає, що така підстава відсутня, якщо в акті поведінки, який зовні збігається із передбаченим диспозицією заборонної кримінально-правової норми, відсутні ознаки, що вказують на вину (у тому числі її форму та вид)

Отже, вина належить до обов'язкових ознак будь-якого

кримінального правопорушення і водночас є складовою (головним компонентом) суб'єктивної сторони у його складі. Суспільно небезпечні діяння, вчинені невинувато, не можуть розглядатися як юридичні факти, що породжують охоронні кримінально-правові відносини [5, с. 30].

Зазначений проміжний висновок може і має бути екстрапольований на всі без винятку склади кримінальних правопорушень, передбачені Особливою частиною КК України з урахуванням тих чи інших особливостей їх вчинення. Зокрема, вони актуальні і щодо легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом, вчинюваної з використанням віртуальних активів, яка кваліфікується за ст. 209 КК України.

Як давно помічено у фаховій літературі, проголошуючи вину однією з концептуально важливих ознак у механізмі реалізації кримінальної відповідальності, законодавець багато уваги приділив їй у Загальній частині КК України (що видно з наведених вище нормативних положень) та водночас при описі конкретних кримінальних правопорушень у Особливій частині цього закону згадує про вину не у всіх його статтях, що певним чином здатне дезорієнтувати правозастосовця. На цім не можна не звернути увагу, що й у тих випадках, де в Особливій частині КК України вказано на вину та її форму, зміст її ознак не розкривається, як не вказується і на вид вини (наприклад, з поняття «умисне вбивство» у ст. 115 КК України є зрозумілою форма вини – умисел, але не вказано на його вид, з поняття «необережне знищення або пошкодження майна» у ст. 196 КК України зрозуміла форма вини (необережність), але незрозуміло, чи мав на увазі законодавець якийсь один вид необережності (кримінально протиправну самовпевненість чи кримінально протиправну недбалість) чи обидва її види).

У диспозиції ст. 209 КК України немає прямої вказівки на вину, її форму та її вид: «набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном, або переміщення, зміна форми (перетворення) такого майна, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження такого майна або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом» [1]. У навчальній та правоінтерпретаційній (коментаторській) літературі з кримінального права України щодо цього питання стверджується, що виною є прямий умисел. На цім одні автори наголошують, що йому притаманне усвідомлення винним того, що певні кошти чи майно одержані унаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння [6, с. 257], інші – що «при вчиненні відмивання особа усвідомлює суспільну небезпеку своїх дій, знаючи про джерело походження доходів, і бажає вчинити з ними дії,

описані в диспозиції ч. 1 ст. 209» [7, с. 685]. Про прямоумисний характер вини у складі передбаченого ст. 209 КК України кримінального правопорушення пишуть і автори спеціалізованих монографічних досліджень проблем кримінальної відповідальності за легалізацію злочинно набутих коштів [8, с. 272].

Є підстави приєднатися до консенсусної позиції фахівців у частині оцінки форми та виду вини у складі легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом (у т.ч. і щодо випадків вчинення їх з використанням віртуальних активів): форма вини – умисел, вид вини – прямий умисел. Справді, законодавець надав для цього більш ніж достатньо орієнтирів, вказавши у диспозиції ст. 209 КК України, що: 1) об'єктивна сторона кримінального правопорушення виконується лише діями (які є складними, комплексними; виконати їх необережно неможливо); 2) склад правопорушення є формальним (а формальні склади виконуються лише умисно); 3) особа має усвідомлювати фактичні обставини походження предмету; 4) кваліфікований і особливо кваліфікований склад утворюється за наявності співучасті (яка згідно із ст. 26 КК України є умисною участю у вчиненні умисного кримінального правопорушення); 5) дії спрямовуються на досягнення певного результату (тобто у суб'єктивній стороні наявна спеціальна ціль, а ця ознака притаманна виключно прямоумисним кримінальним правопорушенням).

Слід додати, що при вчиненні легалізації кримінальних коштів із використанням віртуальних активів останні здебільшого виступають засобом приховування коштів від зовнішнього публічного контролю. Відповідно, у змісті вини особи відображається усвідомлений вибір такого способу як методу реалізації відповідних дій. Якщо ж віртуальні активи розглядати як предмет кримінального правопорушення (що також можливе, хоча й із певними застереженнями[9]), умислом винного має охоплюватися розуміння загальних властивостей цього предмету (при цьому не обов'язково він розуміє особливості правового регулювання чи специфіку фізичної (цифрової) природи віртуальних активів, але усвідомлює їх фактичні істотні властивості (вид, ціну на відкритому чи нелегальному ринку, здатність відносно неконтрольованого обігу), які використовуються ним для операції його відмивання.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 30.05.2025).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
3. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

4. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. 944 с.

5. Вереша Р.В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України. Київ: Атіка, 2005. 224 с.

6. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 6-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України/за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та доповн. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

8. Дудоров О. О., Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України: монографія. Київ: Ваїте, 2015. 392 с.

9. Самойлов Є.Ю. Проблеми визнання віртуальних активів предметом легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. *Юридичні аспекти протидії сучасним загрозам сталому розвитку: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави»* (Харків, 07 червня 2024 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 243–245.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. О. О. Житний

ДЕРЖАВНА ЗРАДА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

КАПШОН Анастасія Віталіївна,
студентка групи ЮП-51
юридичного факультету
Харківського національного
університету ім. В.Н. Каразіна

Державна зрада є одним із найтяжчих кримінальних правопорушень, що становить пряму загрозу основам державності, суверенітету та національній безпеці. Її сутність полягає у свідомому діянні громадянина на користь іноземної держави або ворога, яке завдає шкоди інтересам власної держави. Водночас державна зрада не обмежується лише внутрішнім правовим полем — її наслідки можуть мати транснаціональний характер, впливаючи на міждержавні відносини, порушуючи норми міжнародного права та підриваючи глобальну стабільність. Ефективна протидія державній зраді вимагає не лише адекватного кримінально-правового регулювання на національному рівні, але й узгодження національних норм з міжнародно-правовими стандартами та активної міжнародної співпраці. Метою цього есе є дослідити феномен державної зради як у національному, так і в міжнародному вимірах, проаналізувавши

її правову природу, ознаки, особливості регулювання та правові наслідки у відповідних контекстах.

Відповідно до ч.1. ст. 111 Кримінального кодексу України, державна зрада визначається як діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [1]. Натомість у Сполучених Штатах Америки державна зрада визначена у Статті III, Розділі 3 Конституції США: «Державна зрада Сполученим Штатам полягає лише у розв'язанні війни проти них, або у прихильності до їхніх ворогів, наданні їм допомоги та підтримки» [2].

З огляду на це можна сформулювати першу з ознак державної зради і зазначити, що державна зрада в національному контексті є злочином, що безпосередньо підриває основи національної безпеки.

Зокрема, формулювання державної зради як в українському, так і в американському законодавстві чітко вказує на її спрямованість проти фундаментальних інтересів держави. Якщо український Кримінальний кодекс деталізує об'єкти посягання, включаючи суверенітет, територіальну цілісність, обороноздатність та різні види безпеки, то Конституція США концентрується на найбільш екстремальних проявах – розв'язанні війни та допомозі ворогам. Однак, попри різницю в деталізації, обидва визначення в своїй суті фіксують зраду як акт, що завдає непоправної шкоди державі.

Наслідки державної зради проявляються на різних рівнях. Насамперед, підривається державний суверенітет і територіальна цілісність. Перехід громадянина на бік ворога, особливо в умовах збройного конфлікту, є прямим запереченням легітимності власної держави та сприяє агресору в його зусиллях щодо порушення кордонів та встановлення контролю над територією. Надання іноземній державі інформації, що становить державну таємницю, або допомога в підривній діяльності також послаблюють здатність держави самостійно визначати свою внутрішню та зовнішню політику. Окрім того, суттєво знижується обороноздатність країни. Шпигунство, передача ворогу військових відомостей чи розкриття оборонних планів створює серйозні ризики для національної безпеки, може призвести до значних людських та стратегічних втрат.

Наступний аспект, на який слід звернути увагу, це те, що державна зрада має також міжнародно-правовий вимір, особливо в умовах збройного конфлікту чи агресії. Згідно з нормами міжнародного гуманітарного права, співпраця громадян з державою-агресором — зокрема шляхом зайняття посад у так званих окупаційних адміністраціях — може кваліфікуватися як воєнний злочин, а також як злочин проти власної держави, включаючи

державну зраду. У випадках, коли така співпраця включає участь у насильстві, депортаціях, переслідуваннях, або передачі стратегічної інформації ворогові, вона може підпадати під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (МКС) відповідно до положень Римського статуту МКС, зокрема, під положення статті 8(2)(а): грубі порушення Женевських конвенцій, включаючи "незаконне присвоєння повноважень представника окупаційної влади", "депортацію населення з окупованих територій" [3].

У випадках системної підтримки зради з боку держави-агресора можливе встановлення міжнародно-правової відповідальності цієї держави за підрив суверенітету іншої країни. Такі дії порушують принцип невтручання й можуть стати предметом розгляду в міжнародних судових інстанціях.

Історичні приклади колабораціонізму під час Другої світової війни демонструють міжнародно-правовий вимір державної зради. Особи, які співпрацювали з нацистськими окупантами, переслідувалися не лише за національним правом, а й у контексті воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Хоча Нюрнберзький трибунал прямо не розглядав злочин державної зради, дії колабораціоністів були частиною ширших звинувачень.

У якості другого практичного прикладу можна навести ще те, що сучасні держави-агресори використовують зрадників як інструменти досягнення політичних і військових цілей – шляхом створення маріонеткових режимів, ведення пропаганди, здійснення розвідувальної діяльності. Це має очевидний міжнародний вимір, адже є формою втручання у внутрішні справи суверенної держави.

Узагальнюючи зазначене вище та аналізуючи актуальне законодавство України щодо питання державної зради, варто зазначити, що існуюча модель кримінального переслідування за державну зраду в Україні потребує реформування та гармонізації з міжнародними стандартами. Попри наявне визначення в статті 111 Кримінального кодексу України, деякі його аспекти можуть трактуватися неоднозначно, оскільки визначення державної зради може змішуватись з визначенням суміжних злочинів, таких як колабораційна діяльність, шпигунство, терористична діяльність тощо. Для забезпечення правової визначеності та запобігання свавільному застосуванню закону необхідно ретельно проаналізувати та, за потреби, уточнити окремі формулювання, зокрема щодо поняття "допомоги в проведенні підривної діяльності". Чіткість правових норм забезпечує як захист державних інтересів, так і права обвинувачених.

У межах цієї статті одним із можливих напрямків посилення покарання є запровадження виключно довічного позбавлення волі як безальтернативного покарання за особливо тяжкі форми державної зради, вчинені в умовах воєнного стану та що призвели до катастрофічних

наслідків. Також слід розглянути можливість запровадження обов'язкової конфіскації майна за всіма частинами статті 111 Кримінального кодексу України, незалежно від часу вчинення злочину. Дане положення унеможливить використання зрадниками набутих злочинним шляхом благ та позбавить їх економічної бази для подальшої протиправної діяльності. Крім того, розширення переліку майна, що підлягає конфіскації, на активи, фактично пов'язані зі злочинною діяльністю, навіть якщо вони формально належать третім особам, дозволить ефективніше боротися з приховуванням незаконно отриманих доходів.

До того ж, додатково до основних видів покарань, доцільним є розглянути можливість введення спеціальних обмежень прав та покладання обов'язків на осіб, які вчинили державну зраду, а також на їхніх близьких родичів у певних сферах. Зокрема, довічна заборона обіймати певні посади в державних органах та органах місцевого самоврядування для зрадників є логічним наслідком їхньої зради. Розширення таких обмежень на членів їхніх сімей першої лінії споріднення при зайнятті посад, пов'язаних з національною безпекою та правосуддям, може бути обґрунтоване необхідністю запобігання конфлікту інтересів та забезпеченням беззаперечної лояльності до держави у критично важливих сферах. Окремої уваги заслуговує питання позбавлення державних нагород та почесних звань як символічного, але важливого акту засудження державної зради.

Окрім того, в умовах збройного конфлікту дії, що кваліфікуються як державна зрада, можуть мати безпосередній зв'язок із порушеннями законів та звичаїв війни. Тому необхідно забезпечити узгодженість національного законодавства з нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема щодо питань статусу комбатантів, поводження з військовополоненими та захисту цивільного населення, оскільки це дозволить більш ефективно розслідування та покаранню осіб, винних у злочинах, пов'язаних зі збройним конфліктом. У доповнення до цього також варто зазначити про важливість питання міжнародної співпраці у розслідуванні справ про державну зраду, особливо якщо злочин має транскордонний характер. Укладення міжнародних договорів про правову допомогу, екстрадицію та інші форми співробітництва може сприяти притягненню до відповідальності осіб, які переховуються за кордоном або чий злочинні дії мають наслідки в інших державах.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 27.05.2025)
2. Конституція Сполучених Штатів Америки від 17.09.1787 р. URL : http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/usa_const.htm#cr3 (дата звернення: 27.05.2025).
3. Rome Statute of the International Criminal Court. 2021. URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (дата звернення: 27.05.2025).

СЕКЦІЯ 7.
МІЖНАРОДНЕ І ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПРАВО ЯК ІНСТРУМЕНТИ
ФОРМУВАННЯ СПРАВЕДЛИВОГО СВІТОВОГО ПРАВОПОРЯДКУ

**СУЧАСНІ ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ
ПРАВУ В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ВІЙН**

ВОЙЦІХОВСЬКИЙ Андрій Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного
і міжнародного права та прав людини
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Міжнародне гуманітарне право, яке історично еволюціонувало як нормативна система, спрямована на гуманізацію збройних конфліктів шляхом обмеження методів і засобів ведення бойових дій та захисту осіб, що не беруть участі в безпосередньому конфлікті [1, с. 330-333; 2, с. 297-298], сьогодні стикається з новими викликами, зумовленими трансформацією характеру сучасних збройних протистоянь. Зокрема, феномен гібридних воєн привертає дедалі більше уваги в науково-правовій спільноті через свою складну, багатовимірну природу та нечіткість правових меж [3, с. 33; 4, с. 40-46; 5, с. 837-842].

Гібридні війни інтегрують у собі класичні елементи військових операцій з інформаційно-психологічними кампаніями, кіберопераціями, економічним тиском, участю недержавних озброєних формувань та діяльністю приватних військових і охоронних компаній. Така структура створює складнощі з визначенням правового статусу учасників конфлікту та правової кваліфікації самих дій, що позначається на застосуванні традиційних положень міжнародного гуманітарного права, сформованих переважно для міждержавних збройних конфліктів.

Розмитість меж між війною та миром, а також між комбатантами і цивільними особами у гібридних конфліктах призводить до ускладнень із дотриманням базових принципів міжнародного гуманітарного права, таких як принцип розрізнення, пропорційності та необхідності. Це, у свою чергу, ускладнює ідентифікацію сторін конфлікту і контроль за дотриманням гуманітарних норм у межах цих складних правових ситуацій.

Одним із ключових викликів сучасних гібридних збройних конфліктів є правова невизначеність статусу учасників таких конфліктів. Недержавні збройні формування, проксі-сили та приватні військові компанії не мають однозначного правового визнання в контексті положень Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них. Відсутність чіткої юридичної кваліфікації ускладнює визначення правового статусу цих осіб, зокрема їхнього статусу як комбатантів або цивільних осіб, а також

застосування до них відповідних норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту, статусу полонених і відповідальності за порушення гуманітарного права.

Ілюстративним прикладом такої правової колізії є збройна агресія російської федерації проти України, в ході якої фіксуються випадки маскуванню участі регулярних збройних сил, а діяльність незаконних збройних формувань не отримує офіційного визнання. Внаслідок цього агресор використовує правову невизначеність для уникнення прямої відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права, що, водночас, призводить до системного порушення прав цивільного населення і позбавляє його ефективного захисту згідно з міжнародними стандартами.

Значущим викликом є застосування кіберзасобів як інструменту ведення збройних конфліктів [6, с. 25]. Кібероперації, спрямовані на об'єкти критичної інфраструктури, зокрема заклади охорони здоров'я, енергетичні системи та державні інформаційні ресурси, можуть спричинити руйнівні наслідки, які за своєю тяжкістю прирівнюються до фізичних актів насильства. Водночас сучасна система міжнародного гуманітарного права не містить чітких нормативних положень, що регламентують правовий режим кібероперацій у контексті збройних конфліктів.

Додаткову складність становить ускладненість ідентифікації джерела кібернетичних атак, а також проблематика їх кваліфікації як актів збройного насильства згідно з міжнародним правом. Незважаючи на те що деякі міжнародні документи, зокрема Tallinn Manual [7], надають рекомендації щодо застосування норм міжнародного гуманітарного права у кіберпросторі, такі положення не володіють статусом обов'язкових норм міжнародного права, що залишає державам значний простір для суб'єктивного тлумачення та потенційного зловживання.

Наступний виклик стосується принципу розрізнення між комбатантами та цивільними, який є ключовим компонентом міжнародного гуманітарного права. У межах гібридних збройних конфліктів комбатанти часто здійснюють бойові дії без використання уніформи, що дозволяє їм маскуватися під цивільних осіб або експлуатувати цивільну інфраструктуру з військовою метою.

Водночас інформаційні операції набувають рівнозначної значущості та небезпеки порівняно з фізичними актами насильства. Застосування пропаганди, розповсюдження дезінформації та маніпуляція громадською думкою виступають інструментами психологічного впливу, деморалізації та стратегічного управління розвитком конфлікту.

Подібне розмивання меж між комбатантами та цивільним населенням ускладнює ефективне забезпечення принципів міжнародного гуманітарного права та сприяє збільшенню кількості цивільних жертв у

збройних конфліктах.

Окремою проблемою є криза інституту міжнародно-правової відповідальності у контексті гібридних збройних конфліктів. Особливості гібридної війни створюють умови для державних і недержавних суб'єктів уникати притягнення до відповідальності, посиляючись на відсутність офіційного визнання їх участі або заперечуючи будь-які зв'язки з бойовими формуваннями.

Унаслідок цього жертви порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини часто позбавлені доступу до ефективних механізмів правосуддя, а суб'єкти порушень залишаються без належного притягнення до відповідальності. Сучасні механізми розслідування, юрисдикційні повноваження міжнародних судових органів та засоби збору доказів потребують суттєвої адаптації з урахуванням специфіки новітніх форм конфліктів, зокрема кіберпростору.

У сучасних умовах ведення гібридних збройних конфліктів міжнародне гуманітарне право не повинно втрачати своєї актуальності, однак воно потребує як нормативного, так і інституційного оновлення. Вимагається модернізація звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права, подальший розвиток міжнародної судової та квазисудової практики, а також включення нових сфер, зокрема кіберпростору, до сфери його правового регулювання. Надзвичайної ваги набуває питання чіткого визначення статусу учасників збройного конфлікту, а також створення ефективних механізмів притягнення до міжнародно-правової відповідальності за порушення гуманітарних норм.

Поряд із цим необхідним є посилення міжінституційної взаємодії між державами, універсальними та спеціалізованими міжнародними організаціями, такими як Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Міжнародний кримінальний суд, а також незалежними структурами, з метою забезпечення системного моніторингу, документування порушень та оперативного правозастосування у режимі реального часу.

Отже, міжнародне гуманітарне право постає перед історичним викликом, що вимагає не лише збереження його легітимності та ефективності, але й демонстрації здатності адаптуватися до трансформаційного характеру сучасних збройних конфліктів. Його фундаментальна мета, яка полягає у захисті людської гідності навіть за умов найжорстокішого збройного протистояння, залишається незмінною. Саме наукова спільнота покликана відігравати ключову роль у формуванні концептуально нових підходів, які відповідатимуть реаліям і загрозам двадцять першого століття

Список використаних джерел:

1. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків: ХНУВС, 2020. 544 с.

2. Права людини у міжнародному праві: підручник [Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. та ін.] / за заг. ред. канд. юрид. наук, доц. А. В. Войціховського. Харків : ООО «Планета- Принт», 2021. 404 с.

3. Міжнародне гуманітарне право : навчально- методичний посібник / за ред. проф. О. В. Бігняка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 136 с.

4. Тичина Б. Сучасні норми міжнародного гуманітарного права в збройних конфліктах. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень*. 2024. № 3 (82). Т. 1. С. 40-46. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2024-3-82/40-46> (дата звернення: 30.05.2025).

5. Васильєв О. С. Адаптація міжнародного гуманітарного права до викликів гібридної війни в умовах воєнного стану: на прикладі російсько-української війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 1. С. 837-842. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.139> (дата звернення: 30.05.2025).

6. Горгуленко В. А. Кіберборотьба у воєнних конфліктах сучасності: передовий досвід, тенденції та закономірності розвитку. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2024. № 2 (50). С. 11-28. DOI: <https://doi.org/10.33099/2311-7249/2024-50-2-11-28> (дата звернення: 30.05.2025).

7. Michael N. Schmitt. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations. 2017: Cambridge University Press. 598 pages. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316822524> (дата звернення: 30.05.2025).

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ VS МОВА ВОРОЖНЕЧІ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

РЕНЬОВ Євген Владиславович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного
і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Стаття 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року закріпила один із фундаментальних принципів демократичного суспільства – гарантування кожному можливості дотримуватися своїх поглядів, отримувати й поширювати інформацію без втручання влади [1, с. 10]. Тим не менше, свобода вираження поглядів не є

абсолютною – її реалізація може обмежуватися в інтересах національної безпеки, громадського порядку, захисту репутації та прав інших осіб. Зокрема, у випадку розповсюдження мови ворожнечі (hate speech).

Мова ворожнечі є такою формою комунікації (усною, письмовою або поведінковою), що порушує принцип рівності й закликає до дискримінації будь-якої людини (групи осіб) на підставі їхньої ідентичності – за ознаками раси, національності, релігії тощо. І в цьому контексті важливу роль виконує Європейський суд з прав людини (надалі – ЄСПЛ, Суд), демонструючи у своїй практиці намагання забезпечити оптимальне співвідношення між гарантуванням свободи вираження поглядів та заборонаю зловживання правами, передбаченою статтею 17 тієї ж Європейської конвенції з прав людини. Далі проаналізуємо ключові рішення ЄСПЛ, які сприяли формуванню сучасних стандартів у даному питанні.

І почнемо з рішення у справі *Garaudy v. France*, в якому Суд у 2003 році визнав неможливість поширення положень статті 10 (свобода вираження поглядів) на виправдання пронацистської політики та заперечення встановленого факту Голокосту у творах письменника [2]. У цьому ж контексті наведемо рішення у справі *Lehideux and Isorni v. France* (1998). Суд, аналізуючи межі свободи вираження поглядів в рамках історичної дискусії, підтримав французьких журналістів, які присвятили позитивну статтю маршалу Філіпу Петену, засудженому після Другої світової війни за колабораціонізм. ЄСПЛ підтвердив, що суперечливі авторські оцінки історичної постаті можуть підпадати під захист статті 10 Конвенції, оскільки в тексті не заперечувались історичні факти, а також не містилося мови ворожнечі [3].

Цікаві також і рішення ЄСПЛ, де аналізується можливість критики влади. У 1986 року у справі *Lingens v. Austria* Суд не побачив зловживання правами у діях журналіста, який публікував критичні статті на адресу тодішнього федерального канцлера Австрії, оцінюючи його діяльність як аморальну. Судом було зазначено: політики як публічні фігури повинні мати вищий рівень толерантності до критики, а свобода вираження розповсюджується і на оціночні судження [4]. Доречно навести справу *Savva Terentyev v. Russia* – Суд у своєму рішенні в 2018 році констатував порушення прав заявника, якого було засуджено через жорстку критику правоохоронних органів (в його коментарях в мережі Інтернет містились жартівливо-провокаційні ідеї щодо «церемоніального спалювання невірних поліцейських»). Суд одноголосно визнав його висловлювання щодо державних органів образливими та жорстокими, проте такими, що не закликали до насильства [5].

Розглянемо і рішення щодо контраверсійних релігійних висловлювань. У справі *Erbakan v. Turkey* (2006) ЄСПЛ не побачив підбурювання до ворожнечі у публічному виступі політика, який різко

висловлювався щодо світської влади, висуваючи ідею розбудови політичної системи держави на основі релігійних переконань. Судом було знову наголошено на відсутності закликів до насильства чи ненависті [6]. Важливим рішенням, що стосується визначення меж між свободою вираження поглядів та захистом релігійних почуттів, передбаченим статтею 9 Конвенції, є *Otto-Preminger-Institut v. Austria* (1994). Культурному центру було заборонено демонструвати провокаційний фільм релігійної направленості, а відповідну плівку було конфісковано місцевими правоохоронцями. Європейський суд з прав людини погодився, що мистецтво підпадає під захист статті 10 Конвенції, однак дії правоохоронців були законними і спрямовувались на захист релігійного миру у австрійському Тіролі [7]. Таким чином, мистецька свобода (як компонента свободи вираження поглядів) може бути обмежена задля захисту релігійних почуттів.

Проведений аналіз рішень ЄСПЛ підтвердив складність встановлення чітких ліній між вираженням поглядів і мовою ворожнечі. А тому підходи Суду залишаються гнучкими й контекстуальними, що дозволяє враховувати нюанси конкретної справи, а особливо у кейсах, пов'язаних із питаннями релігії, історії або критики влади.

Список використаних джерел:

1. European Convention on Human Rights. ECHR. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_ENG (date of access: 17.05.2025).
2. *Garaudy v. France*: European Court of Human Rights. 24 June 2003, № 65831/01. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23829> (date of access: 17.05.2025).
3. *Lehideux and Isorni v. France*: European Court of Human Rights. 23 September 1998, № 24662/94. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58245> (date of access: 17.05.2025).
4. *Lingens v. Austria*: European Court of Human Rights. 08 July 1986, № 9815/82. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57523> (date of access: 17.05.2025).
5. *Savva Terentyev v. Russia*: European Court of Human Rights. 28 August 2018, № 10692/09. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185307> (date of access: 17.05.2025).
6. *Erbakan v. Turkey*: European Court of Human Rights. 6 July 2006, № 59405/00. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-76232> (date of access: 17.05.2025).
7. *Otto-Preminger-Institut v. Austria*: European Court of Human Rights. 20 September 1994, № 13470/87. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57897> (date of access: 17.05.2025).

ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА В УМОВАХ КОНФЛІКТУ

СИРОЇД Тетяна Леонідівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного
і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Конфлікти та ситуації нестабільності загострюють вже існуючі моделі дискримінації щодо жінок і дівчат, наражаючи їх на підвищений ризик порушення їхніх прав людини. Управління Верховного комісара з прав людини ООН зазначає, що конфлікти можуть призвести до вищого рівня гендерно зумовленого насильства щодо жінок та дівчат, включаючи свавільні вбивства, тортури, сексуальне насильство та примусові шлюби. Жінки і дівчата частіше стають мішенями для використання сексуального насильства, зокрема як тактики ведення війни. Не є виключенням і чоловіки та хлопці, які також стають жертвами сексуального насильства, особливо в контексті утримання під вартою. Гендерно зумовлене насильство також зростає у постконфліктних суспільствах через загальний крах верховенства права, наявність стрілецької зброї, розпад соціальних і сімейних структур та «нормалізації» гендерно зумовленого насильства як додаткового елемента вже існуючої дискримінації. Торгівля людьми також загострюється під час та після конфлікту через розпад політичних, економічних та соціальних структур, високий рівень насильства та посилення мілітаризму. Дівчата можуть стикатися з додатковими перешкодами у доступі до освіти та до основних послуг, таких як охорона здоров'я, включаючи послуги сексуального та репродуктивного здоров'я. Внутрішнє переміщення також має негативний вплив на жінок, оскільки вони можуть непропорційно постраждати від втрати засобів до існування під час переміщення [1].

Однак, жінок та дівчат слід розглядати не лише як жертв конфліктів та нестабільності. Вони історично відігравали та продовжують відіграти роль комбатантів, частини організованого громадянського суспільства, захисниць прав людини, учасників рухів опору й активних агентів, як у формальних, так і в неформальних процесах миробудівництва та відновлення.

У жовтні 2020 року Рада з прав людини резолюцією 45/28 визнала вирішальну роль жінок у запобіганні та вирішенні конфліктів, а також у розбудові миру та зміцненні довіри, важливість їхньої повної, рівної та змістовної участі і всебічного залучення до всіх зусиль щодо підтримки та сприяння миру і безпеки [2]. У 2000 році Рада Безпеки ухвалила резолюцію

1325 «Про жінок, мир і безпеку» [3], яка закликає до розширення участі жінок та врахування гендерних аспектів у всіх зусиллях ООН у сфері миру та безпеки (включаючи участь жінок у процесах прийняття рішень та мирних процесах, гендерні аспекти у навчанні та підтримці миру, а також врахування гендерних аспектів у системах звітності ООН). Відтоді Рада Безпеки ООН ухвалила низку резолюцій щодо жінок, миру та безпеки серед яких: резолюція 1820 (2008), присвячена боротьбі з сексуальним насильством у конфліктних ситуаціях; резолюції 1888 (2009), 1889 (2009) та 1960 (2010) щодо запобігання та реагування на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктами.

Крім того ООН створила інституційну структуру, складовою якого є: Спеціальний представник з питань сексуального насильства в конфліктах; механізми координації ООН з урядами щодо питання припинення сексуального насильства стосовно жінок; Група експертів з питань верховенства права та сексуального насильства в умовах конфлікту, яка співпрацює з ООН на місцях і допомагає національним органам влади зміцнювати верховенство права; радники з питань захисту жінок; механізми моніторингу, аналізу та звітності.

У більш пізніх резолюціях Рада Безпеки зазначила, що акти сексуального та гендерно зумовленого насильства можуть бути використані як тактика тероризму (резолюція 2242) [4], а також встановила зв'язок між торгівлею людьми, сексуальним насильством, тероризмом та транснаціональною організованою злочинністю (резолюція 2331) [5]. У резолюції 2467 [6] Рада Безпеки закликає до застосування орієнтованого на постраждалих підходу до запобігання сексуальному насильству та реагування на нього в конфліктних і постконфліктних ситуаціях, забезпечуючи недискримінаційний та конкретний характер запобігання й реагування, а також поважаючи права та пріоритезуючи потреби постраждалих, включаючи групи, які є особливо вразливими або можуть бути спеціально спрямовані на ціль, зокрема в контексті їхнього здоров'я, освіти та участі. У резолюції міститься заклик до того, щоб жертви та ті, хто вижив, отримували необхідну допомогу, були вільні від маргіналізації та стигматизації, а також отримували допомогу для своєї соціальної й економічної реінтеграції та реінтеграції своїх дітей. Резолюція закликає до зусиль щодо подолання безкарності та до повноцінної та змістовної участі тих, хто вижив, на всіх етапах процесів перехідного правосуддя, зокрема на посадах, пов'язаних із прийняттям рішень. Резолюція констатує необхідність створення фонду надання допомоги для тих, хто вижив.

Слід зазначити, що Конвенція про ліквідацію дискримінації щодо жінок (далі – Конвенція 1979 р.) [7] та інші договори з прав людини є основою виконання резолюцій Ради Безпеки щодо жінок, миру та безпеки, оскільки висловлені в них занепокоєння знаходять відповідність у основних статтях Конвенції 1979 р. та інших договорів.

Загальна рекомендація № 30, прийнята Комітетом з ліквідації дискримінації щодо жінок (далі – КЛРДЖ) [8], надає авторитетні вказівки державам-учасницям Конвенції 1979 р. щодо законодавчих, політичних та інших відповідних заходів для захисту, поваги і реалізації прав людини жінок у ситуаціях конфлікту та нестабільності.

У Загальній рекомендації № 35 щодо гендерно зумовленого насильства стосовно жінок (оновлена Загальна рекомендація № 19) [9], КЛРДЖ нагадує, що гендерно зумовлене насильство щодо жінок та дівчат є дискримінацією згідно з Конвенцією 1979 р. і тому тягне за собою всі зобов'язання, які виникають в результаті дій або бездіяльності як держави або державних суб'єктів, з одного боку, так і недержавних суб'єктів, з іншого.

У липні 2018 року Спеціальний представник Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства в умовах конфлікту та КЛРДЖ підписали Рамкову угоду про співпрацю [10], щоб підтвердити спільні зобов'язання щодо просування та захисту прав жінок та дівчат, які постраждали від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Ця рамка співпраці спрямована на посилення синергії між такими складовими, як мир і безпека, права людини та розвиток.

Вищезначене дає підстави констатувати, що ООН докладає зусиль задля створення правової основи для захисту осіб, постраждалих в умовах конфлікту та нестабільності, акцентуючи увагу на захисті вразливих категорій осіб, зокрема жінок і дівчат. Розроблені стандарти поведінки потребують імплементації в національне законодавство та забезпечення їх дотримання. Держави повинні мобілізувати правові, інституційні, інформаційні та інші ресурси, долучивши до цього процесу державних і недержавних суб'єктів.

Список використаних джерел:

1. Women's human rights and gender-related concerns in situations of conflict and instability. OHCHR and women's human rights and gender equality. URL: <https://www.ohchr.org/en/women/womens-human-rights-and-gender-related-concerns-situations-conflict-and-instability> (дата звернення: 25.05.2025).
2. 45/28. Promoting and protecting the human rights of women and girls in conflict and post-conflict situations on the occasion of the twentieth anniversary of Security Council resolution 1325 (2000). URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/45/28> (дата звернення: 20.05.2025)
3. Resolution 1325 (2000). URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/1325\(2000\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1325(2000)) (дата звернення: 10.05.2025).
4. Resolution 2242 (2015). URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/2242\(2015\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2242(2015)) (дата звернення: 20.05.2025).
5. Resolution 2331 (2016). URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/2331\(2016\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2331(2016)) (дата звернення: 25.05.2025).

6. Resolution 2467 (2019). URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/2467\(2019\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2467(2019)) (дата звернення: 25.05.2025).

7. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women> (дата звернення: 02.05.2025)

8. General recommendation No. 30 on women in conflict prevention, conflict and post-conflict situations. URL: <https://docs.un.org/en/CEDAW/C/GC/30> (дата звернення: 25.05.2025).

9. General recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19. URL: <https://docs.un.org/en/CEDAW/C/GC/35> (дата звернення: 12.05.2025).

10. Framework of Cooperation. URL: <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/frameworks-doc/auto-draft/Framework-of-Cooperation-CEDAW-20180316.pdf> (дата звернення: 28.05.2025)

ВІДНОВЛЮВАЛЬНА ФУНКЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

ТІТОВ Євген Борисович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного
і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

У сучасних умовах проблематика відновлення актуальна для України як ніколи з моменту завершення Другої світової війни. Сьогодні як і 80 років тому Україна потерпає від агресії з боку імперіалістично-налаштованої країни яка порушила усі норми загального міжнародного права (у тому числі і ті, які сама вона мала не тільки виконувати а й гарантувати на найвищому міжнародному рівні [1]). Сьогодні як і 80 років тому Україна зазнає колосальних людських втрат та руйнувань промислових, інфраструктурних, соціальних, культурних і житлових об'єктів [2].

Зазначені обставини поставили сучасну Україну і держав-представників демократичного світу, які надають нашій державі та її громадянам підтримку і допомогу, перед складним завданням не тільки припинити війну і агресію, що стала її причиною, але й забезпечити післявоєнне відновлення нашої країни. Ці завдання є надзвичайно

складними і до того ж знаходяться у різних площинах. Так, якщо припинення війни лежить у військово-політичній площині і залежить від ефективності дій української армії та дипломатичного корпусу, то відновлення нашої країни лежить у економічній площині і у першу чергу спиратиметься на матеріальні активи, що можуть і мають бути надані Україні сторонами винними у завданні їй шкоди в рамках реалізації відносин міжнародної відповідальності.

Багатогранність інституту міжнародної відповідальності ставить перед науковцями правниками і практикуючим юристам широке коло питань і проблемних аспектів пов'язаних з особливостями реалізації відносин відповідальності в міжнародній практиці. Особливо гостро ці питання постають у процесі безпосереднього застосування механізму міжнародної відповідальності до окремих випадків завдання шкоди однією державою іншій з метою відновлення *status quo ante*. [3]

Додатковим фактором, що підсилює актуальність дослідження відновлювального потенціалу міжнародної відповідальності є висока залежність ефективності міжнародної відповідальності від політичної складової міжнародних відносин. Більше того сучасні події свідчать, що політична кон'юнктура є визначальною для самої можливості реалізації відносин міжнародної відповідальності.

Необхідно зазначити, що дослідженню інституту міжнародної відповідальності, як системно так і окремих його аспектів присвітило свій час багато дослідників серед яких можна згадати: М. Буроменського, О. Губанова, К. Економідеса, Л. Ентіна, М. Ентіна, Ю. Івасаву, Н. Ітватсукі, А. Кассезе, С. Кашкіна, Дж. Кроуфорда, М. Ліхтера, А. Пеле, Т. Сироїд, Ж. Хефнера та багатьох інших. Також такі дослідження проводилися і в рамках інституційних утворень, зокрема Комісією міжнародного права ООН [4]. Тим не менш до завершення цього процесу як у доктрині так і в практиці міжнародного права ще далеко.

Зазначені особливості міжнародної відповідальності зумовлюють особливу актуальність дослідження цього інституту в цілому і окремих його аспектів, зокрема його відновлювальної функції, з метою пошуку оптимальних моделей його впровадження, що забезпечать кращі можливості для післявоєнного відновлення України.

Первинний аналіз відновлювальної функції міжнародної відповідальності дозволяє визначити її як напрям впливу міжнародно-правових норм на відносини суб'єктів міжнародного права націлений на приведення у попередній нормальний стан як самих міжнародних відносин, так і правового становища суб'єктів таких міжнародних відносин.

Відновлювальна функція притаманна міжнародній відповідальності так само як і іншим видам юридичної відповідальності. Проте на відміну від більшості галузей національного права, в рамках яких відновлювальна

функція юридичної відповідальності має спеціальний характер, в рамках міжнародного права вона має комплексний характер.

Відновлювальна функція міжнародної відповідальності виступає родовим поняттям по відношенню до компенсації, правовідновлення та відшкодування і має за мету повернення до нормального стану (стану до вчинення міжнародно-протиправного діяння) міжнародних відносин у всіх їх проявах (політичному, економічному, соціальному, культурному, тощо).

Механізм реалізації відновлювальної функції міжнародної відповідальності пов'язаний із закріпленням в міжнародно-правових нормах юридичних обов'язків правопорушника щодо відновлення нормальних праввідносин і його міжнародної відповідальності; закріпленням повноважень компетентних міжнародних органів щодо залучення винного до відповідальності; нормативним закріпленням складів правомірної і неправомірної поведінки; індивідуальним чи колективним міжнародним примусом відповідальної особи до відновлення нормальних міжнародних відносин. При цьому традиційно виділяють три основні форми реалізації відновлювальної функції юридичної відповідальності – добровільна, примусова добровільно-примусова – які так само притаманні і міжнародній відповідальності.

Відновлювальна функція міжнародної відповідальності передбачає виникнення у держави-правопорушниці обов'язків, виконання яких тягне за собою для неї певні позбавлення, і проявляються в різних реституціях, а саме: а) *restitutio in pristinum*, яка полягає у відновленні нематеріальних прав потерпілих суб'єктів міжнародного права (наприклад, припинення незаконної окупації, звільнення неправильно затриманих осіб, скасування судових рішень, що завдають шкоди потерпілим державам, їх юридичним і фізичним особам); б) *restitutio in integrum*, яка полягає у поверненні державою-правопорушницею потерпілим суб'єктам неправомірно захопленого у них майна, що має індивідуальні характеристики (наприклад, архівів, історичних, художніх та інших цінностей тощо).

Водночас необхідно визнати, що наведений аналіз свідчить про істотне доктринальне вивчення зазначеної функції проте, через відсутність єдиних правил застосування міжнародної відповідальності закріплених в договірних міжнародно-правових нормах, або принаймні сталої міжнародної практики з цього питання, практична реалізація відновлювальної функції міжнародної відповідальності залишається ситуативною.

Натомість застосування інституту міжнародної відповідальності для післявоєнного відновлення України вимагає формування системного підходу як до розуміння так і до застосування цього інституту. У цьому контексті нам видається важливим приділення додаткової уваги дослідженням спрямованим на пошук системних прикладів постконфліктного відновлення із застосуванням механізму міжнародної

відповідальності і розробці на підставі цих прикладів стратегії використання окремих інструментів механізму міжнародної відповідальності для відновлення України.

Список використаних джерел:

1. Статут ООН URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 20.05.2025).
2. Ключові питання та відповіді про російську агресію URL: <https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/klyuchovi-pitannya-ta-vidpovid-pro-rosijsku-agresiyu> (дата звернення: 20.05.2025).
3. Bassiouni M.C. Introduction to international criminal law / edited by M. Cherif Bassiouni ... [et al.]. [2nd rev. ed.]. Martinus Nijhoff Publishers, 2013. CXXXVI+1122 p.
4. Summaries of the Work of the International Law Commission. URL: https://legal.un.org/ilc/summaries/9_6.shtml (дата звернення: 20.05.2025).

ГУМАНІТАРНІ ПРИНЦИПИ: ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ

ФОМІН Павло Вікторович,
доктор філософії (PhD),
доцент кафедри міжнародного
і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Гуманітарні принципи гуманності, нейтралітету, неупередженості та незалежності складають основу гуманітарної діяльності. Вони відіграють центральну роль у забезпеченні та підтримці доступу і наданні гуманітарної допомоги людям, які її потребують, незалежно від того, постраждали вони від стихійного лиха чи перебувають у надзвичайній ситуації, такої як збройний конфлікт. Просування і дотримання цих принципів має важливе значення для ефективного гуманітарного реагування [1].

Означені принципи покладені в основу всіх гуманітарних заходів. Вони, закріплені в міжнародному гуманітарному праві, а також були схвалені Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН) у низці резолюцій [2].

Перші три принципи (гуманність, нейтралітет і неупередженість) схвалені в резолюції 46/182 Генеральної Асамблеї, прийнятій у 1991 році [3]. Четвертий принцип (незалежність) був доданий у 2004 році відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї 58/114 [4]. Ці принципи

підтверджуються в подальших гуманітарних резолюціях Генеральної Асамблеї та Економічної і Соціальної Ради ООН. Необхідність дотримання гуманітарних принципів також визнається в різних резолюціях Ради Безпеки, присвячених конкретним країнам і темам, у тому числі в контексті узгодженості та взаємодоповнюваності принципів гуманітарних дій, діяльності з розвитку і миротворчої діяльності. Більшість гуманітарних організацій також висловили свою прихильність цим принципам на інституціональному рівні. Крім того, майже 900 організацій у всьому світі підписали Кодекс поведінки Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та неурядових організацій при наданні допомоги в разі стихійних лих [5; 6].

Означені принципи гуманності, неупередженості, незалежності та нейтралітету також покладені в основу Основного гуманітарного стандарту щодо якості та підзвітності, який встановлює дев'ять зобов'язань аби допомогти організаціям, що підтримують людей і громади, які є вразливими та/або постраждали від криз, працювати, поважаючи їхні права і гідність та сприяючи їх участі у пошуку рішень для криз, з якими вони стикаються [7].

На рівні ЄС гуманітарні принципи закріплені в Європейському консенсусі про гуманітарну допомогу, підписаному в грудні 2007 року Радою ЄС, Європейським парламентом і Європейською комісією [8].

Так, гуманність означає, що людські страждання необхідно долати, де б вони не відбувалися, приділяючи особливу увагу найбільш вразливим верствам населення [9].

Принцип гуманності є наріжним каменем міжнародного гуманітарного права. Він відображений у численних нормах, що забороняють невинуваті страждання, захищають цивільних осіб, поранених, хворих, військовополонених. Наприклад, заборона катувань, приниження людської гідності, невибіркових нападів тощо.

Таким чином, зважаючи на те, що основною мотивацією гуманітарної діяльності є порятунок життів і полегшення страждань за одночасного підтримання та відновлення гідності особистості, гуманність виступає рушійною силою реагування на кризи, незалежно від того, чи спричинені вони конфліктами, насильством, природними або техногенними катастрофами [2].

Нейтралітет передбачає, що гуманітарна допомога не повинна надавати перевагу жодній стороні у збройному конфлікті або іншому спорі [9].

Неупередженість означає, що гуманітарна діяльність ґрунтується виключно на потребах, а пріоритет надається найбільш нагальним випадкам, незалежно від таких факторів, як раса, національність, стать, релігійні переконання, політичні погляди чи статус [2].

Незалежність вимагає від гуманітарних суб'єктів бути автономними.

Вони не повинні бути об'єктом контролю, підпорядкування або впливу з політичними, економічними, військовими чи іншими негуманітарними цілями. [2].

Однак, як зазначають Метью Кларкіа та Бретт В. Парріса, ці принципи були необхідними і доречними в той час, коли вони були виведені з минулого досвіду, враховуючи те, як світова спільнота реагувала на те, що можна назвати «традиційними» гуманітарними кризами [10, с. 27]. Разом з цим, автори висувають тезу про те, що «хоча гуманітарні принципи були важливими і необхідними на момент їхнього створення, сьогодні вони можуть потребувати переоцінки у зв'язку з розвитком гуманітарного сектору, зростанням складності та інтенсивності гуманітарних криз, переходом від традиційних епізодів збройних конфліктів і посиленням впливу зміни клімату на вразливі групи населення. Якщо цих чотирьох принципів більше не достатньо для того, щоб спрямовувати і формувати гуманітарні дії міжнародної спільноти, то, можливо, доведеться розглянути питання про їхнє доповнення або альтернативи» [10, с. 25].

Таким чином, можемо підсумувати, що гуманітарні принципи є основою для будь-якої гуманітарної допомоги та дій. Вони забезпечують ефективність, етичність та незалежність гуманітарних операцій, особливо в умовах конфліктів чи надзвичайних ситуацій. Ці принципи визнані на міжнародному рівні та закріплені в міжнародному гуманітарному праві і є не просто доктриною, а практичними інструментами, які керують повсякденною роботою гуманітарних організацій у всьому світі.

Список використаних джерел:

1. Humanitarian Principles Explained. URL: <https://2023.worldhumanitarianiday.org/humanitarian-principles-explained.html> (дата звернення: 27.05.2025).
2. UNHCR: Humanitarian principles <https://emergency.unhcr.org/protection/protection-principles/humanitarian-principles> (дата звернення: 27.05.2025).
3. UN General Assembly resolution 46/182 «Strengthening of the coordination of humanitarian emergency assistance of the United Nations». URL: <https://docs.un.org/en/A/res/46/182> (дата звернення: 27.05.2025).
4. Resolution adopted by the General Assembly on 17 December 2003, 58/114. Strengthening of the coordination of emergency humanitarian assistance of the United Nations. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/58/114> (дата звернення: 27.05.2025).
5. The Code of Conduct for the International Red Cross and Red Crescent Movement and Non-Governmental Organisations (NGOs) in Disaster Relief. URL: <https://www.ifrc.org/sites/default/files/2021-07/code-of-conduct-movement-ngos-english.pdf> (дата звернення: 27.05.2025).
6. OCHA on Message: Humanitarian Principles, 2022. URL:

https://reliefweb.int/report/world/ocha-message-humanitarian-principles-enar?_gl=1*1ghetj0*_gcl_au*MTQyMjgxODEyLjE3NDg1NDg2NTk.*_ga*N DYyMjU4Nzg2LjE3NDg1NDg2NTk.*_ga_E60ZNX2F68*czE3NDg1NDg2NTkbbzEkZzEkdDE3NDg1NDkwODgkajQxJGwwJGgw (дата звернення: 27.05.2025).

7. Основний гуманітарний стандарт щодо якості та підзвітності (видання 2024 р.). URL: https://www.corehumanitarianstandard.org/_files/ugd/74bf17_660d6982b097419fbcee02de4457c957.pdf (дата звернення: 27.05.2025).

8. Joint Statement by the Council and the Representatives of the Governments of the Member States meeting within the Council, the European Parliament and the European Commission (2008/C 25/01) The European Consensus on Humanitarian Aid. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1431445468547&uri=CELEX:42008X0130\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1431445468547&uri=CELEX:42008X0130(01)) (дата звернення: 27.05.2025).

9. European Commission: Humanitarian principles. URL: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/who/humanitarian-principles_en (дата звернення: 27.05.2025).

10. Clarke M., Parris B. W. Do humanitarian principles still fit their purpose? Suggested values for a new global environment. *TRC Journal of Humanitarian Action*. 2022. 1(2). 25-38. DOI: <https://doi.org/10.55280/trcjha.2022.1.2.0002> (дата звернення: 27.05.2025).

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ПРАВА НА ЖИТЛО ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

ФОМІНА Ліна Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного
і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Забезпечення та реалізація права на житло під час збройного конфлікту є одним із найгостріших і найскладніших викликів для всієї міжнародної спільноти. Його захист перебуває на перетині міжнародного гуманітарного права, яке регулює правила ведення бойових дій, та міжнародного права прав людини, що гарантує фундаментальні права і свободи кожної людини.

Так, у сучасному світі, де збройні конфлікти продовжують нищити життя мільйонів, проблема захисту права на житло виходить далеко за межі суто фізичних втрат. Вона охоплює глибокі гуманітарні, соціальні,

економічні та психологічні виміри, ставлячи під загрозу гідність, безпеку та майбутнє постраждалих осіб.

На підтвердження означеного свідчить теза, висловлена Комітетом ООН з економічних, соціальних і культурних прав, згідно з якою «право на житло не слід тлумачити у вузькому або обмежувальному значенні, що зрівнювало б його, наприклад, з наданим дахом над головою. Його радше слід розглядати як право жити де б то не було в безпеці, мирі та з гідністю» (п. 7) [1].

Разом з тим, в умовах сьогодення велика кількість людей живе у густонаселених районах, які дедалі частіше стають ареною насильницьких або збройних конфліктів. Зброя з широким радіусом ураження, як і раніше, активно застосовується в міських і житлових районах. Вона невибірково вбиває та калічить мирних жителів, знищує і пошкоджує сотні тисяч будинків та призводить до виселення і переміщення мільйонів людей, порушуючи міжнародне гуманітарне право та міжнародні норми прав людини. Такий стан справ деякі науковці кваліфікують як «доміцид»: масштабне та навмисне руйнування будинків з метою заподіяти людям страждання [2].

Так, застосування важкої вибухової зброї в містах та інших населених пунктах спричиняє масштабні пошкодження будівель, здебільшого житлових будинків. Зокрема, в Іраку статистика Супутникового центру Організації Об'єднаних Націй (UNOSAT) по Мосулу на кінець військової операції в серпні 2017 року свідчила про 19 888 постраждалих споруд у місті, 4 773 з яких були зруйновані, а 8 233 – серйозно пошкоджені. На сході України, вздовж лінії зіткнення, з початку конфлікту в лютому 2014 року до середини серпня 2019 року МКЧХ задокументував понад 1 500 інцидентів із застосуванням важких вибухових пристроїв у населених районах, внаслідок чого було пошкоджено або зруйновано приблизно 4 000 цивільних об'єктів (переважно будинків) [3].

Спеціальний доповідач з питання про становище в галузі прав людини в М'янмі у своїй доповіді 2022 р. зазначив, що інтенсивні бойові дії в штаті Кая в поєднанні з повітряними ударами по містах та інших цивільних населених пунктах призвели до нового масового переміщення населення. Як результат, багато внутрішньо переміщених осіб у ситуаціях тривалого переміщення проживають у таборах з елементарною інфраструктурою, інші – ховаються в лісових масивах або інших місцях, маючи з собою лише ті речі, які змогли винести, покидаючи свої домівки. Найчастіше вони не мають доступу до їжі, питної води, санітарних умов і предметів медичного призначення. Крім того, після того як мирні жителі залишають свої домівки через повітряні нальоти й обстріли військових, солдати та ополченці руйнують будинки, церкви, школи та інші цивільні об'єкти (пп. 21-23) [4].

У зв'язку з цим варто зазначити, що Женевські конвенції 1949 року та Додатковий протокол до них забороняють сторонам збройного конфлікту, чи то міжнародного, чи то неміжнародного характеру, наражати на напад або знищувати цивільне житло та інфраструктуру, необхідну для виживання цивільного населення. Міжнародне гуманітарне право, таким чином, посилює загальний захист домівок і право на достатнє житло під час конфлікту та в ситуаціях окупації [2].

Так зокрема, відповідно до ст. 25 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, що є додатком до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі забороняється будь-яким способом атакувати чи бомбардувати незахищені міста, селища, житлові будинки чи споруди [5].

Згідно з абзацами 1-3 ст. 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. (IV Женевська конвенція) забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні. Однак окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру.

Окупаційна держава, що здійснює таке переміщення або евакуацію повинна в межах своїх можливостей максимально забезпечити розміщення осіб, що перебувають під захистом, у належних приміщеннях, а також забезпечити щоб власне переміщення відбувалось у задовільних умовах з погляду санітарії, здоров'я, безпеки та харчування, а також те, що члени однієї сім'ї не будуть розлучені [6].

У коментарі до IV Женевської конвенції вказано, що стаття 49 походить з Токійського проєкту, який забороняв депортацію жителів окупованої країни. Враховуючи досвід Другої світової війни, Міжнародний комітет Червоного Хреста виніс це важливе питання на розгляд урядових експертів, які зустрілися в 1947 році [7]. Так, евакуація з усіма її наслідками – залишенням дому, переїздом у невідоме середовище тощо – являє собою радикальну зміну становища тих, кого вона стосується. Тому сумні наслідки евакуації слід пом'якшити, наскільки це можливо, додавши до цього заходу мінімум гуманітарних гарантій. Саме на це спрямоване вказане положення. Це формулювання призначене для покриття непередбачених обставин евакуації тимчасового характеру, коли термінові дії є абсолютно необхідними для ефективного захисту населення від неминучої і непередбаченої небезпеки. Якщо евакуація має бути продовжена в результаті військових дій і неможливо повернути евакуйованих осіб до їхніх домівок протягом порівняно короткого періоду часу, обов'язком окупаційної держави буде надання їм відповідного житла

та забезпечення належного харчування і санітарних умов [7].

Крім того, варто зауважити, що хоча про житло конкретно не йдеться в багатьох положеннях міжнародного гуманітарного права, воно зазвичай захищається як «цивільний об'єкт» або «цивільне майно». До тих пір, доки в житлі перебувають цивільні особи, напади на нього будуть розцінюватися як напад на цивільне населення, заборонений міжнародним гуманітарним правом [2].

Деякі пов'язані з житлом порушення міжнародного гуманітарного права також можуть бути рівнозначними серйозним порушенням Женевських конвенцій і Додаткового протоколу до них, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) [2]. До таких серйозних порушень належать: широкомасштабне руйнування і привласнення власності, не виправдане воєнною необхідністю, і здійснюване незаконним чином і безцільно (IV Женевська конвенція, ст. 147), перетворення цивільного населення або окремих цивільних осіб на об'єкт нападу; вчинення нападу невибіркового характеру, що торкається цивільного населення або цивільних об'єктів, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам (ст. 85 (3) Протоколу I).

Таким чином, у міжнародному праві вироблена основа для заборони свавільного руйнування будинків. Принципи і норми міжнародного гуманітарного права чітко кваліфікують житло як захищений цивільний об'єкт, забороняючи його знищення або пошкодження, якщо це не виправдано абсолютною військовою необхідністю. У сою чергу, міжнародне право прав людини розглядає право на житло не просто як дах над головою, а як право жити в безпеці, мирі та з гідністю.

Список використаних джерел:

1. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 4: The Right to Adequate Housing (Art. 11 (1) of the Covenant), E/1992/23, 13 December 1991. URL: <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/1991/en/53157> (дата звернення: 26.05.2025).
2. Report of the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, and on the right to non-discrimination in this context, Balakrishnan Rajagopal (The right to adequate housing during violent conflict) A/77/190. URL: <https://docs.un.org/en/A/77/190> (дата звернення: 26.05.2025).
3. Explosive Weapons with Wide Area Effects: A Deadly Choice in Populated Areas. ICRC, Geneva. 2022. 150 p. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/document_new/file_list/ewipa_explosive_weapons_with_wide_area_effect_final.pdf (дата звернення: 26.05.2025).
4. Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in Myanmar, Thomas H. Andrews A/HRC/49/76. URL: <https://docs.un.org/en/a/hrc/49/76> (дата звернення: 26.05.2025).

5. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 26.05.2025).

6. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 26.05.2025).

7. Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949. Commentary of 1958. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-49/commentary/1958?ActiveTab=> (дата звернення: 26.05.2025).

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРАВА НА КОРИСТУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТАМИ НАУКОВОГО ПРОГРЕСУ ЯК КУЛЬТУРНОГО ПРАВА ТА ЇХ ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ

КОЛОМОЄЦЬ Карина Сергіївна,
аспірантка юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Право на користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування наразі є предметом активного дослідження серед дослідників, оскільки дане право має безпосередній вплив на суспільний розвиток і якість життя. Як зазначає Леа Бішоп (Lea Bishop), право на науку являється одночасно дуже давнім і дуже новим [6, с. 412]. Вперше це право почало обговорюватись і розроблятись у 1940-х рр. для створення Загальної декларації прав людини 1948 р., де воно і було вперше закріплено. Новим право на науку являється в тому сенсі, що концептуалізація цього права досі перебуває на етапі формування та є набагато менш дослідженим за інші права людини. Тому, для розуміння природи і більш глибокого змісту даного права, науковці намагаються аналізувати його крізь призму взаємозв'язку науки та культури.

Безперечно, наука та технології, як і освіта та культура, мають конкретний вплив на покращення життя, підвищення його стандартів та просування інших прав людини. Наука має не лише інструментальну цінність, хоча її практичне значення є безумовно вагомим. Дослідники наголошують, що цінність науки полягає також у самому процесі пізнання, аналогічно до культурної діяльності. Залучення до культури – мистецтва, літератури, музики та театру – сприяє усвідомленню та вираженню аспектів нашої спільної людської природи, що є важливим як для індивідуального розвитку, так і розвитку спільнот. Аналогічно, участь у

наукових дослідженнях та технологічних інноваціях також має фундаментальну цінність [6, с. 416]. Леа Бішоп (Lea Bishop) додатково зазначає, що обмін науковими та культурними знаннями може об'єднати міжнародну спільноту, тобто допоможе «сприяти міжкультурному взаєморозумінню» і «створити більш безпечний світ» [2, с. 121].

Розглядати право на користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування як культурне право означає визнавати його частиною ширшого права на доступ до різноманітних знань і культурних ресурсів та їх використання. Воно також включає можливість робити внесок у ці ресурси і використовувати їх для підтримки особистої гідності та розвитку. Таким чином, це право виходить за межі просто «права на науку», і, на думку Мілен Бідо (Mylène Bidault), стає частиною більш глибокого «права на участь у науковому житті» як частини культурного життя. Таке розуміння права гарантує, що кожен може мати доступ до науки, робити внесок у неї та застосовувати її результати, одночасно сприяючи розвитку критичного і наукового мислення в повсякденному житті [1, с. 140].

Науковці без сумніву стверджують, що наука і культура взаємопов'язані. Свобода творчості є фундаментальною для обох, а головне – вони впливають і формують одна одну [5, с. 107]. Зауваження загального порядку № 25, опубліковане у квітні 2020 року, підкріплює цю думку: «Культура являє собою інклюзивну концепцію, що охоплює всі прояви життя людини. Таким чином, культурне життя ширше, ніж наука, оскільки воно охоплює інші аспекти життя людини; водночас віднесення наукової діяльності до сфери культурного життя виправдане. Таким чином, право кожної людини на участь у культурному житті включає в себе право кожної людини на участь у науковому прогресі та в ухваленні рішень, що стосуються його напрямку» [3, с. 3].

Однак, попри спільне розуміння взаємозв'язку між правом на користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування з правом на участь у культурному житті, пропонуються різні підходи до подальшого розвитку цих прав у їхньому поєднанні. Зокрема, Леа Бішоп (Lea Bishop) зазначає, що ці два поняття глибоко переплетені, і настільки, що доцільнішим є вживання «право на науку і культуру» в єдиному значенні, оскільки між науковими і культурними аспектами існує багато перетинів [6, с. 415]. На противагу, Мікель Мансісідор (Mikel Mancisidor), вважає використання терміну «право на науку» більш прийнятним для опису автономного права, хоч і тісно пов'язаного з культурними правами, оскільки такий термін відображає його широкі можливості і водночас узгоджується з міжнародними договорами. Він також підкреслив перспективу використання терміну «право людини на науку і технології», щоб зацентувати на зростаючій ролі технологій, відповідно до ст. 27 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і

культурні права [4]. Разом з тим, Мілен Бідо (Mylène Bidault) зауважує, що для більшої актуалізації досліджуваного нами права було б корисно взяти за основу триптих, використаний у Зауваженні загального порядку № 21 для опису змісту права на участь у культурному житті: «брати участь, робити внесок, мати доступ» [1, с. 148].

Таким чином, сучасна концептуалізація права на користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування все ще перебуває на стадії становлення, а її розвиток важливий не лише для наукової спільноти, але й для збереження культурної спадщини та міжнародного співробітництва. Однак, незважаючи на загальне визнання цього зв'язку між наукою та культурою, науковці висловлюють різні погляди на подальший розвиток досліджуваного права. Одні розглядають його як автономне право, інші наголошують на його інтеграції в ширшу концепцію права на участь у культурному житті. У цьому контексті зростаюче значення технологій додатково збільшує потребу в розширенні правового розуміння цього права.

Список використаних джерел:

1. Bidault M. Considering the Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and Its Applications As a Cultural Right : A Change in Perspective. *The Right to Science: Then and Now*. Cambridge University Press. 2021. P. 140-149. URL: <https://doi.org/10.1017/9781108776301.010> (date of access: 14.04.2025).
2. Bishop L. The Right to Science and Culture. *Wisconsin Law Review*. 2010. Vol. 1. P. 121-184. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1354788> (date of access: 14.04.2025).
3. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 25 (2020) on Science and economic, social and cultural rights Art. 15.1.b, 15.2, 15.3 and 15.4 (E/C.12/GC/25, 7 April 2020). 2020. 19 p. URL: <https://docs.un.org/en/E/C.12/GC/25> (date of access: 14.04.2025).
4. Mancisidor M. Is There Such a Thing As a Human Right to Science in International Law? *Esil Reflections*. 2015. Vol. 4 (1). 6 p. URL: <https://esil-sedi.eu/wp-content/uploads/2015/04/Mancisidor-Reflection-Word.pdf> (date of access: 14.04.2025).
5. Shaheed F., Mazibrada A. On the Right to Science As a Cultural Human Right. *The Right to Science: Then and Now*. Cambridge University Press. 2021. P. 107-123. URL: <https://doi.org/10.1017/9781108776301.008> (date of access: 14.04.2025).
6. Shaver L. The Right to Science: Ensuring that Everyone Benefits from Scientific and Technological Progress. *European Journal of Human Rights*. 2015. Vol. 2015/4. P. 411-430. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2564222> (date of access: 14.04.2025).

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ МОДЕРНОГО ПЕРІОДУ: ВИТОКИ У ВЕСТФАЛЬСЬКОМУ МИРІ 1648 Р.

ПСЬОТА Тетяна Володимирівна,
аспірантка юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Вестфальський мир, укладений у 1648 році, став переломним моментом в історії міждержавних відносин і розвитку сучасного міжнародного права. Цей комплекс договорів, що завершив Тридцятирічну війну на території Європи, заклав основи так званої Вестфальської системи міжнародних відносин, серед основних принципів функціонування якої – суверенітет та рівність держав, невтручання у їхні внутрішні справи, пріоритет національних інтересів та принцип балансу сил, принцип дії міжнародного права та використання засобів дипломатії у міждержавних зносинах.

Вестфальський мир утвердив центральну роль держави в міжнародному правопорядку та водночас створив передумови для подальшого розвитку інституту міжнародно-правового статусу особи.

Слід зазначити, що договори Вестфальського миру (Оснабрюкський та Мюнстерський) не надавали особі прямого міжнародно-правового статусу. Навпаки, вони закріплювали пріоритет держави як єдиного суб'єкта міжнародного права. Як зазначає Анна Петерс, особа фактично «ховалася за державою», а всі права та обов'язки реалізовувалися виключно через суверенну владу [5, с. 35–40]. Такий підхід відображав картину світу, в якій держави були єдиними акторами на міжнародній арені, а встановлення та захист прав і свобод людини залишалися справою внутрішньодержавної юрисдикції – характерна риса тогочасного регулювання міжнародно-правового статусу особи.

Утім, угоди Вестфальського миру опосередковано сприяли розвитку даного явища, інституалізуючи концепцію релігійної терпимості, що стало раннім визнанням індивідуальних вірувань як питання міжнародного значення. Зокрема, положення Оснабрюцької угоди встановлювали рівність прав католиків та протестантів на засіданнях рейхстагів. Таке зрівняння політичних прав верств населення різних віросповідань на міжнародному рівні дало новий поштовх для розвитку правового статусу особи. Також наголошувалося на тому, що всі піддані, які проживають у зазначених у договорі князівствах, не повинні через своє віросповідання примушуватися до відмови від місця проживання або до еміграції. Крім цього, Оснабрюкський договір закріплював містив свободи емігрантів, які переселилися з постійного місця проживання з релігійних причин, а також право представників деяких чинів на укладення договорів з іноземними

особами тощо [4; 1, с. 12].

Мюнстерський договір включав у себе положення стосовно свободи міжнародної торгівлі, яка відбувалася між жителями берегів річки Рейн, та обов'язок установлення свободи судноплавства нею [3].

Серед найважливіших аспектів згаданих вище угод, що вплинули на розвиток міжнародно-правового статусу особи, варто також вказати на закріплення в них принципів мирного вирішення спорів та заборони застосування сили, що підтверджені параграфом 5 ст. XVII Оснабрюцького договору та параграфом 115 Мюнстерського договору [3; 4].

У результаті укладення Вестфальського миру відбулося тісне переплетення внутрішнього конституційного права Священної Римської імперії германських народів, що розпадалася, з міжнародним правом європейських держав. Оснабрюкський та Мюнстерський мирні договори належать до серії значущих мирних інструментів, які сформували «конституцію Європи» [2, с. 28, 282].

Довготривалий спадок Вестфалії полягав не в застиглому правопорядку, а в динамічній системі. Упродовж наступних трьох століть вестфальську модель міжнародного правопорядку було поставлено під виклик різними ідеологічними течіями — лібералізмом, націоналізмом, антиколоніальними рухами й, зрештою, правозахисною діяльністю, що висували на перший план моральну та юридичну цінність особи. Особливо після Другої світової війни постала нова міжнародно-правова система, в якій особа отримала чітко визначений правовий статус.

Ця зміна не скасувала принципи вестфальського суверенітету, а лише модифікувала їх. Держави залишаються головними акторами міжнародного права, але дедалі частіше обмежуються міжнародними нормами, що захищають права особи.

Таким чином, перетворення особи на суб'єкта захисту в рамках міжнародного права є еволюційною зміною у межах системи, започаткованою Вестфальським миром 1648 р., договори-складові якого закріплювали конкретні норми, які стосувалися міжнародно-правового статусу індивідів. Із розвитком глобальних норм справедливості, гідності та відповідальності роль особи стала більш інституалізованою. Перехід від парадигми, у якій діяли виключно держави, до моделі, що визнає права, відповідальність і суб'єктність особи, є однією з найзначущіших трансформацій сучасного міжнародного правопорядку.

Список використаних джерел:

1. Шумський І. К. Значення Вестфальського миру 1648 року в формуванні системи міжнародних відносин. *Альманах міжнародного права*. 2021. № 26. С. 10-18.
2. Grewe W. G. *The Epochs of International Law* / transl. M. Byers. Berlin, New York: De Gruyter, 2000. 780 p.
3. *Instrumentum Pacis Monasteriensis 1648* / deutsche Übersetzung von

A. Buschmann. *Die Westfälischen Friedensverträge vom 24. Oktober 1648. Texte und Übersetzungen*. URL.: <http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/index.html> (letzter Zugriff: 03.08.2023).

4. Instrumentum Pacis Osnabrugensis 1648 / deutsche Übersetzung von A. Buschmann. *Die Westfälischen Friedensverträge vom 24. Oktober 1648. Texte und Übersetzungen*. URL: <http://www.pax-westphalica.de/cgi-bin/ipomlst.pl?ip=ipo&art=00&dl=d4&pr=0&ul=0> (letzter Zugriff: 03.08.2023).

5. Peters A. *Jenseits der Menschenrechte: Die Rechtsstellung des Individuums im Völkerrecht*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014. 535 s.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. О.А. Гавриленко

ЗБРОЙНІ СИЛИ ЄС : ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ І ВИКЛИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ

БЕЙНИК Микола Миколайович,
студент 3 курсу юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

У контексті сучасних геополітичних змін, зростаючих безпекових загроз у Європі та трансформації політичної системи США створення спільних збройних сил Європейського Союзу (далі – ЄС) дедалі більше переходить із суто теоретичної площини у практичну. Означене зумовлено запитом на зміцнення обороноздатності та підвищення стратегічної незалежності Європи. Водночас слід зауважити, що цей процес супроводжується численними труднощами, зумовленими різноманітністю політичних, економічних і військових інтересів держав-членів ЄС.

Ідея створення спільної оборонної політики в ЄС бере початок від завершення Другої світової війни, коли європейські країни усвідомили необхідність тіснішої співпраці для забезпечення власної безпеки та запобігання майбутнім конфліктам на континенті. Перші кроки у напрямі військової інтеграції були спрямовані на створення спільних оборонних структур. Так, у 1950 р. прем'єр-міністр Франції Р. Плевен запропонував загальноєвропейську оборонну архітектуру під назвою «Європейська оборонна спільнота» (ЄОС) як альтернативу вступу ФРН до НАТО. Відповідний договір було підписано в Парижі у 1952 р., однак проєкт так і не був реалізований через відмову парламенту Франції його ратифікувати.

Після завершення «холодної війни» у 1990-х роках та появи нових викликів для стабільності на континенті (як-от регіональні конфлікти, тероризм і загрози в кіберпросторі), ідея європейської інтеграції у сфері безпеки та оборони отримала новий імпульс. У ході засідання міністрів

закордонних справ країн-членів НАТО у Берліні 3 червня 1996 р. на порядок денний було висунуто концепцію спільної європейської політики безпеки та оборони (СПБО), загальні засади якої було закладено в Амстердамському договорі 1997 р. [1].

З метою зміцнення європейського оборонного співробітництва та розвитку потенціалу у 2017 р. міністри ЄС домовилися про створення Постійної структурованої співпраці (PESCO). Цей механізм дає змогу державам-членам ЄС та третім країнам об'єднувати свої ресурси задля посилення координації, збільшення інвестицій та співпраці у розвитку оборонного потенціалу з метою вирішення проблем безпеки й просування до подальшої інтеграції в рамках ЄС [2].

Окрім означеного, з 2020 р. в ЄС відбувалася підготовка «Стратегічного компаса» – нового стратегічного документа у сфері безпеки та оборони, який було ухвалено у березні 2022 р. під впливом початку повномасштабних військових дій між Російською Федерацією та Україною. Цей документ слугує своєрідною дорожньою картою і визначає низку цілей:

- створити надійні експедиційні сили (зокрема, розгорнути до 5 тис. військовослужбовців до 2025 р.);
- збільшити інвестиції в колективну оборону;
- підвищити військову мобільність;
- посилити потенціал цивільних і військових місій та операцій у рамках СПБО ЄС [3].

Слід також зазначити, що ЄС вже має свої сили швидкого реагування, які є складовою частиною загальної політики безпеки і оборони під назвою European Union Force (EUFOR). Ці сили підпорядковуються Військовому штабу ЄС.

У 2025 р. Європейською комісією було представлено «Білу книгу з питань європейської оборони – Готовність 2030». У цьому документі зміни в підходах нового керівництва США до безпеки Європи визначаються як фактор, який необхідно враховувати, однак НАТО, як і раніше, залишається наріжним каменем колективної оборони. Також наголошено, що Європа повинна стати «активним творцем нового світового порядку», а не «пасивним споживачем наслідків». Крім того, у «Білій книзі» ЄС декларує нагальну необхідність посилити власну обороноздатність і знайти для цього необхідне фінансування. [4]. Слід зазначити, що під час обговорення положень цього документа окреслилися розбіжності між країнами-членами щодо реалізації запропонованих ініціатив, робота над усуненням яких триватиме у майбутньому.

З метою фінансування оборони ЄС у березні 2025 р. також було ухвалено план «Дія з безпеки для Європи» (SAFE) – новий фінансовий інструмент ЄС, який надасть державам-членам до 150 млрд євро кредитів, забезпечених бюджетом ЄС. Це допоможе державам-членам підвищити

свій оборонний потенціал за допомогою спільних закупівель, які забезпечать оперативну сумісність збройних сил країн-членів, передбачуваність для європейської оборонної промисловості, скоротять витрати та створять масштаб, необхідний для зміцнення європейської оборонної промислової бази [5].

Велике значення має також Європейський оборонний фонд, створений у 2021 р. для стимулювання наукових досліджень і інновацій у військовій сфері. Фонд спрямований на фінансування проєктів, що підвищують ефективність та сумісність оборонних систем країн-членів, сприяють розвитку сучасних технологій і зміцненню європейської оборонної промисловості.

На нашу думку, переваги поступового руху до створення єдиної європейської армії полягають у зміцненні суверенітету та автономії ЄС у сфері зовнішньої безпеки, а також у підвищенні ролі Союзу на глобальній арені як самостійного актора, що відповідає ключовим інтересам транснаціональних еліт ЄС у сучасних обставинах. Формування Збройних сил Європейського Союзу є складним і багатограним процесом, який залежить від низки політичних, економічних, соціальних чинників та від інтересів транснаціональних еліт. Сучасний стан оборонної політики демонструє певні зусилля ЄС у створенні ефективних механізмів співпраці в оборонній сфері, таких як Стратегічний компас і Європейський оборонний фонд.

Створення спільних Збройних сил ЄС є амбітною метою, що стикається з численними перешкодами. Враховуючи наявні розбіжності в національних інтересах, військових традиціях та рівнях оборонних витрат, реалізація цієї ідеї може бути складною. Проте зростаюча потреба у колективній безпеці та стабільності в умовах глобальних загроз, таких як тероризм і агресія з боку третіх країн, підкреслює важливість подальшого розвитку цієї ініціативи.

Таким чином, подальші дослідження в цій темі повинні бути спрямовані на розробку конкретних рекомендацій для практичної реалізації концепції спільних Збройних сил ЄС, з урахуванням різноманітності національних і транснаціональних інтересів.

Список використаних джерел:

1. Троцький Я. О. Європейська політика безпеки на сучасному етапі. *Освіта регіону*. 2009. № 2. URL: <http://social-science.com.ua/article/87> (дата звернення: 26.05.2025).
2. Permanent Structured Cooperation (PESCO). URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/permanent-structured-cooperation-pesco_en (дата звернення: 27.05.2025).
3. A Strategic Compass for Security and Defence. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-security-and-defence-1_en (дата звернення: 27.05.2025).

4. Joint White Paper for European Defence Readiness 2030. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52025JC0120&qid=1748691267507> (дата звернення: 30.05.2025).

5. Council Regulation (EU) 2025/1106 of 27 May 2025 establishing the Security Action for Europe (SAFE) through the Reinforcement of the European Defence Industry Instrument (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32025R1106> (дата звернення: 31.05.2025).

Науковий керівник: доктор філософії (PhD) І. С. Воєводін

ЩОДО АНАЛІЗУ ПРАКТИКИ ЄСПЛ У СПРАВАХ ПРО ДИСКРИМІНАЦІЮ У СФЕРІ ОСВІТИ

КОРНЄЄВА Ангеліна Сергіївна,
студентка групи ЮМП-41
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Право на освіту є одним із фундаментальних прав людини, а тому питання дотримання принципів рівності, недискримінації, а також доступності освіти заслуговують на особливу увагу. Задля цього доцільно провести аналіз релевантної практики Європейського суду з прав людини.

Варто розпочати зі справи *Campbell and Cosans v. the United Kingdom*, рішення у якій було прийнято Судом у 1982 році [1]. ЄСПЛ розглянув заяву батьків учнів, які виступали проти застосування тілесних покарань до їх дітей у школі. Суд визнав, що згода батьків на тілесні покарання не може висуватися державою як умова для участі дітей в освітньому процесі. Тому Судом був зроблений висновок щодо порушення статті 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, держава поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх переконань [2]. Також було зафіксоване порушення статті 3 Європейської конвенції з прав людини – нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [3]. Це рішення охоплювало не тільки питання фізичної недоторканності дитини, але й важливий аспект прав батьків у освітньому процесі.

Ще одне рішення ЄСПЛ, яке потребує нашої уваги в контексті даного дослідження, було прийняте Великою палатою у 2005 році у справі *Leyla Sahin v. Turkey* [4]. Суд розглянув кейс студентки, яка була

відсторонена від навчання в Стамбульському університеті через носіння хіджаба і, зокрема, посилялась на обмеження її права на освіту, передбаченого статтею 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У цьому випадку Суд не підтвердив порушення зазначеного права заявниці, пояснивши можливість таких обмежень у навчальних закладах демократичною потребою у захисті світськості та прав інших осіб. Було зазначено, що подібні обмеження стосувалися використання всіх релігійних символів, а не лише ісламських. Ця справа ще раз підтвердила складність пошуку балансу між свободою релігії, що гарантується статтею 9 Європейської конвенції з прав людини, та забезпеченням нейтрального освітнього простору.

Показовим є й рішення у справі *Catan and Others v. Moldova and Russia*. Школи, які використовували румунську мову навчання на латиниці, зазнавали тиску з боку самопроголошеної влади у Придністровському регіоні – аж до закриття таких освітніх установ [5]. Суд у 2012 році визнав порушення статті 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також підкреслив відповідальність РФ за ці дії, оскільки держава-агресорка мала фактичний контроль над зазначеною територією Молдови – через свою військову присутність, а також політичний і економічний вплив.

А у справі *Orsus and Others v. Croatia*, рішення по якій було прийнято Великою палатою у 2010 році, було знову встановлено порушення права на освіту у поєднанні зі статтею 14 Європейської конвенції (заборона дискримінації) [6]. Ромські діти зараховувались у хорватських школах до спеціальних класів, що аргументувалось низьким рівнем володіння місцевою мовою. Втім, було визнано відсутність об'єктивних критеріїв – жодного індивідуального мовного тестування не проводилось. Отже, підставою для відокремлення дітей була їхня етнічна приналежність, а загальні припущення щодо низького рівня володіння хорватською мовою були лише формальними аргументами для сегрегації.

Таким чином, проаналізовані справи демонструють складність забезпечення права на освіту, коли йдеться про чутливі питання, пов'язані з релігією, мовою або етнічною приналежністю. Однак Європейський суд з прав людини прагне знаходити належний баланс між правом держав самостійно визначати освітню політику та необхідністю забезпечення дотримання прав людини, приділяючи особливу увагу боротьбі з дискримінацією в сфері освіти.

Список використаних джерел:

1. *Campbell and Cosans v. the United Kingdom*: European Court of Human Rights. 25 February 1982, № 7511/76; 7743/76. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57455> (date of access: 01.06.2025).
2. Protocol № 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. 20 March 1952. ECHR. URL: <https://www.echr.coe.int/>

[documents/d/echr/Library_Collection_P1postP11_ET5009E_ENG](#) (date of access: 01.06.2025).

3. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. 4 November 1950. Council of Europe. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Archives_1950_Convention_ENG (date of access: 01.06.2025).

4. Leyla Sahin v. Turkey: European Court of Human Rights. 10 November 2005, № 44774/98. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185871> (date of access: 01.06.2025).

5. Catan and Others v. Moldova and Russia: European Court of Human Rights. 19 October 2012, № 43370/04; 18454/06; 8252/05. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114082> (date of access: 01.06.2025).

6. Orsus and Others v. Croatia: European Court of Human Rights. 16 March 2010, № 15766/03. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97689> (date of access: 01.06.2025).

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Є. В. Реньов

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ЛЕНИЦЬКА Анастасія Олександрівна,
студентка групи ЮМП-31
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Закордонні дипломатичні установи України, зокрема посольства та консульські установи, є постійними органами дипломатичної служби, що забезпечують представництво України за кордоном, реалізацію зовнішньої політики держави, захист її інтересів та громадян в іноземних державах [1]. В умовах кризових ситуацій визначені завдання набувають особливого значення, оскільки органи дипломатичної служби стають ключовими інструментами залучення міжнародної підтримки й допомоги.

Воєнний стан, запроваджений в Україні від 24 лютого 2022 р., став новим викликом для всієї системи органів зовнішніх зносин держави, зумовивши необхідність спрямування їхніх зусиль на посилення санкцій проти держави-агресора, забезпечення військової та економічної допомоги, а також формування позитивного іміджу України в іноземних медіа й політичних колах і популяризацію думки про потужність української армії [2, с. 15]. Викладене вище доповнюється укладенням двосторонніх угод про співробітництво у сфері безпеки між Україною та іншими державами

(як-от: Греція, Норвегія, Польща, Франція тощо). Важливу роль в цих процесах відіграють дипломатичні представництва України відповідно до їхніх функцій, що передбачені ст. 3 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. [3].

Іншим викликом, з яким стикаються органи дипломатичної служби України, є необхідність постійної інформаційної боротьби з поширенням пропаганди. Як приклад можна навести виступ Міністра закордонних справ України А. Сибіги 17 березня 2025 р. на засіданні Ради міністрів закордонних справ Європейського Союзу щодо результатів українсько-американської зустрічі в Джидді, в якому було наголошено на прагненні України до миру та необхідності примусу Росії до припинення агресії [4]. Тим самим було офіційно спростовано тезу про відсутність в Україні прагнення до якомога скорішого завершення збройного конфлікту і зроблено наголос на важливості координації подальших дій європейських партнерів.

Стосовно консульських установ слід зазначити, що вони зосереджуються, зокрема, на наданні гуманітарної допомоги, евакуації громадян, оформленні документів тощо. Одним із викликів, з яким стикаються консульства України, є недостатня укомплектованість відповідних установ професійними кадрами відповідно до обсягу робочого навантаження та кількості звернень громадян. Так, статистика свідчить про суттєве збільшення кількості візитів та звернень до закордонних дипломатичних установ України. Якщо протягом 2021 р. було надано 564 779 консульських послуг, то вже у 2022 р. ця цифра зросла до 1 063 475 дій (+88%), а в 2023 р. сягнула 909 024 дій (+60%) [5].

Окрему увагу слід звернути на ситуацію з призупиненням надання консульських послуг окремій категорії громадян України (чоловікам 18-60 років) в квітні 2024 р. Це рішення було пов'язане з необхідністю актуалізації нормативних документів та впровадження нових механізмів оновлення військово-облікових даних у зв'язку зі змінами в законодавстві про військовий облік і мобілізацію. Обов'язок ведення військового обліку було покладено на дипломатичні та консульські представництва України відповідно до п. 57 Постанови Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 р. № 921, проте ця норма була запроваджена з урахуванням тогочасних реалій. Саме тому консульські установи були вимушені оперативно реагувати на нові законодавчі зміни та здійснити під час вимушеної технічної паузи доопрацювання механізмів військово-облікової роботи для врахування норм нового закону. За кілька тижнів фахівці Міністерства закордонних справ України оперативно оновили нормативні документи та внесли зміни до алгоритмів інформаційно-комунікаційних систем, що дозволило привести консульську діяльність у відповідність до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та

військового обліку» [6].

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що в умовах воєнного стану органи дипломатичної служби держави мають надзвичайно важливу роль у забезпеченні національних інтересів, залученні міжнародної підтримки та захисті громадян України за кордоном. Дипломатичні представництва працюють над укріпленням міжнародної коаліції, залученням військової, фінансової та гуманітарної допомоги, протидією пропаганді, у той час як консульські установи зосереджуються на захисті громадян за кордоном, оперативно реагуючи на будь-які виклики.

Список використаних джерел:

1. Про Положення про закордонні дипломатичні установи України: Указ Президента України від 15.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99/2021#Text> (дата звернення: 19.03.2025).
2. Федорова Г. Роль дипломатії під час воєнного стану. *Грані: науково-теоретичний альманах*. 2022. Т. 25. № 5. С. 10-17.
3. Vienna Convention on Diplomatic Relations of 1961. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf (дата звернення: 20.05.2025).
4. Міністерство закордонних справ України. Андрій Сибіга на Раді міністрів закордонних справ ЄС: Росія повинна відповісти чітким і безумовним «так» на пропозицію щодо тимчасового перемир'я. URL: <https://mfa.gov.ua/news/andrij-sibiga-na-radi-ministriv-zakordonnih-sprav-yes-rosiya-povinna-vidpovisti-chitkim-i-bezumovnim-tak-na-propoziciyu-shchodo-timchasovogo-peremirya> (дата звернення: 20.05.2025).
5. Міністерство закордонних справ України. Часті питання щодо проблематики з доступом до консульських послуг. URL: <https://mfa.gov.ua/consul/forua/chasti-pitannya-shchodo-problematiki-z-dostupom-do-konsulskih-poslug> (дата звернення: 20.05.2025).
6. Роз'яснення МЗС щодо відновлення прийому заяв на отримання консульських послуг для окремих категорій громадян. URL: <https://mfa.gov.ua/consul/forua/rozyasnennya-mzs-shchodo-vidnovlennya-prijomu-zayav-na-otrimannya-konsulskih-poslug-dlya-okremih-kategorij-gromadyan> (дата звернення: 20.05.2025).

Науковий керівник: доктор філософії (PhD) І. С. Воеводін

ДАВНЬОГРЕЦЬКЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ З. ЦИБІХОВСЬКОГО: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ

ОХТЕМА Ангеліна Олексіївна,
студентка групи ЮМП-11
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Ідеї Зигізмунда Цибіховського щодо міжнародного права мають особливе значення у сучасних умовах загострення геополітичних конфліктів, порушень прав людини та нестабільності у світі. Він розглядав міжнародне право як систему, що поєднує юридичні норми, гуманітарні принципи і правову культуру, що є вкрай важливим для забезпечення миру і безпеки у ХХІ столітті. Цибіховський звертав увагу на історичні витоки міжнародного права, аналізуючи античні правові інститути, що дає можливість краще зрозуміти сучасні міжнародні організації, такі як ООН та НАТО. Його науковий внесок допомагає знайти ефективні шляхи зміцнення міжнародного права, забезпечення колективної безпеки та захисту прав індивіда в умовах глобальних викликів.

У 1920 році Зигізмунд Цибіховський був призначений надзвичайним професором права народів та міжнародного приватного права у Львівському університеті [1; с. 215]. Попри складну ситуацію – війни, зміни кордонів і політичну нестабільність – він активно працював над розвитком кафедри, публікував дослідження й виступав з лекціями, присвяченими міжнародному праву. Його праці цього періоду були зосереджені на актуальних питаннях міжнародного права в умовах глобального конфлікту. Він наголошував на необхідності дотримання норм міжнародного гуманітарного права навіть у воєнний час, а також на формуванні правової культури серед студентів.

Після Другої світової війни Цибіховський переїхав до Варшави, де продовжив викладацьку і наукову діяльність, долучився до реформування польської правової системи. Він закликав до оновлення міжнародного права з урахуванням трагічного досвіду війни, виступав за створення нової системи міжнародної безпеки, основаної на праві, а не лише на політичному компромісі. Він був активним прихильником участі Польщі у створенні ООН та нових міжнародних інституцій. Його пізні публікації присвячувалися темам воєнних злочинів, відповідальності та повоєнного правового порядку. Навіть у поважному віці він продовжував викладати, консультувати уряд і залишався активним у публічному дискурсі.

У своїй праці “Das antike “Völkerrecht” (Античне право народів), Зигізмунд Цибіховський намагався осмислити витоки міжнародного права у світлі давньогрецьких уявлень про міждержавні взаємини, воєнні дії,

союзництво та правові гарантії. У Давній Греції існувала глибока інтеграція між мистецтвом, релігією, правом і політикою. Особливо яскраво це проявляється в інституційному захисті артистів, які брали участь у культових діонісійських дійствах, та в розвитку військово-політичних союзів, відомих як симмахії. Обидва ці феномени демонструють, що навіть у давнину грецькі поліси не лише розуміли необхідність правового врегулювання міждержавних і міжлюдських відносин, а й активно працювали над створенням правових моделей, багато з яких мають аналогії в сучасному світі.

Одним із найяскравіших прикладів юридичного захисту в античному світі був амфіктионський декрет, прийнятий на зібранні представників полісів, що входили до Пілайсько-Дельфійської амфіктіонії [2, с. 33]. Цей документ закріплював особливий статус діонісійських артистів – поетів, акторів, музикантів — які брали участь у релігійних обрядах на честь бога Діоніса. Їм надавалися низка правових привілеїв, що забезпечували їм особисту безпеку, недоторканність і свободу пересування. Зокрема, артистам гарантувалася асилія – особистий імунітет, що забороняв будь-які прояви насильства, арешту або утисків щодо них навіть у період війни. Також діяла ателія – звільнення від податків, повинностей, включаючи військову службу, що дозволяло артистам вільно подорожувати між містами й виконувати свою культову місію. Окремо фіксувалося право на асфалію – юридично забезпечену охорону особи та майна.

Ці привілеї не були формальністю. Порушення умов захисту спричиняло не лише особисту, а й політичну відповідальність для полісу, на території якого сталося правопорушення. Це свідчить про високий рівень усвідомлення міждержавної етики та необхідності спільного дотримання угод, незалежно від політичного чи військового становища.

Ще одним важливим елементом міжполісного співіснування були союзи, укладені на основі військової допомоги — так звані симмахії [2, с. 40]. Це були угоди про оборонний союз між містами-державами, в яких сторони зобов'язувалися надавати одна одній військову допомогу в разі нападу. Найдавніші такі договори, як, наприклад, союз між Елеєм і Герасєю, датуються початком VI століття до н.е. і є одними з найдавніших прикладів міжнародного права в європейській історії. Угоди включали не лише зобов'язання щодо участі у війні, але й положення про солідарність у дипломатичних переговорах і спільне завершення конфліктів [2, с. 30].

Цікаво, що укладення договорів супроводжувалося релігійними обрядами: присягами перед богами, жертвоприношеннями. Це перетворювало юридичне порушення договору на священне злочинство, яке несло не лише правові, а й морально-релігійні наслідки. У майбутньому, із розвитком політичних систем, договори стали більш гнучкими – виникла практика змін без повторного ритуалу, що є своєрідним переходом до сучасного світського правового мислення.

Ці два приклади — амфіктионський декрет і симмахія — дозволяють побачити, як уже в античному світі формувалися правові механізми захисту особистості й забезпечення міждержавної стабільності. Вони дають підстави провести паралелі з сучасними інститутами: роль амфіктионії можна порівняти з функціями таких організацій, як Європейський Союз або Організація Об'єднаних Націй, що прагнуть захищати права окремих осіб (у тому числі митців, науковців, активістів) та забезпечувати мирне співіснування між державами. Так само симмахія має очевидну аналогію з сучасними оборонними союзами, зокрема НАТО, де діє принцип колективної безпеки: напад на одного вважається нападом на всіх.

У наш час, як і в античності, питання захисту митців, журналістів, науковців — особливо в умовах війни чи політичних переслідувань — перебуває в центрі міжнародної уваги. Ідеї асилії та ателії можна побачити в сучасних механізмах правового захисту — наприклад, у політичному притулку, в програмах захисту митців у конфліктних регіонах, у міжнародних стипендіях для переслідуваних авторів.

Таким чином, аналіз давньогрецьких правових структур у контексті сучасного міжнародного права, запропонований Цибіховським, допомагає осмислити проблеми війни, миру, безпеки й справедливості не тільки через політичну, але й через гуманітарну й правову призму. Це важливий внесок у формування права майбутнього — стабільного, морального, інклюзивного.

Зигізмунд Цибіховський у своїх працях довів, що міжнародне право — це жива й динамічна система, яка формувалася під впливом історичних традицій і гуманітарних цінностей. Аналіз античних правових механізмів, таких як амфіктионський декрет і симмахії, демонструє, що ідеї захисту прав особистості та колективної безпеки мають глибоке коріння і залишаються актуальними сьогодні. У світлі сучасних викликів — воєн, порушень прав людини, політичної нестабільності — спадщина Цибіховського надихає на розвиток міжнародного права, заснованого на принципах справедливості, солідарності та правової відповідальності. Його науковий внесок є важливим для формування стабільної, гуманної та інклюзивної системи міжнародного права майбутнього.

Список використаних джерел:

1. Земан І. Зігмунт Цибіховський — перший завідувач кафедри права народів та міжнародного приватного права у Львівському університеті. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини.* 2012. Вип. 30. С. 210-218.
2. Cybichowski S. Das antike Völkerrecht: zugleich ein Beitrag zur Konstruktion des modernen Völkerrechts. Leipzig: Duncker & Humblot, 1907. 112 s.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. О. А. Гавриленко

ЩОДО ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЖЕРТВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

ХАРЧЕНКО Вікторія Сергіївна,
студентка групи ЮП-31
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Повага до основних прав і свобод людини – незалежно від раси, статі, національності чи походження – є основою рівності, справедливості та гідності у світі. У День прав людини Європейська мережа «Жінки проти насильства» (WAVE) підтвердила свою непохитну відданість захисту прав жінок, які переживають підвищену вразливість у періоди збройних конфліктів, зокрема, триваючих конфліктів: в Україні та ескалації давнього конфлікту між Ізраїлем і Палестиною [1]. Протягом історії жінки та дівчата в умовах збройного конфлікту часто ставали жертвами насильства, особливо сексуального. І, незважаючи, з одного боку, на обізнаність на міжнародному та національному рівнях та, з іншого боку, на підвищений ризик насильства (особливо щодо вразливих груп жінок, ЛГБТ і жінок з інвалідністю), у збройних конфліктах жінки та дівчата продовжують стикатися з численними проблемами, які часто знаходяться поза увагою, та залишаються осторонь у політиці щодо процесів прийняття рішень та отримання доступу до послуг [2, с.27-28].

Вчені наголошують, що необхідність заборони сексуального насильства під час збройних конфліктів та покарання за нього обговорюється ще з XIV століття, а починаючи з XIX століття у військових кодексах і міжнародних договорах закріплюється відповідальність за злочин зґвалтування. Однак лише наприкінці XX століття акти сексуального насильства почали визнавати воєнними злочинами та злочинами проти людяності, а не випадковими актами насильства, що здійснюються окремими особами, у тому числі скоєними у стані афекту виконавця [3].

Говорячи про міжнародні збройні конфлікти та їх заборону, необхідно почати з положень Женевських конвенцій 1949 року. Так, відповідно до статті 3 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, з особами, які не беруть активної участі в бойових діях, є забороненими й залишатимуться забороненими будь-коли та будь-де такі діяння, як насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури, а також наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження [4]. Крім того, стаття 14 передбачає, що військовополонені за всіх обставин

мають право на повагу до їхньої особи й честі, і що з жінками необхідно поводитися з усією повагою, зумовленою їхньою статтю [5]. Положення Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року носять більш чіткий характер: стаття 27 передбачає, що жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і, зокрема, захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню гідність [4].

Додатковими протоколами до Женевських конвенцій заборонено акти насильства чи загрози насильства, що мають головною метою тероризувати цивільне населення. Згідно статті 75 передбачається заборона «знущання над людською гідністю, зокрема, принижуюче й образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі» [6].

Глава II Додаткового протоколу закріплює особливі стандарти для захисту жінок і дітей (статті 76,77). Так, жінки користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист, зокрема, від зґвалтування, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань. Сторони, що перебувають у конфлікті, забезпечують захист і допомогу, які їм потрібні з огляду на їх вік або з будь-якої іншої причини [6].

Стаття 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду також передбачає, що зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-яка інша форма сексуального насильства, є серйозним порушенням Женевських конвенцій [7]. Окремі вчені вказують, що попри пряму заборону зґвалтування та інших форм сексуального насильства, ці положення зазнають критики через те, що не відображають серйозності цих злочинів, та того факту, що вони становлять посягання не лише на фізичне, але й на психічне здоров'я потерпілої особи [8, с. 512].

У контексті неміжнародних збройних конфліктів, перш за все, необхідно проаналізувати спільну для чотирьох Женевських конвенцій статтю 3, визнану Міжнародним Судом ООН такою, що закріплює «елементарні міркування гуманності», застосовні до всіх видів збройних конфліктів. Спільна стаття 3 забороняє сексуальне насильство через заборону «насильства над життям й особистістю, зокрема всіх видів вбивств, завдання каліцтв, жорстокого поводження й катування», а також заборону «наруги над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження» [4].

Ці положення доповнюються Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру 1977 року. Протокол закріплює більш чітку заборону сексуального насильства у статті 4, включно зі знущанням над людською гідністю, зокрема, образливе поводження, зґвалтування, примус до проституції або

непристойне посягання у будь-якій формі» щодо всіх осіб, які не беруть безпосередньої участі або припинили брати участь у військових діях [6]. Значимість цієї норми полягає в тому, що вона є першою нормою МГП, яка встановлює безпосередню заборону зґвалтування, що стосується не тільки жінок, але і чоловіків [3].

У роботах африканських дослідників зустрічається точка зору, згідно якої сексуальне насильство під час збройних конфліктів може бути воєнним злочином, геноцидом, злочином проти людяності або порушенням прав людини, як зазначено в Римському статуті, а також у вироках міжнародних кримінальних трибуналів [9, с. 166]. Справа Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди «Прокурор проти Жан-Поль Акайєсу» показова, зокрема, тим, що зґвалтування та інші прояви сексуального насильства було визнано злочином геноциду. Жан-Поль Акайєсу обіймав посаду бургомістра, через що знав або мав підстави знати, що з притулку на деякий час зникали жінки, а поверталися вони плачучи. Він мав можливість та повноваження запобігти сексуальному насильству та зупинити кривдників, проте не зробив цього і не захистив жінок. Як наслідок, Акайєсу відбуває довічне покарання. Справа Акайєсу – не єдиний випадок, коли людину з владними повноваженнями засуджено за сексуальні злочини, навіть якщо вона безпосередньо їх не вчиняла. Так, колишнього президента Ліберії Чарльза Тейлора визнали винним у злочинах, пов'язаних із сексуальним насильством, і засудили до 52 років ув'язнення [10, с. 10].

Можна підсумувати, що державам необхідно робити більше задля виконання зобов'язань відносно захисту жінок від насильства. Важливо також посилювати та поглиблювати правову експертизу щодо аналізу складу різноманітних злочинів проти дівчат та жінок, скоєних в умовах збройного конфлікту. Це потрібно для того, щоб розвивати правову концепцію визнання таких злочинів у якості злочину геноциду, беручи до уваги їх широку розповсюдженість та систематичність, а також глибоку непоправну шкоду для тих, хто стали потерпілими від таких злочинів.

Список використаних джерел:

1. Amplifying Voices: Women's Rights Amidst Conflict and Crisis. URL: <https://wave-network.org/amplifyingvoices-womens-rights-amidst-conflict-and-crisis> (дата звернення: 30.05.2025).
2. Карвацька С., Гураленко Н. Проблема захисту прав жінок в умовах збройного конфлікту. *Ерліхівський журнал*. 2024. Вип.10. С. 26–33. DOI: <https://doi.org/10.32782/ehrlischjournal-2024-10.05> (дата звернення: 30.05.2025).
3. Желтуха М. Міжнародні стандарти і сексуальне насильство під час збройних конфліктів. URL: <https://jurfem.com.ua/mizhnarodni-standarty-i-seksualne-nasylstvo> (дата звернення: 30.05.2025).
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни:

Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 30.05.2025).

5. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 30.05.2025).

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 30.05.2025).

7. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Статут Міжнар. судів від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 30.05.2025).

8. Gaggioli G. Sexual violence in armed conflicts: A violation of international humanitarian law and human rights law. *International Review of the Red Cross*. 2015. № 96. P. 503–538. DOI: <https://doi.org/10.1017/s1816383115000211> (дата звернення: 30.05.2025).

9. Dyani-Mhango Ntombizozo. The Jus Cogens Nature of the Prohibition of Sexual Violence against Women in Armed Conflicts and State Responsibility. 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/324942491_The_Jus_Cogens_nature_of_the_prohibition_of_sexual_violence_against_women_in_armed_conflicts_and_state_responsibility (дата звернення: 30.05.2025).

10. Музіго-Моррісон Р., Лемб С., Левко В., Пантні Е. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: правове регулювання та практика. URL: <https://jurfemosvita.com/wp-content/uploads/2023/06/%D0%A1%D0%9D%D0%9F%D0%9A.pdf> (дата звернення: 30.05.2025).

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Є. В. Реньов

ЗМІСТ

Пленарне засідання**Кагановська Т. Є.***Багаторівневе управління: правовий вимір в аспекті європейської інтеграції України* 4**Воронов М. М.***Європейська громадянська ініціатива: аналіз практик і виклики сьогодення* 7**Гавриленко О. А.***Еволюція правових основ забезпечення продовольчої безпеки: історико-правове дослідження* 12**Мічурін Є. О.***Новітні тенденції розвитку права в епоху глобалізації та штучного інтелекту: електронні правочини* 16**Наливайко Л. Р.***Порушення прав дітей на тимчасово окупованих територіях: теоретико-прикладні проблеми* 20**Передерій О. С., Мринська М. К.***Управлінсько-правові засади протидії загрозам національній кібербезпеці в аспекті активізації європейської інтеграції України* 24**Савченко В. О.***Національні та міжнародні механізми компенсації шкоди, завданої збройною агресією в Україні* 26**Харченко В. Б.***Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні та її місце й сутність у законі про кримінальну відповідальність* 30Секція 1. Формування правових засад сталого розвитку суспільства і держави: історико-теоретична характеристика**ВОРОНОВА І. В.***До 80-річчя заснування Організації Об'єднаних Націй: історико-правовий аналіз здобутків і викликів* 35**Сердюк І. А.***Відповідність законодавчої дефініції терміно-поняття «колізія норм права» положенням сучасних теорій юридичних колізій і законодавчої техніки* 39**Серьогін В. О.***Демократія участі та багаторівневе управління: теоретико-правовий аналіз* 43**Слинько Д. В.***Правова форма діяльності держави як підстава виокремлення різновидів юридичного процесу* 47

Секція 2. Конституційно-правові засади громадянського суспільства і правової держави в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення в Україні

Гудзь Л. В.

Цифрова трансформація місцевого самоврядування: порівняльний аналіз практики України та зарубіжних країн 50

Зубенко Г. В.

Роль громадських об'єднань у повоєнному відновленні України 54

Марцеляк О. В.

Проблеми правового регулювання передвиборної агітації в Україні та шляхи їх вирішення 57

Марцеляк С. М.

Принцип таємного голосування: зародження, становлення, сучасна реалізація в Україні 61

Бурін Д. І.

Принципи правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні 65

Ганжук О. А.

Проблеми реалізації інструментів демократії участі на місцевому рівні під час воєнного стану (на прикладі міста Харкова) 70

Кірсєва І. В.

Мобілізація vs контракт: аналіз експериментального проєкту моделі конституційно-правового регулювання 74

Кляцький В. В.

Окремі аспекти управління муніципальною власністю в Литовській Республіці 77

Куліш А. М.

Конституційно-правове регулювання вимог для ініціювання загальнодержавного референдуму народом у конституціях України та держав ЄС 81

Момот В. В.

Волонтерська діяльність у системі благодійності: проблеми правового визначення та напрями вдосконалення законодавства України 85

Турченко М. А.

Повноваження місцевого самоврядування у сфері оборони України: сучасний стан і шляхи оптимізації 88

Гусаков В. Р.

Актуальні питання запровадження множинного громадянства в Україні 92

Секція 3. Проблеми дотримання прав людини в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення в Україні

Боняк В. О.

Інтерпретація поняття «політичні права громадян» у сучасній політико-правовій доктрині 96

Башинська Д. І. <i>До питання забезпечення деяких інформаційних прав людини під час воєнного стану</i>	101
Герасимчук С. С. <i>Проблеми національних та міжнародних способів захисту прав людини під час воєнного стану</i>	104
Гудзь Т. І. <i>Європейська декларація цифрових прав і принципів як орієнтир конституціоналізації цифрових прав в Україні</i>	107
Коломієць Ю. М. <i>Вплив цифровізації на реалізацію конституційних прав і свобод в Україні</i>	110
Мальцев В. В. <i>Загроза збереженню права людини на достатній життєвий рівень в умовах глобальної нестабільності, спричиненої торговельними війнами адміністрації Дональда Трампа</i>	114
Рибалко Г. С. <i>Проблеми законодавчого регулювання реабілітації військовослужбовців</i>	118
Смульська А. В. <i>Правові засади формування безпечного та інклюзивного освітнього середовища у ЗВО в умовах воєнного стану</i>	120
Чалабієва М. Р. <i>Реалізація репродуктивних прав жінок у складних життєвих обставинах: роль соціальних послуг у територіальних громадах в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення</i>	125
Богданова І. О. <i>Адаптація законодавства України про правовий статус національних меншин в Україні до вимог Європейського Союзу: стан та виклики</i>	129
Поліканов М. О. <i>Четверте покоління прав людини: стан і тенденції запровадження в Україні</i>	133
Тафеш Ю. <i>До питання забезпечення виборчих прав в епоху глобалізації та штучного інтелекту</i>	138

Секція 4. Юридичні проблеми запровадження стандартів європейського врядування в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України

Гришина Н. В. <i>Вплив стандартів європейського врядування на діяльність публічної адміністрації в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України</i>	141
Гришко Л. М. <i>Актуальні питання статусу окупованих та деокупованих територіальних громад</i>	147
Данічева К. П. <i>Міжмуніципальне співробітництво в умовах воєнного</i>	

<i>стану в Україні</i>	152
Каленіченко Л. І.	
<i>Призначення Єдиної інформаційної системи МВС України</i>	155
Пахомова І. А.	
<i>Транспарентність як елемент належного управління: її індикатори та інституційні рамки</i>	156
Плотнікова К. О., Закриницька В. О.	
<i>Оборона держави: адміністративно-правовий аналіз</i>	161
Пейчев К. П.	
<i>Розмінування та іригація територій як складова відбудови аграрного та екологічного сектору України в рамках програми «Ukraine Facility»</i>	163
Россіхіна Г. В., Россіхін В. В., Омаров А. М.	
<i>До питання про визначення прогалін у регламентації адміністративно-правового статусу публічних службовців</i>	167
Федчишин С. А.	
<i>До визначення природи посади Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини</i>	170
Хабарова Т. В.	
<i>Прозорість як засада функціонування органів публічної влади</i>	173
Швець А. І.	
<i>Інтелектуальна власність як об'єкт адміністративно-правової охорони</i>	175

Секція 5. Приватне право в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України

Волощенко О. М.	
<i>Огляд новел та перспектив правового регулювання права інтелектуальної власності в умовах воєнного стану</i>	178
Воронов К. М.	
<i>Арбітрабельність спорів за участю споживачів у світлі директив ЄС</i>	180
Менів Я. О.	
<i>Регулювання житлових прав ВПО: новітні тенденції в законодавстві</i>	184
Свердліченко В. П.	
<i>Технології віртуальної реальності під час укладання шлюбу</i>	187
Устименко О. А.	
<i>Визначення поняття антикваріату як об'єкта цивільних прав</i>	190

Секція 6. Кримінально-правова охорона прав людини та інтересів держави. Правові засади протидії воєнним злочинам

Житний О. О., Храмцов О. М.	
<i>Феномен інформаційних війн як актуальна загроза миру: проблеми протидії та запобігання</i>	193

Терещук С. С.	
<i>Деякі проблеми кримінально-правових наслідків позитивної посткримінальної поведінки</i>	195
Шайгуро О. П.	
<i>Проблемні аспекти залучення експерта у кримінальному провадженні стороною захисту</i>	199
Аніщенко І. Г.	
<i>Рейдерство в умовах воєнного стану та у перспективі повоєнного відновлення України</i>	202
Зленко О. В.	
<i>Актуальність впровадження європейських правових стандартів захисту прав дітей, потерпілих від злочинів</i>	205
Оганнісян А. А.	
<i>Кримінальна відповідальність за перешкодження як елемент правового забезпечення діяльності міжнародних організацій в Україні</i>	210
Ріяко Є. О.	
<i>реалізація національної кримінально-правової юрисдикції за принципом громадянства (досвід порівняльного аналізу законодавства України та Німеччини)</i>	214
Самойлов Є. Ю.	
<i>Деякі особливості вини як ознаки суб'єктивної сторони легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом, вчинюваної з використанням віртуальних активів</i>	217
Капішон А. В.	
<i>Державна зрада: національний та міжнародний аспект</i>	220

Секція 7. Міжнародне і європейське право як інструменти формування справедливого світового правопорядку

Войціховський А. В.	
<i>Сучасні виклики міжнародному праву в умовах гібридних війн</i>	224
Реньов Є. В.	
<i>Свобода вираження поглядів vs мова ворожнечі: аналіз практики ЄСПЛ</i>	227
Сироїд Т. Л.	
<i>Гендерна проблематика в умовах конфлікту</i>	230
Тітов Є. Б.	
<i>Відновлювальна функція міжнародної відповідальності</i>	233
Фомін П. В.	
<i>Гуманітарні принципи: поняття і сутність</i>	236
Фоміна Л. О.	
<i>До питання щодо права на житло під час збройних конфліктів</i>	239

Коломоєць К. С.

*Доктринальні підходи до розуміння права на користування
результатами наукового прогресу як культурного права та їх
практичне застосування* 243

Псьота Т. В.

*Міжнародно-правовий статус особи модерного періоду: витоки у
Вестфальському мирі 1648 р.* 246

Бейник М. М.

Збройні сили ЄС : перспективи створення і виклики реалізації 248

Корнєєва А. С.

*Щодо аналізу практики ЄСПЛ у справах про дискримінацію у сфері
освіти* 251

Леницька А. О.

*Деякі аспекти діяльності органів дипломатичної служби України в
умовах воєнного стану* 253

Охтема А. О.

*Давньогрецьке міжнародне право у науковій спадщині
З. Цибухівського: сучасний контекст* 256

Харченко В. С.

*Щодо деяких аспектів міжнародно-правового захисту жертв
сексуального насильства у збройних конфліктах* 259

Наукове видання

**Тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції
«Від громадянського суспільства – до правової держави»**

**ДЕРЖАВА І ПРАВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ**

(м. Харків, 04 червня 2025 року)

Відповідальний за випуск: В.О. Серьогін

Комп'ютерна верстка: В.О. Серьогін

Фото: Станіслав Остроус

Підписано до друку: 10.06.2025 р. Формат 60х90/16
Обсяг 16,2 ум.-друк. арк. Папір офсетний. Друк різнограф.
Наклад 100 прим. Зам. № 186.

Надруковано у центрі оперативної поліграфії ТОВ «Рейтинг».
Свідоцтво про держ. реєстрацію ю.о. А00 № 507350.
61003, м. Харків, пров. Соляниківський, 4
Тел. (057) 771-00-92, 771-00-96, (057) 700-53-51, 714-34-26